

к 29

ВАЛЕНТИН КАТАЕВ

ПОЛК ЎҒЛИ

ЎЗДАВНАШР

ВАЛЕНТИН КАТАЕВ

K20

04

ПОЛК УҒЛИ

ПОВЕСТЬ

ИККИНЧИ НАШРИ

И. Гринштейн расмлари

УЗССР ДАВЛАТ НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ — 1953

24669

Ҳаким Назир ва *Х. Муҳамедхон*
таржимаси

**Женя ва Павлин
Катаевларва
багишланади**

Бу — кўпларнинг шон-шараф йўли.

Некрасов

1.

Кўзнинг жимжит қоқ ярим кечаси. Ўрмон жуда нам-хуш ва совуқ. Ўрмоннинг жигарранг майда хазонлар қоплаган қопқора ботқоқликларидан қуюқ туман кўтарилмоқда.

Осмонда ой сузади. У чарақлаб турган бўлса-да, унинг нури туманини аранг ёриб ўтади. Ойнинг дарахтлар орасига қия тушган тарам-тарам нурида ботқоқликдан буралиб-буралиб паға-паға буглар кўтарилмоқда.

Ўрмонда қархил дарахтлар ўсган. Ой нури тушиб турган жойларда қават-қават кунгиралдор минора шаклидаги баҳайбат арчаларнинг гоҳо қора шарпалари кўринар, гоҳо узоқликда қатор тизилиб кетган қайини дарахтлари кўзга ташланиб қолар; гоҳо ялангликда, ачиган сутдек нарча-парча булутлар кезган оппоқ ойдинли осмон манзарасида камалаксимон нурга чўмган тоғ теракларнинг ялангоч шохлари ингичка бўлиб гавдаланарди.

Дарахтлар сийрак ўсган ҳамажойда оппоқ ой нури эрга поёндоз тўшалгандек ёйилган эди.

Хуллас, бу манзарада қадимий ажиб бир гўзаллик акс этган бўлиб, ҳамма вақт рус қалбига кўп нарсаларни эслатар ва жажжи қалпоғини чаккасига бостириб олиб, ҳумоқушнинг патини рўмолга ўраб қўйнига қистирганича бўрига миниб кетаётган шаҳзода Иванни, алвастининг баҳайбат йўгон чапгалларини, омонат ~~кулбани~~ ва яна кўпдан-кўп афсонавий манзараларни тасаввур этишга мажбур қиларди.

Лекин бу шарпасиз, тин-тинч маҳалла разведкадан қайтиб келаётган уч солдатнинг Полесье ўрмони гўзалликлари билан ишлари йўқ эди.

Улар немисларнинг орқа томонида жанговар топшириқни бажариб, бир суткадан ортиқ юрдилар. Бу топшириқ, душманининг ўт очиш жойларини топиб, уларнинг ўрнашган ерини харитада белгилаб келишдан иборат эди.

Бу оғир ва жуда хатарли иш эди. Разведкачилар бутун йўлни эмаклаб босишди дейиш мумкин. Бир сафар улар устига хазон сочиб қўйилган плаш-палатка тагига яшириниб, совуқ ва сассиқ ботқоқликда сурункасига уч соатча қимирламай ётишди.

Овқатлари қоқ нону, сувдондаги яхна чой бўлди.

Ҳаммадан қийини шу бўлдики, улар лоақал бир марта ҳам чекишга илож тополмадилар. Маълумки, солдатнинг овқатсиз ва уйқусиз ҳам бир амаллаб юраолиши мумкин, аммо ўткир ва аччиққина тамаки тортиб олмасдан юриши жуда қийин. Бунинг устига, аксига олиб, уччала солдат ҳам бориб турган кашанда эди. Жанговар топшириқ кўнгилдагидек бажарилган ва разведкачилар бошлиғининг сумкасидаги харитада яхшилаб разведка қилинган ўнлаб немис батареясининг ўрни жуда аниқ кўрсатилган бўлишига қарамасдан, разведкачилар ўзларини асабий ва тажани ҳис қилар эдилар.

Ўзларининг олдинги марраларига яқинлашган сари, чекиш уларни шунча кўп хумор қиларди. Маълумки, бундай пайтларда, боплаб бир гап отиш ёки ҳазиллашиб

чунки уларнинг вазифаси — мумкин қадар шов-шувсиз, душман кўзига чалинмасдан ўз томонларига ўтиб олиб, немис батареяларининг ўрни белгиланган муҳим харитани бошқарув взводининг командирига тезроқ етказиб бериш эди. Эртага бўладиган жангнинг муваффақияти кўп жиҳатдан шунга боғлиқ.

Бутун атраф сув қуйгандек жимжит. Уруш шароитида бундай жимжитлик камдан кам бўлади. Агар олисда отилган тўпларнинг гүмбурлани ва яқин орада пулемётдан қисқа-қисқа узилган ўқ овозлари эътиборга олинмаса, оламда ҳечқандай уруш бўлмаётгандек эди.

Аmmo, тажрибали солдат шу ерда, шу сокин ва хилват жойда урушнинг яшириниб ётганини кўрсатадиган минглаб аломатларни дарҳол найқаб оларди.

Кўзга илинмай оёқ остида чўзилиб кетган қизил телефон сими шу яқин ўртада душмanning команда пункти ёки заставаси борлигидан дарак бериб турипти. Қулаб ётган бирнеча тоғтерак ва найхон бўлган буталар яқин орада бу ердан танк ёки ўшиорар тўп ўтганлигига шубҳа қолдирмас эди, ерга тўкилган суғий бензини ва иссиғи кетмаган мойнинг шамолда таралиб битмаган ўзгача, думоққа ёт ҳиди бу танк ёки ўшиорар тўпнинг немисларники эканлигини билдирарди.

Кўринмайдиган қилиб арча шохлари бостирилган баъзи жойларга мина ёки тўп снарядлари саржиндай тахлаб қўйилган. Лекин уларнинг тахлаб кетилганми ёки эртанги жанг учун атайин тайёрлаб қўйилганми эканлиги аниқ бўлмаганидан, бу снаряд ва мишалар ёшдан айниқса эҳтиёт бўлиб ўтши керак эди.

Снаряд йиқитган баҳайбат кекса қарағайлар танаси унда-мунда йўлни тўсиб ётти. Баъзан рашидкочилар чуқур, айланма алоқа йўллариغا ёки мустаҳкам шиланган командир блиндажига йўлиқадилар, блиндажнинг эшиги ғарб томонга очилади, ўш пухта шиланган, томига олти қатор тўсин ётқизилган. Эшигининг ғарб томонга очилиши блиндажнинг бизники бўлмай, балки немис-

ларники эканини аниқ кўрсатиб туради. Лекин унинг ичда одам бор-йўқлиги нома'лум.

Ташлаб кетилган противогазларга, портлаш патижисида пачоқланган немис каскаларига оёқ тез-тез қоқилади.

Разведкачилар ойнинг хира нурида, ялтираб турган сайхон бир жойда, ҳартарафга аганаб ётган дарахтлар орасида, авиабомба портлашидан ҳосил бўлган катта-конт чуқурни кўрдилар. Бу чуқурда юзи сарғайиб, кўз атрофлари кўмкўк мўматалоқ бўлган бирнеча немис ўлиги ётарди.

Бир сафар ёруғ беручи ракета осмонга кўтарилди. Унинг ёғдуси, дарахт учларини анча вақт ёритиб турди-да, сўнгра ракетанинг хира ой нурига қўшилишиб кетган алангали зангор шу'ласи ўрмонни бошдан-оёқ ёритиб юборди. Ўрмондаги ҳарбир дарахтдан узун, яққол кўланка ташланди, ўрмон бирданига ёғоч оёққа минганга ўхшаб кетди. Ракета ўчгунча уч солдат буталар орасида қимирламай турди. Улар ола-чипор яшил-сарик плаш палатка ёпинганларидан, ўзлари ҳам ярим-ёрти барги тўкилган буталарга ўхшаб турардилар, плаш-палаткалар остидан автоматларнинг учи туртиб чиқиб турарди.

Разведкачилар ўз манзилларига шу тахлитда секин-аста яқинлашиб келабердилар.

Тўсатдан разведкачилар бошлиғи тўхтаб, қўлини кўтарди. Шу заҳоти қолган икки разведкачи ҳам тўхтади, улар командирларидан кўзларини узмасдилар. Бошлиқ плаш-палаткасининг қалпоғини бошидан орқароққа суриб, шубҳали товуш эшитилган тарафга қулоқ солганича хийли вақт тўхтаб қолди. Бошлиқ йигирма икки ёшларга кирган йигит эди. У ёш бўлса ҳам, батареяда кўпни кўрган солдатлардан ҳисобланарди. У сержант эди. Уртоқлари уни севар ва шу блан бирга ундан ҳайқишар ҳам эди.

Бошлиқ деганимиз сержант Егоровнинг диққатини тортган товуш жуда ғалати туйилди. Ўзининг жуда таж-

рибали бўлишига қарамай, Егоров бу товушнинг сирига тушунолмади.

Егоров астойдил қулоқ солди, тунги разведкаларда доим ўзи эшитиб келган ҳамма шубҳали товушларни бир ма-бир хаёлидан ўтказди ва: «Бу ниманинг овози бўлса?» деб ўйлаб қолди.—Шивирлашми? Йўқ. Белкурак аста тиқиллаяптими? Йўқ. Эгов визиллаяптими? Йўқ»

Шу яқин орада, ўнг томонда, арча дарахтининг орқасидан аллақандай ғалати, жуда секин, узук-узук бир овоз эшитилиб турарди, худди ер остидан чиқаётганга ўхшарди, ниманинг овози, билиб бўлмасди.

Яна бир-икки минут қулоқ солиб тургач Егоров орқасига қарамай, имо қилди, шунда иккала разведкачи, кўланка сингари оҳиста юриб, овоз чиқармасдан секингина унга ёндашди. Егоров овоз келаётган томонни қўли блан кўрсатиб, эшитинглар, деб ишора қилди. Разведкачилар қулоқ солабошлашди.

— Эшитилаяптими?— деб сўради шивирлаб Егоров Солдатларнинг бири, худди унинг ўзидек шивирлаб:

— Эшитилаяпти,— деди.

Егоров ўртоқларига қайрилиб қаради. Унинг озғин, қорачадан келган юзини ой сил-пал ёритиб турарди. У, болаларникига ўхшаш қошларини керди.

— Нима экан?

— Билолмадим.

Анча вақт учовлари қўлларини автомат тепкисига қўйиб, тинглаб туришди. Овоз ҳамон эшитилар, аммо ундан ҳечнарсанглаб бўлмасди. Бир лаҳза бу овоз бошқачароқ эшитилди. Уларнинг уччаласига ҳам, ер остидан ашула овози келаётгандек туйилди. Улар бир-бирларига қараб олишди. Лекин овоз яна аввалгидай эшитилмаверди.

Бу чоғ Егоров ётишга ишора қилди ва ўзи ҳам қиров тушиб оқарган барглар устига бағрини бериб чўзилди. У, ханжарини тишлаб, тирсакларига тиралганича эмак-лаб, жимгина олдинга сурилди.

Бир минут ўтар-ўтмас у арча буталарининг панасига ўтди, яна бир минутдан кейин (бу худди бир соатдек улоқ туйилди) разведкачилар ингичка ҳуштак овозини эшитишди, ҳуштак Егоровнинг ўз ёнига чақираётганини билдирарди. Улар эмаклаб боришди ва шу манзарани кўришди: сержант тиз чўкиб, арча буталари панасидаги кичкина окопга тикилиб турарди.

Окопчадан хириллаган, хўрсинган, уйқу аралаш инграган, овоз барала эшитилиб турарди. Разведкачилар ган-сўзсиз, нима қилиш кераклигини англаб, окопчани қуршаб олишди ва қўллари блан плаш-палаткаларининг этагини ёзиб ёруғликни тўсишди. Егоров қўлидаги электр фонарчани окопга тутди.

Улар оддий ва шу блан бирга даҳшатли манзарани кўрдилар. Окопчада бир бола ухлаб ётарди.

У қўлларини кўкрагига босиб, картошка сингари қорайиб кетган яланг оёқларини ғужанак қилганча, кўкимтир, сассиқ кўлмак ичида ётар ва уйқисида оғир босинқирарди. Унинг сочи ўсиб, кирланиб кетган яланг боши орқага беўхшов ташланган. Озгин томоғи дир-дир титрар, очилиб қолган оғзи ва безгакдан учуқ тошиб шишган лаблари орасидан хир-хираган овоз чиқарди. Пичирлаш, боши-кети йўқ узук-юлуқ сўзлар, хўрсиниш эшитиларди. Юмуқ кўзлари устидаги бўртиб турган қовоқлари сўлғин, қони қочган. Улар худди қаймоғи олинган сутдай кўкариб кетган. Қалта, қуюқ киприклари бир-бирига ёпишган. Юзлари тимдаланган, моматалоқ. Қаншари устида қон қотиб қолган.

Бола ухламоқда, у ваҳимали тушлар кўрарди, ҳорғин бетида азоб бераётган даҳшатларнинг аломатлари кезарди. Башараси минут сайин ўзгариб турарди: гоҳ қўрқувдан қотиб қолар; гоҳ оғир азобдан тиришар; гоҳ бедаво яламдан унинг ботиқ жағи устида ажинлар пайдо бўлар; қошлари чимирилиб кетар ва киприкларидан томчилаб ёш оқиб тушар; гоҳ тишлари қаттиқ ғижирлар, башараси газабга тўлиб, қаҳрли тус олар; муштумини қаттиқ

қисганидан тирноқлари кафтига ботар ва бўғилган томогидан секин хириллаган ун чықарди.

Гоҳо у ҳушдан кетиб, ночор, аянч бир қиёфада болаларча жилмайиб қўяр ва эшитилар-эшитилмас, англаб бўлмайдиган бир ашула айтарди.

Бола шу қадар қаттиқ, шу қалар чуқур уйқуга толиб, оғир босиқираганидан жони танидан ажралгандай эди, шунинг учун ҳам у тенасида туриб унга астойдил тикилган разведкачиларни ҳам, юзига тик тутиб турилган электр фонарчасининг ёруғини ҳам анчагача сезмади.

Кейин бирданига болани ичидан бирнима силтагандек сесканиб тушди. У сапчиб уйғонди-да, ўтириб олди. Кўзлари беўхшов чақнади. У, дарҳол қаердандир учи ўткирилган катта мих олди. Егоров чаққонлик блан боланинг иссиқ қўлларидан ушлаб, кафти блан унинг оғзини ёпди.

— Жим. Ўз одамларингмиз! - деди Егоров шивирлаб.

Шундагина бола, солдатларнинг шлёмлари ҳам, автоматлари ҳам, плаш-палаткалари ҳам русларники эканлигини, унга энгашиб боқиб турган кишилар ҳам қадрдон руслар эканини пайқади.

Унинг толиққан башараси қувончдан хиёл жилмайди. У алланималар демоқчи бўлди-ю, лекин ниҳоят биргина сўз айтолди:

— Бизникилар...

Шундай деди-ю, ҳушидан кетди...

2

Батарей командири капитан Енакиев қарағай тепасидаги бақувват айри устига қурилган кичкина сўрида ўтирарди. Сўрининг уч тарафин очиқ бўлиб, ғарбга қараган тўртинчи тарафига ўқин тўсини учун бирнечта қалли тўсинлар қўйилган эди. Энг устки тўсинга кузатув дурбинни ўрнатилган. Дурбинининг шохларига новдалар бойлаб қўйилганидан, у ўзи ҳам худди айри шохга ўхшарди.

Сўрига жуда узун ва энсиз иккита шотидаи чиқиб бо-
риш керак эди. Пастки шоти қия қўйилган, у дарахтнинг
ярмигача етади. Бундан тик қўйилган иккинчи шотига
чиқилади.

Сўри устида, капитан Енакиевдан бошқа, яна икки-
та телефончи ҳам бор, уларнинг бири пиёда аскар, ик-
кинчиси тўпчи. Уларнинг чарм филофли телефон аппарат-
лари қарағайнинг танга-танга пўстлоқли танасига осиб
қўйилган. Жанговар участка бошлиғи, ўқчи батальон
командири капитан Охунбоев ҳам шу ерда.

Сўри устига тўрттадан ортиқ одам сифмаганидан, ик-
ки тўпчи шотида турар эди. Уларнинг бири — бошқарув
взводининг командири лейтенант Седих, иккинчиси эса—
бизга таниш сержант Егоров эди. Лейтенант Седих тир-
сакларини сўрига тираб шотининг юқори поясида, сер-
жант Егоров эса пастроғида бўлиб, унинг шлёми лей-
тенантнинг этигига тегиб турарди.

Батарея командири капитан Енакиев блан батальон
командири капитан Охунбоев жуда ошғич, жуда муҳим
ва жуда нозик иш блан банд эдилар. Улар артиллерия
разведкаси топиб келган ма'лумотларни аниқлаб, шулар
асосида, ўз хариталарини тўғрилаб олмоқда эдилар.

Ранг-баранг қаламлар блан неча хил белгилар қў-
йилган бу хариталар олдиларидаги тахтага ёйилган. Ҳар
иккала капитан қўлларида қалам, резинка ва линейка
ушлаб, харита устига энгашган эдилар.

Капитан Охунбоев яшил шлёмини орқароққа сўриб
қўйиб, бугдой ранг кенг пешонасини тириштирганича
энгашиб, йўғон бармоқларини тез-тез қимирлатиб, ялти-
рсқ линейкани харита устида уёқдан-буёққа сурарди. У,
гоҳ қизил қаламини, гоҳ резинкасини ишга солар ва шу
орада Енакиевнинг юзига тез-тез кўз қирини ташлаб:
«Ҳа, оғайни, нега чўзаяпсан? Қани давом этдир. Қани,
тезроқ бўл» деяётгандек бўларди.

У ҳамма вақтдагидек қизишар ва ҳаяжонини яшира-
олмас эди.

Жанг соатлари, балки, жанг дақиқалари яқинлашган ана шу пайтларда унинг назарида ҳамма нарса жуда секин бораётгандек туйиларди. Унинг юраги тошарди.

Капитан Енакиев блан капитан Охунбоев жангда синашган эски қадрдон эдилар. Улар кейинги икки йил ичида ҳамма жангларда бирга бўлдилар. Дивизияда ҳам: Охунбоевнинг батальони қаерда урушса, демак, Енакиев батареяси ҳам ўша ерда урушаётипти, деб билишарди.

Енакиев блан Охунбоев бир-бирларини қўллаб-қувватлаб, шонли йўл босиб ўтдилар. Улар биргаликда Духовщина ёнида, Смоленск остонасида немисларни қийратдилар, Минскни бирга қуршаб олдилар, азиз тупроғимиздан душманни бирга қувдилар. Охунбоев батальони блан Енакиев батареяси жанг қилган шавкатли фронт шарафига пойтахтимиз Москва Ватан номидан алангали салют бериб, Кремль устидаги тунги булутларни бирнеча бор чарақлатиб юборди.

Жанговар дўстлар жанг кунларида кўпинча бир дастурхонда ош-нонни баҳам кўрдилар, кўп вақт бир идишдан сув ичдилар. Устларига битта плаш-палаткани ёпиб ёнма-ён ётган пайтлари ҳам бўлди. Улар бир-бирларига худди ака-укадек меҳрибон эдилар. Броқ хизмат устида бир-бирларига ҳечбир ра'я-андиша қилмасдилар, улар дўстлик ҳам, хизмат ҳам ўз йўли блан деган мақолга яхши амал қилишарди. Улар ҳечқачон бир-бирлари олдида ўз қадрларини туширмас эдилар. Лекин уларнинг табиатлари ҳархил эди.

Охунбоев қизғин табиатли, бетоқат, ҳечнарсадан тап тортмайдиган довиюрак киши эди. Енакиев ҳам ботирликда дўсти Охунбоевдан қолишмаса-да, лекин у, моҳир тўпчига хос совуққон, вазмин ва тадбирчан эди.

Ҳозир капитан Охунбоев Енакиев разведкачилари келтирган маълумотларни ўз харитасига кўчираётиб, бу ишни тезроқ тугатишга ошиқар ва разведка қилинган жойларнинг схемаларини олиб кетиш учун роталардан

юборилган алоқачиларни тезроқ жўнатишга шошилар эди. Алоқачилар пастда, дарахт тагида кутиб турмоқда эдилар.

Хужум бошлаш тўғрисида ҳали буйруқ олинмаган эди. Лекин, кўпгина белгиларга қараб, тез орада хужум бошланади, деб ўйлаш мумкин эди. Унгача эса Охунбоев роталарга бориб, уларнинг жангга тайёрлигини ўзи текшириб кўрмоқчи бўлди.

Аммо Охунбоевнинг целлулойд линейкаси харита устида қанча тез сирғалса ҳам, қизил қалам ўрмонларнинг жим-жимадор чизиқлари ва дар'ёларнинг кўкиш излари орасига доирачалар, ромба шаклчалари ва крест аломатларини қанчалик чаққон чизса ҳам, барибир, иш капитан истаганича тез бораётгани йўқ эди. Охунбоев ҳарсафар харитага янги белги қўймоқчи бўлганида, капитан Енакиев юмшоқ, жигарранг чарм қўлқоп кийган қотма қўлларини оҳиста, лекин қат'ий ҳаракатлантириб уни тўхтатиб қоларди.

— Утинаман, бир минут сабр қилинг, мен текшириб кўрмоқчиман. Лейтенант Седих!

— Шу ердаман.

— Харитангиздан ўн тўққиз-у беш квадратни қаранг. Елғиз дарахтдан қирқ беш метр шимол-шарқи-шимолда. Сизда нима кўрсатилган?

Лейтенант Седих шошилмасдан, шу блан бирга ивирсимасдан, кўкраги барабар келадиган тахталар устида ётган планшеткани олдига тортиб, уйқусизликдан бироз шишган ва қизарган кўзларини пастга тикди-да, йўталиб олиб, деди:

— Пачоқланган ва ерга кўмилган танк. Уни душман кўзғолмайдиган ўт очиш нуқтасига айлантирган.

— Буни қаёқдан билдингиз?

— Разведка ма'лумотларидан билдим.

— Рост, тўғри,— деди шошиб капитан Охунбоев. У тоқатсизланиб, плаш-палатканинг бўйнидаги боғичини дам ечиб, дам боғлаб турарди. — Менинг разведкам ҳам

худди шу хабарни келтирди. Демак, икки хил фикр бўлиши мумкин эмас. Харитага ладил ўтказавериш мумкин.

— Шундай бўлса ҳам бир минут сабр қилинг,— деди ўйлаб туриб капитан Енакиев. У энгашиб сўрининг четидан пастга қаради.— Сержант Егоров!

— Шу ердаман, ўртоқ капитан,— деб жавоб берди, шотида турган сержант Егоров.

— Харитангиздаги ўн тўққиз-у беш квадратда пачоқланган танк бор десаизми? Ичингиздан чиқараётганингиз йўқми?

— Ҳечбир.

— Узингиз кўрдингизми?

— Худди шундай.

— Ўз кўзингиз блан-а?

— Худди ўз кўзим блан. Кетаётганимизда ҳам кўрдим, келаётганимизда ҳам. Ўша жойнинг ўзида қимирламай ётипти.

— Хўш, нима қилишипти? Демак, уни қўзғалмайдиган ўт очиш нуқтасига айлантиришган эканлар-да?

— Худди шундай. Қўзғалмайдиган ўт очиш нуқтасига айлантириптилар.

— Буни қандай қилиб билдингиз?

— Атрофини қазишаяпти.

— Қўмишаяпти денг?

— Худди шундай.

— Балки танкни олиб кетмоқчидирлар?

— Ҳечбир. Биз ўша ерда эканлигимизда, унинг ёнига бир ярим тоннали машинада ўқ-дори олиб келишди.

— Узингиз кўрдингизми?

— Худди шундай. Ўз кўзим блан кўрдим. Улар яшикларни туширишаётган эди. Шу вақтда биз чизиб олдик.

— Яхши. Шу кифоя.

— Шундай! Шундай!— қувонч блан деди капитан Охунбоев тишлари орасидан ва харитага кичкина қизил ромба шаклини чизди.

Ба'зан эса, капитан Енакиев тўсатдан биронта ни-

шонни аниқламоқчи бўлиб, оҳиста, лекин қат'ий ҳаракат билан тўхтаб туришга ишора қилар ва кузатув дурбини олдига тиз чўкиб, қават-қават туманли уфқдан алланималарни узоқ синчиклаб ахтарар, ҳа деб харитага қараб, унга целлюлоид доирани қўйиб кўрарди,—капитан Охунбоевга эса бу ҳол жуда узоқ давом этгандай бўлиб туйиларди.

Бу пайтда Охунбоев тоқати-тоқ бўлиб тишларини ғижирлатгундай бўлар, фақат дўстини жуда яхши билгани учунгина ўзини тийиб қолар эди. У ғижинса-ғижинмаса, барибир бундан ҳечнима чиқмасди.

Капитан Енакиевнинг анча эскиганлигига қарамай, ўзига ярашиб турган, қора петлица ва сариқ тугмали бежириим шинелига, кўзи устига тушиб турган амиркон тасмали, қора ҳошияли, чорси козирёкли таранг фураж-касига, солдатлар киядиган мовутдан бежириим қилиб жилд тикилган сувдонига, шинелининг иккинчи тугмасига илтиган электр фонарчасига, ҳаво ҳарқанақа бўлганда ҳам ялтираб турадиган пишиқ, ихчам этигига бир қарашнинг ўзидаёқ, бу одамнинг нақадар пухта, нақадар саранжом ва нақадар саботли одам эканлигини билиб олиш мумкин эди.

Эрталаб ҳаво бузуқ, совуқ эди. Тонгда тушган қиров ерни босиб, алла маҳалгача эримади. Мағзавага ўхшаш лойқа кўкимтир нам ҳавода қиров секин-аста буғлана-бошлади.

Дарахтларнинг учлари қимир этмасди. Броқ бу таассурот кишини чалғитар эди. Қарағайнинг тепа шохлари давра ясаб чайқалар ва у билан бирга сўри ҳам чайқалар эди. У худди биртекис айланаётган кенг гирдоб юзида сузучи солга ўхшарди.

Замбаракларнинг гумбурлаши ва портлашларидан ҳаво муттасил зириллаб турарди. Ҳавонинг шу хиллаги доимий бетинч ҳолатини сезишгина эмас, балки кўриш ҳам мумкин эди. Ҳар зарб сайин, ўрмонда дарахтлар силкинар, уларнинг сариқ барглари пирпираб ва лапанглаб тобора кўпроқ тўкиларди.

Урганмаган кишига ҳозир зўр жанг бўлаётгандек туйилар ва у ўзини шу жангнинг қоқ ўртасида қолгандек ҳис этарди. Аслида эса, унча ҳам кучли бўлмаган оддий тўп отишмаси бўлаётган эди. Бизиникими, немисларникими экани маълум бўлмаган аллақандай батарея янги нишонни белгилаб олмақчи бўлиб бирнеча ўқ узди. Шу ондаёқ душманининг кузатувчилари бу батареянинг ўрнини белгилаб олди ва ўша зоҳоти бунга қарата, батареяга қарши жанг қиладиган аллақандай махсус взвод ичкариликлдан туриб ўт очди. Уз навбатида, бу взводга қарши ов бошланиб кетди. Шу йўсинда, ҳаял ўтмай участкада ола-говур шуқадар авж олиб кетдики, қулоғингга пахта тиққан блан ҳам фойдасиз эди. Ҳар тарафдан кичик калибрли, ундан ҳам кичикроқ калибрли тўплардан, кейин ўрта калибрли, йирикроқ калибрли, ниҳоят йирик ва жуда ҳам йирик калибрли тўплардан снарядлар отилабошлади. Ба'зан эса ҳаддан ташқари катта замбараклар ҳам отишга тушар, уларнинг бўкириги узоқ ичкариликлдан аранг эшитилар, бу замбаракларнинг баҳайбат снарядлари бирдан қаттиқ пишқириб, визиллаб, чирпирак бўлиб, сддийгина кўринган бирор қишлоққа келиб тушар, снаряднинг портлашидан қумлоқ устида шохлар ва дарахтлар аралаш қуюн кўтаришлар ва пастга тошкўмирдек қоп-қора булут бўлиб қум-тупроқ ёғиларди, унинг орасидан чақмоқ ёриб ўтгандек бўларди.

Гоҳо аллақаёқдан, кугилмаган бир тарафдан, снаряд парчаси учиб келиб зарб блан ерга урилар, сапчир, гир-гир айланар, тариллар, гувиллар, пилдироқдек визиллар ва ёқимсиз овоз чиқариб, дуч келган дарахтларнинг шохлари ва қуббаларини сидириб отилиб кетарди.

Шунга қарамай, қарагай тепасида туриб харита устида иш олиб бораётган кишилар ҳечнима кўрмаган ва эшитмагандек эдилар. Фақат, бирор жойда отишма ку-

чайиб кетган пайтларда, телефончи чарм қопланган ли- паратининг қулоғини бураб, секингина дерди:

— Гунафшани бер. Гунафшами бу? Стул гапираяпти. Линияни текшираяпман. Сиз томонда нималар бўлаяпти? Ҳозирча тинчликми? Бўпти. Бизда ҳам тинчлик. Жангги давом эттираберинглар. Хайр.

Ниҳоят, иш тамом бўлиши блан, капитан Охунбоев- нинг чеҳраси очилиб кетди. У харитани тезликда дала сумкасига тиқиб, плаш-палатканинг боғичларини қисқа бўйлига жадаллик блан боғлади ва калта, бақувват, бироз қийшиқроқ оёқларига ростланган ҳолда, пастдаги даст- ёрга қичқириб:

— Отни келтир!— деди.

Кейин у соатига қаради.

— Соатингизга қаранг. Меники тўққиздан ўн олти минут ўтипти. Сизники-чи?

— Тўққиздан ўн тўрт минут ўтипти,— деди капитан Енакиев, қўлига кўз югуртириб олиб.

Капитан Охунбоев керилиб, томоғини қирди. Унинг кўзлари сузилиб, қорачўғи ялтираб кетди.

— Орқада қолаяпсан, капитан Енакиев.

— Ҳеч-да. Мен орқада келаётганим йўқ. Менинг соатим тўғри. Одатингизча сиз шошаяпсиз...

— Зайцев, аниқ вақтни айт!— деди шиддат блан Охунбоев.

Телефончи шу заҳотиёқ полк команда пунктига теле- фон қоқиб, вақтнинг тўққиздан ўн тўрт минут ўтганли- гини билдирди.

— Сеники тўғри чиқди, уруш худоси,— деди тан бе- риб Охунбоев ва соатини Енакиевнинг соатига тўғрилаб, стрелкани суриб қўйди.

— Бу сафар сен айтганча бўлақолсин. Хайр, ком- бат.

У, плашини шилдиратиб, йўл бериб турган тўпчилар орасидан ҳар иккала шоти орқали бетўхтов пастга туш- ди ва харитани ад'ютантга иргитди, кейин сакраб отига

минди-ю, устига сариқ барглар тўкилган ҳолда елиб кетди.

Шундан кейин капитан Енакиев ён дафтарчасини қисиб қўйган резинка тасмани чиқариб, кузатув дурбини ёнига ўтди. Дафтарчада нишонлар ёзилган эди. Бу нишонларнинг ҳаммаси отиб кўрилган эди. Лекин капитан Енакиев уларни яна ҳам яхшироқ отиб кўрмоқчи эди. У, лозим бўлиб қолганда, ўз батареясининг пишонни қайтадан ўққа тутиб вақт сарф қилиб ўтирмасдан, дастлабки ўқ узинидаёқ дарҳол уни яқсон қилишни истарди. «Нишонларни белгилаб чиқиш»нинг ҳечбир қийинлиги йўқ эди, албатта. Ёроқ, у анча олдинга, я'ни пиёда қисмлар линиясига бориб қолган ва яхшилаб яширинган батареясининг элбурутдан ўзини сездириб қўйиши мумкинлигида хавфсиз эди. Бутун вазифа — тамомила қўққисдан жангнинг энг сўнги, ҳал қилучи пайтида ва энг кам кутилган жойга зарба беришдан иборат эди. Капитан Енакиевнинг фикрича, мана шундақа жой — жанг участкасининг ўнг қанотидан йўлни айрилиши ва ёш дуб дарахтлари ўсган чуқургина сойликка чиқаришдаги ер эди.

Айни пайтда бу жойнинг ҳечбир қизиқарли томони йўқ, у бўм-бўш эди. Унда ўт очини нуқталари ҳам, мудофаа нишоотлари ҳам йўқ эди. Одатта жанг майдонларида бирон томон билан одамнинг диққатини ўзига тортмайдиган бунақангги жойлар жуда кўп бўлади. Бундай жойларда жанг кўши чуқилмай ўтиб кетаверади. Капитан Енакиев буни яхши биларди, лекин унда ҳарбир нарсани нухта, аниқ чамалаш орати бор эди.

Капитан Енакиев, кутилган жангнинг боришида учраши мумкин бўлган бутун ҳолатларни юз қайталаб кўз олдига келтирсада, ҳар сафар биргина манзарани кўрди, я'ни Охунбоси батальони немис мудофаа линиясини ёриб ўтади ва қарши ҳужум бўлиб қолса, олдини олиш учун батальоннинг ўнг қанотини шунга тайёрлаб туради. Сўнг-ра у марказий участкада жойлашган кучларини шоши-

лич суратда олға ташлаб, икки йўлнинг айрилиши рў-
парасидаги тепанинг панасига мустаҳкамланиб олиди,
кейин секин-аста резервларни келтиради ва йўл бўйлаб
янги, қат'ий зарба бериш учун куч тўплайди. Капитан
Охунбоев, худди шу жойнинг яқингинасида, икки йўл-
нинг айрилиши блан сойликка чиқабериш жойида тўх-
тайди, чунки жангнинг бориши шуни талаб қилади: ўқ-
ларни ғамлаб олиш, ярадорларни йиғиб орқа томонга
юбориш, роталарни тартибга келтириш, энг муҳими,
жанговар сафни бундан кейинги зарба бериладиган то-
монга тўғрилаб қайта тузиш керак. Мана буларга оз бўл-
са-да, ҳарҳолда фурсат керак. Бу фурсатдан немислар-
нинг фойдаланмай қолиши мумкин эмас. Улар бундан
албатта фойдаланади. Улар танкларини ишга солади.
Бу танклар ҳужуми учун энг қулай фурсат. Улар эҳ-
тиётдан сойликка яшириб қўйган танклар блан қўққис-
дан ҳужум қиладилар. Капитан Енакиев қўлида бу ҳақда
ишончли ма'лумотлар бўлмаса ҳам, сойликда немис
танклари яшириб қўйилган бўлишига у шубҳаланмас эди
деса бўлади. Унинг тажрибакорлиги, маневрнинг нозик
нуқталаригача тушуниб етиши, ҳисобда адашмайдиган
ўткир ақли шунга ишора қиларди. Воқиаларни ҳарқа-
чон тез ва аниқ-равшан таққослаб, шундан тўғри хуло-
салар чиқаришга одатланган ҳарбир яхши тўпчи офи-
цернинг хислати ҳам шунда.

«Балки ҳарнима бўлса ҳам таваккал қилиб синаб кў-
рилсамикан?»— деб ўз-ўзидан сўради капитан Енакиев,
кузатув дурбинининг ойинасини кўзига тўғриларкан.

Дурбин ойинасида хираланиб турган кулранг уфқ
ёришаборди. Қорайиб кўринган нарсалар аниқ-равшан
шакл олабошлади. Жойнинг манзараси кўзга яқинла-
шаберди ва худди театр декорацияси каби қават-қават
бўлиб, олдинма-кетин яққол намоён бўлди.

Қарағай дарахти устига кузатув пункти ўрнатилган
ўрмоннинг тепаси хира ва паст-баланд ҳолда ғалати тус
олиб, биринчи планда кўзга чалинарди. Ҳатто ҳалиги

қарағайнинг бир шохи жуда яқинлашиб келиб, ўзининг каттакон найза тиконлари ва иккита катта қуббаси блан худди кўзга кириб кетгундай бўлиб турарди.

Урмон орқасида ёйилиб кетган дала кўринади. Даланинг паст этагида бизникилар жойлашган олдинги қаторнинг эгри-бугри линияси кўзгудагидек равшан кўришиб туради. Унинг ҳаммаиншоотлари пухта ниқобланган, фақат кўзи жуда ўткир одамгина уларни пайқаб олиши мумкин. Капитан Енакиев ундаги блиндажларнинг туйнукларини, алоқа йўлларини, пулемёт уяларини кўзи блан кўрмаса ҳам, сезиб, пайқаб турарди.

Даланинг юқори этагида эса, бизнинг окопларимиз рўпарасидаги немис окоплари жуда яққол ва аниқ, лекин бирмунча майдароқ бўлиб кўзга ташланарди. Буларнинг оралигидаги яланг бўшлик дурбин ойнасида шу қадар торайтириб ва қисқартиб яқин келтирилган эдики, худди бутунлай йўқдек туйиларди.

Капитан Енакиев ундан нарида немисларнинг орқа томонидаги манзарани кўрди. У, узоқдан сувдек жимирлаб кўринган бу манзарага кўп ҳам тикилиб турмади. Барглари тўкилиб қип-яланғоч бўлиб қолган чакалакзорлар, топталган ботқоқликлар, бир-бирига ёпиштириб қўйилгандек тепаликлар, хароба уйчалар кўз олдидан тез-тез ўтди.

Энг охири, капитан Енакиевнинг кўзи яна ўша икки йўл айрилиши блан тор жарлик ўртасидаги жойга тушди, бу ер унинг ён дафтарчасида «17-нчи узоқ нишон» де' ёзилган эди.

Бундай қараганда ҳечқандай аҳамияти йўқдек кўринган бу бўш жойни капитан Енакиев жуда синчиклаб кўздан кечирди. Унинг хаёлида бу ерлар Охунбоевнинг жойдан-жойга кўчиб турган жангчилари ва жарликнинг сирли камаридан тўсатдан кетма-кет чиқиб келадиган немис танкларининг кичик шарпаси блан тўлгандек эди, шу бугун эрталабдан бери у бирнеча марта шуни хаёлдан кечирди.

«Ёки таваккал қилмаганим яхшироқмики?» деб ўа-
ладн Енакиев, мумкин қадар бу жойни кузатуи дурби-
нининг нақ ўртасига келтиришга уриниб.

Буни юраксизлик деб бўлмайди. Иккилапиш ҳам эмас
бу, йўқ, у ҳечқачон иккиланган эмас. Ҳозир ҳам иккила-
наётгани йўқ. У мулоҳаза юритиб, чамалаб кўрмоқда.
У энг тўғри йўлни ахтарарди. У, ўзига қайси бири қўл
келади, ўз батареяси турган жойни элбурутдан билдириб
қўйиш хавфи туғилса ҳам, «ўнеттинчи нишон» ни жуда
ҳам аниқ белгилаб олиш учун олдиндан отиб кўриш ма-
қулми ёки жангнинг энг оғир ва балки ҳал қилучи пай-
тида мўлжални ростлаб олиш учун бирнеча минут фур-
батнинг баҳридан кечиб бўлса ҳам, энг сўнгги дақиқа-
гача батарея жойлашган ўринни душманга билдирмай
туриш фойдалими?—шулар ҳақида ўзига муфассал ҳи-
соб беришни истар эди.

Лекин шу чоғ пастдан овоз келди, шоти силкинди,
шпорнинг жингирлагани эшитилди, кейин қорачадан кел-
ган пучуққина, қалин қора қошли, боладек кичкина ёш
офицер ҳарсиллаганича сўрига чиқди. Бу алоқа офицери
эди. У, бутун вужуди блан расмий ва ҳатто жиддий бў-
либ кўринишга интилса ҳам, бетида болаларга хос ис-
сиқ табассум барқ уриб турарди.

У шпорларини жаранглатди, қўлини шапкасининг ко-
зирёгига чаққон олиб бориб, яна дарров силкиб пастга
туширди ва капитан Енакиевга пакет узатди.

— Полк бўйича буйруқ... — деди у жиддият блан,
лекин ўзини босиб туrolмай, ҳаяжон блан қўй кўзлари-
ни ялтиратиб: — ҳужум тўғрисида, — деб, қўшиб қўйди.

— Қачон? — деб сўради Енакиев.

— Соат тўққиздан қирқ беш минут ўтганда. Иккита
кўк ва битта сариқ ракета отиб сигнал берилади. Бунда
ёзилган. Кетсам рухсатми?

Енакиев соатига қаради. Соат тўққиздан ўттиз бир
минут ўтган эди.

— Боринг, — деди у.

Алоқа офицери шпорларини тагин жингирлатди-да, қаддини ростлаб, яна қўлини шапкасининг козирёгига олиб бориб, кейин силкиб пастга туширди ва эпчиллик блан орқага ўгирилди, у ҳозир дарахт тепасида эмас, тўпчилар мактабининг ошхонасида тургандек эди, кейин шотидан пастга бир зумда тушди, шпорлари бир нимага илиниб кетганида сўкиниб ҳам қўйди.

— Лейтенаит Седих!— деди Енакиев.

— Шу ерламаң, ўртоқ капитан.

— Эшитдингизми?

— Эшитдим.

— Команда пункти шу ер бўлади. Мен блан ҳамма взводлар ўртасида телефон орқали алоқа тутилади. Илгарига юрилганда тўхтовсиз телефон сими тортиб борилсин. Взводлардан бир секунд ҳам ажраб қолинмасин. Телефон алоқаси бузилгудек бўлса, радио орқали очиқ сўзлар блан хабар етказиб туринг. Ҳарбир рота командири ихтиёрига икки киши — бир алоқачи ва бир кузатучи тайинланг. Нимаики ўзгариш бўлса, дарҳол телефон, радио ёки ракета блан хабар бериб туринг, тушундингизми?

— Тушундим.

— Саволлар борми?

— Йўқ.

— Ишга киришинг.

— Хўп.

Лейтенаит Седих шотидан бир поғона пастга тушди-ю яна бирдан тўхтаб қолди.

Ўртоқ капитан, рухсат этинг. Бутунлай ёдимдан кўтарилипти. Болани нима қилайлик?

— Қанақа болани?— Капитан Енакиев хўмрайди, кейин дарҳол эслаб: — Ҳа, айтгандай!— деди.

Унга бола ҳақида гапирган бўлсалар ҳам, у ҳали аниқ бир фикрга келмаган эди.

— Болани нима қилдиларинг? Қаерда ўзи?

— Ҳозирча менда, бошқарув взводида, разведканилар олдида турипти.

— Ҳоли қалай? Ўзига келдими?

— Ёмон эмас, тузук.

— Нималар деяпти у?

— Гапи кўп! Буни сержант Егоров яхши билади.

— Егоровни буёққа чақиринг-чи.

— Сержант Егоров! — деб қичқирди лейтенант Седих пастга қараб.— Батарея командири олдига келинг.

— Шу ердаман! — деб шу заҳотиёқ жавоб қилди у, кейин унинг шохчаларга бурканган шлёми сўрида кўринди.

— Болангизнинг ҳоли қалай! Тузукми? Гапириб беринг,— деди Енакиев.

Бошлиқларнинг ҳарқандай имо-ишорасини жуда яхши фаҳмлаб олучи сержант Егоров капитан Енакиевнинг бу ғайри-расмий муомаласидан, бемалол гапиришга йўл қўйилганини онглади. Унинг оғзи блан қошлари гарчи жиддий қиёфасини йўқотмаган бўлса ҳам, уст-устига уйқисиз ўтган кечаларда толиқиб қизорган кўзлари очиқ ва равшан жилмайди.

— Гап бундай, ўртоқ капитан,— деди Егоров.— Ота-си уруш бошланган кунларда фронтда ҳалок бўлган. Қишлоқни немислар эгаллаган. Онаси уларга сигирини бермайман, деса, уни ўлдирганлар. Бувиси блан кичкинтой синглиси очликдан ўлишган, кейин бола ёлғиз қолган. Немислар қишлоққа ўт қўйганлар. Бола тўрва кўтариб тиланчилик қилгани кетган. Аллақайси бир йўлда дала жандармларининг қўлига тушган. Болаларни қамайдиган ёмон бир жойга уни зўрлаб юборганлар. У ерда, албатта, қўтир, қичима юқтирган, терлама блан оғриб, бир ўлимдан қолган. Кейин қочган. Қўйинг-чи, икки йил тентираб, ўрмонларда яшириниб юрган, ҳамавақт фронтнинг бу томонига ўтмоқчи бўлиб юрган. У пайтларда фронт узоқ бўлганидан илож бўлмаган, сочлари ўсиб, ўзи ёввойилашиб кетган, сержаҳл бўлиб

қолган. Худди бўри боласининг ўзи, доим халтасида учи қайрилган мих олиб юрган. Буни қурол қилиб олган. Шу мих блан бирор фрици ўлдиришни кўзлаган. Унинг халтасидан биз яна алифбе китобини ҳам топдик, йиртилиб кетган. «Алифбени нима қиласан?» — деб сўрасак, — «Уқиш эсимдан чиқмасин, деб олиб юрибман» дейди. Нимаям дердик. Бола-да...

— Ёши нечада?

— Ун иккидан ўн учга қадам қўйдим, дейди. Афтига қараб, ўн ёшдан ортиқ деб бўлмайди. Очликдан ориқлаб кетган. Эти устихонига бориб ёпишган.

— Ҳа,— деди ўйлаб туриб капитан Енакиев,— ўн икки ёшда денг. Бундан чиқадики, шу кулфатлар бошига тушганда тўққизга ҳам кирмаган экан-да.

— У ёшлигидан кулфатга учраган,— деди Егоров хўрсиниб.

Улар тўп отишмаларининг пасаяётган овозига қулоқ солиб, жим қолишди, одатда ҳар сафар жанг бошланиши олдидан тўп отишмаси пасаяр эди.

Тезда кишини чалгитадиган оғир жимлик чўкди.

— Айтинг-чи, ўзи дуруст болами? — деб сўради капитан Енакиев.

Егоров, ўзини жуда эркин сезиб:

— Кўп яхши боли. Оёғидан ўт чақнаган, зийрак бола!— деди.

Капитан қошларини чимириб, тескари ўгирилди.

Бир вақтлар капитанининг ҳам Костя деган ўғилчаси бор эди. Тўғри, у бироз ёшроқ, ҳозир бўлганда етти ёшга кирарди. Капитан Енакиевнинг ёшгина хотини блан онаси бор эди. Бундан уч йил муқаддам у бир куннинг ўзида буларнинг ҳаммасидан бира-тўла ажралди. Барановичида эканида, батареяга етиб келиш учун, тревога берилиши блан, уйдан чиқиб кетди, шу, шу қайтиб уйини ҳам, ўғлини ҳам, хотинини ҳам, онасини ҳам кўрмади. Энди қайтиб кўролмайди ҳам.

Уларнинг уччаласи ҳам Минскга борадиган йулда, қирқ биринчи йилнинг даҳшатли июнь тонгида жон-жон юртимизга бостириб кирган босқинчилардан қочиб Минск тошйўлидан яёв кетиб бораётган ҳимоясиз, ожив кексалар, аёллар, болалар устига немис штурмчи аэропланлари ҳужум қилган пайтда ҳалок бўлишди.

Уларнинг ўлганини капитан Енакиевга, ўша пайтда ўз қисми блан тош йўл яқинида бўлиб, шу воқияни кўрган эски бир ошнаси айтиб берди; у бу ҳодисанинг ниҳоятда оғир ва даҳшатли бўлганини айтиб бермади. Капитан Енакиев ҳам буни сўрамади, сўраб ўлтиришга жур'ат этмади, броқ ўша заҳотиёқ унинг кўз олдида уларнинг қай зайилда ҳалок бўлганлари гавдаланди. Ушандан буён бу манзара унинг хотиридан кўтарилмади ва кўз ўнгидан нари кетмади. Ўт, чақин, ҳавони тилка-пора қилиб ёручи портлашлар, осмондан эшитилган пулемёт овозлари; сават, чемодан, болалар аравачаси ва тугун кўтариб боручи, гангиб қолган халойиқ ва кўк матрос шапкача кийган тўрт ёшли боланинг ерни қўпориб ағнаб тушган қарағай илдизлари орасида мирғак қўллари эзиб қонга бўялган латта каби ётиши...

Айниқса, янги ленталар чатилган ўша кўк матрос шапкача капитан Енакиев кўзидан нари кетмайди, бу шапкачани болага ойисининг эски нимчасидан бувиси тикиб берган эди.

Капитан Енакиевнинг ёши ўттиз иккида бўлишига қарамасдан, бу ёз чакка сочларига бирмунча оқ тушди, у совуқроқ, камгап, қаттиқ қўл бўлиб қолди. Унинг дардини полкда биладиган одам кам. Бу тўғрида у ҳеч-кимга гапирган эмас. Броқ капитан танҳо ўзи қолганда ҳамиша хотини, онаси, ўғли тўғрисида ўйларди.

Енакиев ўғлини ўйларкан, ҳамавақт уни тирикдек кўз олдига келтирарди. Бола унинг хаёлида ўсиб борарди. Ҳар дақиқада капитан, бола ҳозир тирик бўлса, ёши неча йил-у, неча ойга тўлишини, афти-башарасининг қандай бўлишини, нималар гапириши мумкинлигини ва

қандай ўқишини аниқ кўз олдига келтирарди. Ҳозир ўгли бўлганида, албатта у ўқиб ёзаолар ҳамда унинг матрос шапкачаси тор келиб қолган бўларди. Бу шапкача энди ойисининг комодида, Қостяга сиғмай қолган бошқа буюмлар орасида ётган бўларди, ё бўлмаса буви си бу шапкачадан бирорта фойдали нарса — перо соладиган халтачами ёки ботинка артадиган латтачами қилган бўларди.

— Оти нима унинг?— деди капитан Енакиев.

— Ваня.

— Ваня холосми?

— Ҳа,— деди дарҳол сержант Егоров қувониб, унинг юзида мулойим табассум ўйнади,— фамилияси ҳам жуда келишган. Ваня Солнцев.

— Бўлмаса бундай,— деди ўйлаб туриб Енакиев:— уни мамлакат ичкарасига жўнатиш керак.

Егоровнинг афти тиришди.

— Кўз қиймайди, ўртоқ капитан.

— Ия, у нима деганингиз?— деди Енакиев жиддий тарзда қовоғини солиб,— нега кўз қиймасин?

— Ахир, мамлакат ичкарасида қаёққа ҳам боради? У ерда қариндош-уруғи йўқ. Етим бўлса. Ўлиб кетади.

— Улмайди. Етим-есирлар учун махсус болалар уйлари бор.

— Шундай-ку-я,— деди Егоров, гарчи капитан Енакиевнинг овозида энди кескин, командирлик оҳанги эшитилабошлаган бўлса-да, Егоров ҳамон боягича эркин оҳангда гапирар эди.

— Нима?— деди капитан.

— Шундай-ку-я,— деб такрорлади Егоров, шотининг омонат поясида турган оёғини олмаштириб,— ҳарҳолда, нима десам экан, ҳа, биз уни ўзимизда, бошқарув взводига олиб қолсак деб ўйлаган эдик. Жудаям зийрак бола. Разведкачиликка ниҳоятда боп.

— Жуда ҳам ошириб юбордингиз,— деди Енакиев қизишиб.

— Йўқ, ўртоқ капитан. Жуда удлабурон бола. Жойларни шундай яхши биладикки, худди катта разведкачи дейсиз. Ҳатто разведкачидан ҳам яхши биледи деяверинг. Унинг ўзи сўраяпти. «Амакижон, мени разведкачиликка ўргатинг. Мен сизга, дейди, истаган жойингизни разведка қилиб бераман. Мен бу ернинг ҳар битта дарахтигача биламан»— дейди.

Капитан кулиб юборди.

— Ўзи сўраяптимиш... Сўраса сўрайберади-да, мумкин эмас. Қанақа қилиб биз жавобгарликни устимизга оламиз? Ахир она сути оғзидан кетмаган зиғирдай болаку, бирор фалокатга учраса, унда нима бўлади? Уруш бўлгандан кейин, отиб қўйишлари мумкин. Шундай эмасми, Егоров?

— Худди шундай.

— Мана кўрдингизми! Йўқ, бўлмайди. Урушишга ёшилик қилади, олдин ўссин. Ҳозир ўқийдиган вақти. Биринчи машина бланоқ уни фронт орқасига жўнатинг.

Егоров бўшашиб қолди.

— Қочиб кетади, ўртоқ капитан,— деди у ишончсизлик блан.

— Қочади, бу нима деганингиз? Нега ундай деб ўйлайсиз?

— «Агар орқа томонга жўнатсанглар, барибир йўлда қўлингиздан чиқиб қочаман» деди.

— Шундай деб айтдими?

— Ҳа, шундай деб айтди.

— Майли, буни ўшанда кўрамиз,— деди совуқроқ муомала блан капитан Енакиев.— Буюраман: орқа томонга жўнатинглар, бу ерда ўралишиб юрмасин.

Эркин гаплашиш шу блан тугади. Сержант Егоров қаддини ростлаб туриб:

— Хўп бўлади,— деди.

— Гап шу,— деди чўрт кесиб Енакиев.

— Кетсам рухсатми?

— Боринг.

Сержант Егоров шотидан тушаркан, ўрмоннинг узоқ бир еридан милтираб кўринган кўкиш юлдузча секин-ас-та осмонга кўтарилмоқда эди. У ҳали ўчмасданоқ, унинг изидан бошқа бир кўк юлдузча ва буниси кетидан учинчи — сариқ юлдузча осмонга кўтарилди.

— Батарея, жангга,— деди секингина капитан Енакиев.

— Батарея, жангга!— деди жарангдор овоз блан телефонист трубкага оғзини тўғрилаб туриб.

Ана шу жаранглаб чиққан хитоб ваҳимали сукунат босган ўрмоннинг яқин ва узоқ томонларидан бирданига юзларча акс садо берди.

4

Бу чоғ Ваня Солнцев, разведкачилар палатасида, арча шохчалари устида яланг оёқ чўнқайиб ўтириб, котелокдаги чўчқа гўшти, картошка, пиёз, мурч, чеснок ва хушбўй барг солиниб пиширилган жуда қайноқ ва жуда мазали овқатни катта ёғоч қошиқ блан емоқда эди.

У овқатни жуда ошиқиб, очкўзлик блан еганидан, чайналмай ютилган жазлар ҳа деб томоғига тиқилиб қоларди. Ўсиб кетган сочлари остидаги ўткир, қаттиқ қулоқлари чайнаш зўридан қимирлар эди.

Дурустгина деҳқон оиласида тарбия топган Ваня Солнцев, овқатни ниҳоятда беҳаловатлик блан еяётганини ўзи ҳам яхши сезарди. Одобга кўра шошмасдан, ба'зи-ба'зида қошиқни нон блан суртиб, ортиқча пишилламай ва чапиллатмай овқат ейиш лозим эди.

Одобга кўра яна, тез-тез котелокни ўзидан нарироқ суриб: «Ош-нопингиз учун раҳмат. Тўйиб кетдим, бўлди» деб қўйиш ва «Ўқани, марҳамат, тагин олинг» деб қайта-қайта қистамагунларича қошиқ урмаслик ҳам керак эди.

Ваня буларнинг ҳаммасини билса ҳам, ўзини тўтолмас, чушки очлик ҳамма тартиб-қоидадан кучли эди.

Ваня, олдига тортиб олган котелокни бир қўли блан маҳкам ушлаб туриб, иккинчи қўли блан қошиқни тез-тез оғзига олиб борар, шу блан бирга узун қора нон бурдаларидан кўзини узмас ва яна бир қўли бўлса уни ҳам узатгудай кўринарди.

Дармонсизликдан хиёл толиққан кўк кўзлари гоҳ-гоҳ овқат берган солдатларга ҳадиксираш ва ўтинч блан боқар эди.

Палаткада икки киши бўлиб, булар сержант Егоров блан бирга болани ўрмондан топиб олган разведкачилар эди. Бирини оғзи кемтик, суяги йўғон, қўллари паншаҳадек беўхшов узун, «Найнов» деб лақабланган полвон ефрейтор Биденко; иккинчиси ҳам ефрейтор бўлиб, бу ҳам полвонку, лекин бошқача полвон эди, тўғриси у полвонгина бўлмай, чин баҳодир эди, у силлиққина, семиз, юзлари думалоқ сибирли Горбунов эди, унинг лўппа лунжлари қипқизил, киприклари оқиш, ялтироқ бошидаги калта сочи сарғич бўлиб, лақаби «Қишлоқи» эди.

Бу икки полвон олти кишига мўлжалланган палаткага зўрға сиғишар ва палаткадан ташқарига чиқиб кетмасин деб оёқларини сал-пал йиғиштириброқ ўтиришар эди.

Урушгача Биденко Донбасс конларида ишларди. Тошкўмир гардлари унинг қорамтир терисига сингиб кетганидан, ҳануз кўкиш тусини йўқотмаган эди.

Горбунов бўлса, урушгача Забайкальеда ўрмон кесуци эди. Гуё ундан ҳозир ҳам янги ёрилган қайин ёғочининг ҳиди келиб тургандай эди. Умуман унинг ҳаммаёғи алланечук оқиш бўлиб, қайин дарахтининг тусини эслатарди.

Улар иккаласи ҳам хушбўй арча шохчаларининг устида кенг елкаларига қавиб тикилган камзулларини ташлаб Ванянинг овқат еяётганини тамоша қилиб ўтирар эдилар.

Бола ўзининг баланд иштаҳа блан овқат еганидан хижолат бўлганини пайқаетган дилкаш ва сўзамол Горбунов, гоҳо кулиб дерди:

— Зарари йўқ, чўпон бола, тортинма. Бемалол еявер. Тўймасанг тагин берамиз. Бизда овқатнинг таги мўл.

Ваня овқатни ер, қошиқни ялар, усти долчин рангли юмшоқ солдат поининг бурдаларини оғзига солар ва ўзини бу сахий полвон кишиларнинг палаткасида анчадан буён яшаётгандек сезар эди. Яқиндагина — куни кеча — қўрқинчли совуқ ўрмонда танҳо ўзи тунда аламзада бўри боласидек, оч, дармонсиз, олдида ўлимдан бошқа нарсаи кўрмай тентираганига ишонгиси ҳам келмас эди.

Очлик-яланғочлик, хўрлик, доимий қўрқув, мудҳиш руҳий азоб ва умидсизлик блан ўтган уч йилнинг энди орқада қолганига ақли бовар қилмасди.

Уч йил мобайнида биринчи марта Ваня ўзини қўрқмаса бўладиган одамлар орасида кўриб тургани эди. Палатка кўнгилдагидек эди. Ҳаво айнаб турган бўлса ҳам, палаткага сариқ материядан қуёш нури каби кишининг баҳрини очадиган ёруғлиқ тушиб турар эди.

Тўғри, палаткада полвон одамлар ўтиргани учун, у торроқ кўришарди, броқ шундай бўлгани блан, ҳамма нарса саранжом-сарништа, жой-жойига қўйилган ва жой-жойига илинган эди.

Бунда ҳарбир нарса ўз ўрнида. Яхшилаб тозаланган ва ёғ суртилган автоматлар палаткани ичидан тираб қўйилган сариқ ёғочларга осиглиқ, бир текис тахланган шинельлар ва плаш-палаткалар янги қирқиб келтирилган арча шохлари устида ётарди. Ястиқ ўрнида чодирнинг тўрига қўйилган противогаз ва буюм халталарининг устига тоза сурип сочиқлар ёпиғлик. Палаткадан чиқабе-ришда устига фанер ёпилган челақ туради. Фанер устида консерва банкасидан қилинган кружкалар, целлулоид совун қути, гилофи тешик-тешик қилиб ясалган рангбаранг тиш чўткалари ва тиш настаси тартиб блан терилиб турарди. Соқол оладиган алюмин косача блан совун суртадиган чўткача бор эди. Думалоқ ойнача тепада осиг-

блик турарди. Ҳатто этик тозалайдиган ва бир-бирига ёпиштириб қўйилган иккита чўтка ва этик мойи ҳам тайёр эди. Шунингдек, битта «кўршапалак» фонарча ҳам бор эди.

Ёмғир суви оқиб кирмасин деб палатканинг атрофи текис ўйилган; қозиқчалар бут-бутун ерга маҳкам қоқилган. Чодир бир текис таранг тортилган. Хуллас, ҳамма нарса қоидадагидек жой-жойида эди.

Разведкачиларнинг рўзғор ишига миришкор деб ном чиқарганликлари бежиз эмасди. Ҳамавақт уларда қанд, ёғ, сухари ғамланган бўлади. Игна, ип, тугма ёки қуруқ чой, қачон сўраманг, уларда топиларди. Тамакидан-ку хотиржамлик эди. Уларда тамакининг ҳамма хилидан истаганча топиларди: оддий фабрика махоркаси, қўлбола Пенза махоркаси, енгил Сухум тамакиси, «Путина» папирослари-ю ҳатто ўлжа олинган кичкина сигараларгача бор эди; разведкачилар бу сигарани хуш кўрмас ва ночор қолганларидагина, ижирғаниб-ижирғаниб чекар эдилар.

Разведкачилар бутун батареяга фақат бу блангина ном чиқарган эмасдилар.

Даставвал улар бошқа қисмларгача ма'лум ва машҳур бўлган жанговар ишлари блан ном чиқарган эдилар. Жур'ат ва разведкага моҳирликда уларга ҳечким тенг келолмас эди. Улар душманнинг орқа томонига ўтиб шундай ма'лумотларни қўлга киритар эдиларки, ҳатто ба'зи маҳалда дивизия штабидагилар ҳам ҳайратда қолар эдилар. Иккинчи бўлим бошлиғи эса бу разведкачиларни «капитан Енакиевнинг профессорлари» деб атади.

Хуллас, улар қаҳрамонларча жанг қилар эдилар.

Шунга яраша, улар оғир ва хатарли топшириқни бажариб бўлгач, яхшилаб дам олишга одатланган эдилар. Сержант Егоровни ҳисобламаганда, улар олти киши эди, разведкага ҳар уч кунда кўпинча жуфт-жуфт бўлиб борардилар. Икки киши бир кун нарядга бел-

гиланса, икки киши бир кун дам оларди. Сержант Егоровга келсак, унинг қачон дам олишини ҳечким билмас эди.

Бугун, қадрдон огайни ва доимий шерик бўлмиш Горбунов билан Биденко дам олмоқда эди. Гарчи эрта-лабдан бўёи жаши давом этиб, ўрмонда ҳаво безовта, ер ларзага келган ва минут сайин жангга бориб келаётган иштурмчи самолётлар дарахтлар тепасида паст учиб қулоқни кар қилгундек шовқун солиб ўтиб турган бўлса ҳам, ҳар икки разведкани қилган хизматларига яраша мазза қилиб ҳордиқ чиқармоқда эди, улар Ваняни ўзларига улфат қилиб яхши кўриб қолган ва унга «Чўпон бола» деб лақаб ҳам қўйиб олган эдилар.

Дарҳақиқат, қўлда тўқилган жигарранг иштон, увода камзул кийиб, елкасига тўрва осган, яланг оёқ, сочлари тўзғиган бу бола айна эски алифбе китобларида тасвирланган чўпон боланинг ўзгинаси эди. Ҳатто бетининг қора ва озғинлиги, чиройли қирра бурни ва эски бостирма уйларнинг похол томларини эслатучи тўзиқ сочлари остидаги жовдироқ катта кўзлари қишлоқи чўпон болаларникидан ҳеч фарқ қилмасди.

Ваня котелокни бўшатиб, уни бир бурда нон билан тозаллади. Шу бурданинг ўзи билан қошиқни ҳам артди-да, уни еб ўрнидан турди ва икки полвонга қараб бош эгди, кейин ерга қараб туриб деди:

— Катта раҳмат. Сизлардан кўп хурсанд бўлдим.

— Яна ейсанми?

— Йўқ, тўйдим.

— Тўймаган бўлсанг, яна бир котелок қуйиб берамиз,— деди Горбунов, мақтаниброқ, кўз қисиб.— Бизга ҳеч гап эмас. Нима дейсан, чўпон бола, яна хоҳлайсанми?

— Қорним тўйиб кетди, сиғмайди,— деди уялинқираб Ваня; унинг киприклари орасидан кўкимтир шўх кўзлари бирдан чақнаб кетди.

— Чунон бола, зарари йуқ, тортишма. Бемақол сипер.

— Емасанг — ўзинг биласан. Та'бинг. Таомилимиз шунақа, ҳеч кимни қистамаймиз,— деди ўзининг тўғри сўзлиги блан танилган Биденко.

Лекин разведкачиларнинг турмушига ҳамманинг ҳаваси келишини истайдиган шуҳратпараст Горбунов эса:

— Хўш, Ваня, овқатимиз қалай?— деди.

— Яхши!—деб жавоб берди бола, қошиқнинг даста томонини котелокка солиб ва дастурхон ўрнига ёзилган «Суворовский натиск» газетасидан нон ушоқларини тираётиб.

— Ростдан яхши-а? — деди тетикланиб Горбунов,— э, ука, бунақа маззали шўрвани дивизияда ҳечкимда топаолмайсан, бу та'рифи кетган овқат. Сен, ука, биз разведкачилардан ажрала кўрма. Биз блан бирга бўлсанг, ҳечқачон кам бўлмайсан. Биздан ажралма, хўпми?

— Хўп,— деди шодланиб бола.

— Яхши. Биз блан бўлсанг ҳеч кам бўлмайсан. Сени ҳаммомда ювинтирамиз. Пахмоқ сочларингни олдирамиз. Яхши кийим-бошлар тўғрилаб бериб, сени ҳарбийча қилиб қўямиз.

— Разведкага-чи, мени ҳам олиб борасизми, амакижон?

— Разведкага ҳам олиб борамиз. Сени жуда ўткир разведкочи қилиб чиқарамиз.

— Амакижон, мен кичкинаман. Ҳамма жойга сиғиб кетавераман,— деди қувонч блан, шайланиб Ваня.— Бу атрофнинг ҳар туп дарахтини беш бармоғимдек биламан.

— Энг зарури ҳам шу.

— Автоматдан отишни ҳам ўргатасизми?

— Бўлмаса-чи. Вақти блан уни ҳам ўргатамиз.

— Мен, амакижон, бир мартагина отиб кўрсам бўлгани,— деди Ваня, тўхтовсиз замбарак отишмалари зарбидан тасмаларди тебраниб турган автоматларга ҳавас блан қараб.

— Отасан. Хотиржам бўл. Бу бўладиган иш. Сенга ҳарбий фанни тўла-тўқис ўргатамиз. Энг аввал сенга ҳамма та'минотни бериладиган қиламиз.

— Қандай қилиб, амаки?

— Э, ука, бу жуда ўнғай. Сержант Егоров сенинг тўғрингда лейтенант Седихга айтади. Лейтенант Седих батарея командири капитан Енакиевга айтади, капитан Енакиев сени ҳисобга киртиб қўйишни буюради. Ана ўша кундан бошлаб, сен ҳамма та'минотларни: кийим-бош, овқат, пул-мулларни олаберасан. Тушундингми?

— Тушундим, амаки.

— Биз, разведкачиларда ана шундай қилинади. Тўхта! Қаёққа бораяпсан?

— Идишни ювиб қўйгани, амаки. Ойимиз бизга доим овқат еб бўлгандан кейин идишни ювириб, шкафга қўйдирарди.

— Тўғри қилдирар экан,— деди жиддият блан Горбунов,— ҳарбий хизматда ҳам худди шунақа қилинади.

Тўғри сўзли Биденко, насиҳатомиз бир тарзда:

— Ҳарбий хизматда даст'ёрлар йўқ,— деди.

— Ҳозирча идишни ювмай тур энди, чой ичамиз,— деди Горбунов мамнуният блан.— Чойга тобинг қалай?

— Ичаман,— деди Ваня.

— Бу ишинг ма'қул. Биз, разведкачиларда қоида шунақа: овқат еб бўлдикми, дарров кетидан чой ичамиз. Илож йўқ,— деди Биденко ва кейин:— чой ширинликсиз ичилмайди, албатта. Биз қандни аямаймиз,— деб қўшиб қўйди.

Тез орада палаткага катта мис чойнак олиб кирилди. Бу чойнакка разведкачилар жуда бино қўйган бўлиб, батареядаги бошқа жангчилар ҳамиша унга ҳавасланиб қарар эдилар.

Ростдан ҳам разведкачиларда қанд сероб бўлиб, уни аямас эканлар.

Камгап Биденко майда-чуйда солиб қўядиган халтасини очди-да, бир ҳовуч қанд олиб «Суворовский Натиск» газетасининг устига қўйди.

Ваня кўз очиб-юммасдан, Горбунов унинг кружкасига икки чақмоқ қанд ташлади, боланинг юзида зўр қувонч

пайдо бўлганини кўрди-да, биз разведкачиларни билиб қўй, дегандек у учинчи чақмоқ қандни ҳам солди.

Ваня икки қўллаб ту누ка кружкани ушлаб олди. Ҳузур қилганидан кўзлари сузилиб кетди. Ўзини ажойиб бир дун'ёга кириб қолгандай ҳис этди.

Атрофдаги ҳамма нарса унга ажиб кўринарди. Ҳаво айниб турганига қарамай, қуёш нури ёритгандек бўлиб кўринган бу палатка ҳам, яқин жойда бўлаётган жанг шовқин-сурони ҳам, кружкасига қандлар ташлаётган сахий полвон одамлар ҳам, унга ва'да қилинган, аммо жумбоқдек бўлиб туйилган «та'минотнинг барча турлари» — кийим-бош, овқат, пул ва ҳатто кружкадаги «чўчқа гўшти» деб катта ҳарфлар блан ёзилган сўзлар ҳам жуда ажойиб кўринарди.

— Қалай, тузукми? — деди Горбунов, боланинг лаблари чўччайиб чойни оҳиста ҳўплаётганига мағрур боқиб.

Бу саволга Ваня дурустгина жавоб ҳам қайтаролмади. Унинг лаблари қайноқ чойни ҳўплаш блан банд эди. У, сочини олдириб, кийим-бош бериб, автомат отишни ўргатадиган бу ажойиб кишилар қўлида, разведкачилар олдида қолишни ўйлаб, ўзида йўқ даражада хурсанд эди.

Унинг айтмоқчи бўлган гаплари миясида чувалашиб кетди. У, миннатдорлик блан бошини силкитди, қошларини чимириб керди, кўзларини жовдиратди — бу блан мамнуният ва ташаккур изҳор қилган бўлди.

— Бола-да, — деди ачиниб ва сезилар-сезилмас хўрсишиб Биденко; у, тутун сарғайтирган йўғон бармоқлари блан қоғозни бурама қилиб ўраб, унга халтачадаги қўл-бола Пенза махоркасидан авайлаб солди.

Бу орада жанг шовқинлари бирнеча марта ўзгарди.

Дастлаб улар яқиндан, тўлқин сингари бир текисда эшитилиб турди. Кейин бироз узоқлашиб, сусайди. Броқ ўша заҳоти яна уч баравар янги куч блан гувуллаб авж олди. Бу товушлар орасида авиабомбаларнинг тартибсиз-

дек туйилган шошкин, гулдирос овозлари ҳам эшитилиб қоларди. Улар аллақайси бир жойга устма-уст ёгиларни бу ҳол зириллаб турган ерга катта тўқмоқ блан гурсиллатиб ургандек туйиларди.

— Бизникилар шўнғияпти,— деб қўйди Биденко, гап орасида қулоқ солиб туриб.

— Боплаб савалашаяпти,— дея Горбунов ҳам ма'қуллаб қўйди.

Бу ҳол хийли вақтгача чўзилди.

Сўнгра оз вақт жимлик чўкди. Шундай жимлик чўкдики, ўрмонда худди Морзе алифбеси блан телеграф бераётгандек, қизилиштоннинг дарахт чўқиб ётгани аниқравшан эшитилиб турди.

Жимлик давом этар экан, ҳамма сукут ичида қулоқ солиб турди.

Кейин узоқдан милтиқларнинг тасир-тусир овозлари келди. У тоборо кучайиб, қаттиқроқ эшитилабошлади. Унинг даккам-дуккам овозлари бора-бора қўшилишиб кетди. Бирдан бутун фронт бўйлаб ўнларча жойда пулемётлар тариллади. Тўсатдан жангнинг даҳшатли машинаси, тўла сур'ат блан ишлаб турган ротация сингари, чуввос солиб, гувуллаб, чинқирабошлади.

Жуда зийрак кишигина хилма-хил механизмларнинг мана шу беомон ҳайқириви орасидан, узоқ-узоқда одамларнинг бараварига «а-а-а» деган майин қийқиривини эшитаоларди.

— Жанг майдонининг подшоси — пиёдалар ҳужумга ўтди,— деди Горбунов.— Ҳозир уруш худоси — тўнлар жўр бўлади.

Унинг сўзларини тасдиқлагандек, яна катта-кичик калибрли юзларча замбараклар ҳар томондан отабошлади.

Биденко жанг бўлаётган томонга қулогини буриб диққат блан анча вақт тинглаб турди.

— Бизнинг батареянинг овози келмаяпти-ку! — деди у ниҳоят.

— Ҳа, жим турипти,— деди Горбунов.

— Капитанимиз пайт пойлаётгандир.

— Одатдагича бўлаяпти. Кейин ҳиссасини чиқариб, шундай гумбурлатиб берадики...

Ваяя қўрққан кўк кўзларини полвон одамларнинг дам ушисига, дам бушисига тикиб, уларнинг авзэйдан бўлаётган ишларнинг биз учун фойдалими-зарарлими эканлигини англаб олишга урипти. Броқ англай олмади. Сўрашга эса ботинмади.

— Амаки,— деди у ниҳоят, ўзига хушмуомала кўриган Горбуновга муурожаат қилиб,— ким зўр чиқаяпти — бизми, немисларми?

Горбунов кулиб юборди ва секин боланинг елкасига қоқиб қўйди.

— Оббо, боласи тушкур-эй!

Биденко эса, жиддий тусда:

— Эй, Қишлоқи, яхшиси, радистлар олдига бориб нима бўлаётганини билиб келсанг бўларди,— деди.

Лекин шу чоғ, ташқаридаги қозиқларга қоқилиб, тез-тез юриб келаётган оёқ товуши эшитилди, палаткага энгашиб сержант Егоров кирди.

— Горбунов!

— Мен.

— Юр. Ҳозиргина инёдалар орасида Кузьминскийни ўлдирдилар. Унинг ўринини эгаллайсан.

— Узимизнинг Кузьминскийни-я?

— Ҳа, автоматдан ўнбигта ўқ тегипти. Тезроқ бўл.

— Хўп.

Горбунов энгашиб, шоша-пиша шинелини кияр ва қурол-яроғларини бошидан ошириб елкасига осар экан. сержант Егоров блан ефрейтор Биденко ҳозиргина ҳалок бўлган разведкачи Кузьминскийнинг палаткадаги ўрнига индамай тикилиб қолишди.

Бу жой бошқа жойлардан ҳеч фарқ қилмасди. Бу жой ҳам саранжом-саришта бўлиб, яшил плаш-палатка тўшалган, унинг ҳам бош томонида буюм халтаси турар.

устига сочиқ ёпилганди; фақат сочиқ устида дала почталъони томонидан Кузьминский йўқ вақтда келирилган иккита уч бурчак хат ва рангдор қилиб босилган «Красноармеец» журналининг бир сони ётарди.

Кузьминскийни Ваня бир мартагина, тонг пайтида кўриб қолган эди. Кузьминский навбат олмашиш учун боргани шошилар эди. Ҳозир Горбунов қилаётган сингари, Кузьминский ҳам ўшанда энгашиб олиб қурол-яроғларини бошидан ошириб елкасига осган ва катта ҳалқали, мис шомполли тўппанчасининг ғилофи остида қайрилиб қолган шинелини текислаган эди.

Кузьминскийнинг шинелидан солдат шўрвасининг хушбўй ҳиди келиб турарди. Броқ Кузьминскийнинг ўзини Ваня дурустроқ кўролмаганди, чунки Кузьминский дарҳол чиқиб кетган эди. У, тез орада қайтиб келишига ишонган киши сингари, ҳечким блан хайрлашмасдан чиқиб кетди. Энди ҳаммалари унинг сра қайтиб келмаслигини билардилар, шунинг учун ҳам унинг бўшаб қолган жойига жим бўлиб хомуш термулардилар.

Палатканинг ичи ҳувиллаб, кўнгилсиз бўлиб қолди.

Ваня секин қўлини чўзиб «Красноармеец» журналининг янги, шилдироқ қоғозини ушлаб кўрди: шундагина сержант Егоровнинг кўзи Ваняга тушди; Ваня унинг кулиб қарашини кутган ва ўзи ҳам жилмайишга ҳозирланган эди. Броқ сержант Егоров унга ҳўмрайиб қаради, шунда Ваня қандайдир кўнгилсиз ҳодиса юз берганини пайқади.

5

— Ҳали ҳам шу ердამисан?— деди Егоров.

— Шу ердaman! — деб шивирлади бола гуноҳкор кишидай, гарчи ҳечқандай айб иш қилмаган бўлса ҳам.

— Уни жўнатишга тўғри келади,— деди сержант Егоров, худди капитан Енакиев сингари қовоғини солиб. - Биденко!

— Мен!

— Қани, тайёрлан.

— Қаёққа?

— Батарея командири болани орқа томонга жўнатишни буюрди. Уни йўловчи машинада фронтнинг иккинчи эшелонига олиб борасан. У ерда тилхат блан командирга топширасан. Командир буни бирорта болалар уйига жўнатсин. Бизнинг орамизда ўралишиб юришининг ҳожати йўқ. Мумкин эмас.

— Ана холос! — деди Биденко очикдан-очиқ ачиниб.

— Капитан Енакиев буюрди.

— Аттанг! Яхши бола эди-да.

— Ачинишнинг фойдаси йўқ, рухсат этилмайди.

Сержант Егоров баттароқ қовогини осилтирди. Боладан ажралишга ўзи ҳам ачинарди. Ваняни ўз ёнида алоқачи қилиб қолдириш ва бора-бора уни яхши разведкачи қилиб етиштиришга у кечасиёқ ўзича қарор қилиб қўйган эди.

Броқ командирнинг буйруғи устида мунозара юритиб ўтириш мумкин эмас. Капитан Енакиев яхшироқ билади. Айтдими, бас. Бажариш шарт.

— Рухсат этилмайди,— деди яна Егоров, масаланинг узил-кесил ҳал бўлганини уқдириб қат'ий ва кескин оҳангда,— тайёрлан, Биденко.

— Хўп бўлади.

— Ишқилиб, бўлар иш бўпти-да,— деди Горбунов шинелининг тўппонча ғилофи остидаги ғижимини ёзиб.— Хафа бўлма, чўпон бола. Капитан Енакиев буюриптими, бажариш керак. Ҳарбий интизом шунақа. Ниманг кетаяпти, ҳеч бўлмаса машинада маза қилиб қоласан-ку. Шунақа эмасми? Хайр, ука.

Горбунов шу гапларни айтганча, тез, аммо ҳовлиқмасдан палаткадан чиқди.

Кичкина Ваня ранжиганча гангиб турарди. У учуқ тошган лабларини тишлаб, гоҳ кийинаётган Биденкога, гоҳ ҳалок бўлган Кузьминскийнинг ўрнида ўтириб кўз-

лари ярим юмиқ, қўллари икки тиззаси орасига осилган ва бўш фурсатни ғанимат билиб мудрамоқда бўлган сержант Егоровга термуларди.

Уларнинг ҳар иккиси ҳам боланинг кўнглидан нималар кечаётганини жуда яхши тушунишар эди. Яқингинада, бундан атиги икки минут аввал ҳамма нарса кўнгилдагидек яхши эди, мана энди бўлса тўсатдан ҳамма иш ёмонлашиб кетди.

Ваня учун: олийжаноб ботир разведкачилар блан огайни бўлиб, улар блан бирга овқатланиш ва ширин чой ичиш, улар блан разведкага бориш, иссиққина ҳаммомда чўмилиш, автоматдан отиш, бир палаткада бирга ётиш; кийим-бошларни айтмайсизми, этикча, замбарак белгиси қадалган погонли гимнастёрка, шинель, эҳтимол, ҳатто компас ва ўқлари блан тўппонча олиб тақиш мумкин бўлган — гўзал ва жуда завқли ҳаёт бошланаётган эди.

Уч йил Ваня уй-жойсиз, оиласиз дайдиб юрди. У одамлардан қўрқар, ҳамавақт оч юрар ва муттасил даҳшатли воқиаларни бошидан кечирар эди. Ниҳоят, у асл, яхши одамларни топиб олди, булар унинг жонини сақлаб қолдилар, иссиқ жой бердилар, қорнини тўйдирдилар, унга меҳр қўйдилар. Ана шу, ҳамма нарса ўз жойига келган, ниҳоят у қадрдон оила топиб олган сўнгги лаҳзада, бирдан буларнинг ҳаммаси йўқ бўлиб ҳавога учди.

— Амакижон,— деди у, ёш томчиларини ютиб ва Биденконинг шинелига аста ёпишиб,— ҳой амакижон! Олиб кетманг мени, керакмас.

— Буйруқ шу.

— Егоров амаки... ўртоқ сержант! Мени жўнаттирманг. Келинг, сизларда қолақолай,— деди бола ёлвориб. — Ҳарвақт котелокларингизни юваман, сувингизни ташийман...

— Йўқ, руҳсат этилмайди,— деди ҳорғинлик блан Егоров.— Ҳа, нима қилаяпсан, Биденко! Тайёрмисан?

— Тайёрман.

— Тайёр бўлсанг болани ол-да, жўна. Шу тобнинг ўзида полкнинг олманув пунктидан келган беш тонналик машина бўш гильзаларни ортиб қайтиб кетади. Ҳозир борсангиз етасиз. Бизникилар бўлса тўрт километр илгарига силжинган. У ерда мустаҳкамланиб олишади. Тезда орқа томондагилар ҳам етиб келади. Унда болани қаерга қўямиз? Хайр, оқ йўл!

— Амакижон!— деб бақирди Ваня.

— Мумкин эмас,— деб сўзини кесди Егоров ва ўз кўнглини бузмаслик учун тескари қараб олди.

Бола, бўлар иш-бўлганлигини тушунди. Яқин орада уни ўз ўғиллари сингари севган, чўпон бола, деб эржалатган кишилар билан ўзи ўртасида энди тўсиқ пайдо бўлганини пайқади.

Уларнинг кўз қарашлари, овозлари, хатти-ҳаракатларидан улар болани ҳали ҳам севишларини ва унга ачинишларини Ваня аниқ пайқаб турарди. Броқ у бошқа нарсани, я'ни улар ўртасидаги тўсиқни қанча уринмасин ўтиб бўлмаслигини ҳам очиқ сезарди.

Шу пайт бирдан боланинг юрагида ғурур пайдо бўлди. Афтидан заҳар ёғилиб кетди. Шу заҳотнёқ юзи ориқлагандай бўлди. Кичкина няғи титраб, тишлари гижирлади, кўзлари қинидан чиққундек олаёиб кетди.

— Қетмайман,— деди бола зарда билан.

— Хомтама' бўлма, кетсан,— деди хотиржамлик билан Биденко.— Эҳе, жаҳлинг ёмон экан-ку. «Қетмайман!» эмиш-а. Машинага ўтқизаман-да, олиб кетаман. Бормай кўр-чи.

— Барибир, қочиб кетаман.

— Қочиб бўлсан, ука. Шу чоққача меннинг қўлимдан ҳечким қочган эмас. Қани жўнайлик, бўлмаса машинадан қоламиз.

Биденко секин боланинг қўлидан ушлаган эди, болани жаҳл билан қўлини тортиб олди.

— Ушламанг, ўзим бораман.

Кейин яланг оёқлари блан снгил одим ташлаб, палаткадан ўрмонга чиқди.

Ўрмонда эса аравакашлар юкларини араваларга эртаётган, шоферлар машиналарини юргизаётган, солдатлар палаткаларининг қозиқларини суғураётган, телефончилар галтакка симларни ўраётган эдилар.

Шинели устидан оқ халат кийган ошпаз семиз қўй гўнтинини тўнкага қўйиб, болта блан шошиб-пишиб чопмоқда эди.

Ҳамма ерда бўш яшиклар, похоллар, чети қирқилган консерва қутилари, газета парчалари чочилиб ётарди. Ҳуллас ҳамма нарса ҳужум қилиб бораётган қисмлар кетидан орқа томондагиларнинг илгари силжий бошлаганини кўрсатиб турарди.

6

Эртаси куни анча кеч кириб қолганда Биденко ўз қисмига қайтиб келди. У оч ва жуда тажанг эди.

Бу орада фронтда катта ўзгаришлар юз берди. Ҳужум борган сари кучаяборди. Армия немисларни қувиб бориб, ғарб томонга анча нари силжиди.

Кечагина жанг бўлган ерларда бугун иккинчи эшелонлар жойлашган эди. Кечагина иккинчи эшелонлар турган жойлар эса бугун жимжит, бўмбўш эди. Фронт олди, кечагина немисларнинг узоқ ичкари томони ҳисобланган ерлардан ўтарди.

Ўрмон анча орқада қолди. Уша ўрмонда бошланган жанг энди ялангликда, далалар, ботқоқликларда ва буталар ўсган кичкина тепачаларда давом этмоқда эди.

Бу сафар разведкачилар командаси палаткада бўлмай, балки немис офицерлари блиндажига жойлашган эди, блиндаж тепасига тўрт қават йўғон хода ётқизиблиб устидан чым босилган, туппа-тузук каттагина хона эди.

Рўзгор ишларига миришкор бўлган разведкачилар, бу блиндажни, немислар қўлида эканлигида, немис офицерлари яшаб турган пайтлаёқ кўз остига олиб қўйган эдилар. Немисларнинг ўт очиш позицияларини харитада белгилаш маҳалидаёқ, разведкачиларга жуда ёқиб тушган бу блиндажнинг турган жойини ҳам керак бўлиб қолар деб белгилаб қўйишган эди.

Биденко, йўлда ҳечкимдан сўраб-нетиб турмай, ўзининг разведкачиларга хос гидроки блан бу блиндажни топиб келганида, бутунлай қоронғи тушган эди.

Ғарб томонда момақалдиरोқдек гумбирлаган овозлар эшитиларди. Унда узун, қипқизил чўғлар муттасил яллуғлашиб отилиб турар, унинг шу'лалари маш'ум булутларда акс этарди.

Биденко, устига юпқа тахта тўшалган тупроқ зинадан тушиб, кенг блиндажга кирди.

Даставвал унинг кўзига ташланган нарса янги карбид лампаси бўлди, у шипга осиглиқ бўлиб, жуда равшан ёнар, аммо аллақандай аччиқ ким'ёвий ҳид тарқатиб, кўкимтир ёруғ бериб турарди. Афтидан, немислар шошиб қолиб, уни қолдириб кетганлар.

Деворларда, махсус тахта токчаларда, немисларнинг дастаси узун қўл гранатлари, китоб тахлангандай, бир текис терилиб турарди.

Ўртада оёғи ерга қоқилган овқат ейдиган маҳкам стол бор эди. Бурчакда немисларнинг сафарда олиб юрадиган чўян печкаси чўғдай қизиган, унинг ёнгинасида озроқ ўтин уйиглик, буни ҳам немислар тайёрлаб қўйганди.

Немислар бу ерда ўз уйларидек бемалол ўрнашиб олган ва унда қишлашни мўлжаллаганликлари кўриниб турарди. Улар ҳатто деворга ёғоч рамкали битта расм ҳам осиб қўйганлар. Бу расм рангба-ранг бўёқли, чўққайма томли гўзал бир уйнинг фотографияси бўлиб, уйнинг атрофини оппоқ гуллаб турган олма дарахтлари қуршаган эди. Бу бачкана оқ пушти расмининг бутун

энига қизил босма ҳарфлар блан: «Фрюлинг им Дейчланд» деган сўзлар ёзиғлиқ эди, бу — «Германияда баҳор» дегани эди.

Бошқа жиҳатлардан блиндаж худди руслар блиндажига ўхшар эди, койкаларнинг бош тарафига рус тўпчиларининг тахи бузилмаган шинельлари ёпилган ва палаткалар тўшалган, шунингдек озода сочиқлар ёпилган яшил буюм халталари турарди; печка устидаги ўша отоғлиқ мис чойнакда сув қайнатилмоқда; «Суворовский натиск» газетаси ёпилган стол устида катта буханка нон, атрофида тартиб блан терилган ёғоч қошиқлар ва кружкалар турарди; бурчакларда яшил ранг рус шлёмлари остида яхшилаб тозаланган ва қалин мой суртилган рус милтиқлари осиглиқ эди.

Блиндаж одамлар блан лиқ тўла. Аҳ'ён-аҳ'ёнда бир бўладигандек ҳозир разведкачиларнинг ҳаммаси бу ерга йиғилишган эди. Биденко бу ерда ташқаридан келган кўпгина кишиларни ҳам кўрди. Булар таниш-билишлар ва бошқа взводларда хизмат қиладиган ўз элатлари эди. Улар, ош-нони сероб бўлиб, тўкис яшайдиган разведкачиларнинг олдига яхши тамакилардан чекиш ва машҳур чойнакдан қандли чой ичиб кетиш учун келган эдилар.

Мана шуларнинг ҳаммасига қараб, Биденко ўзи йўқ вақтида дивизиядаги қисмлар олмашиниб, уларнинг батареяси бу чоғда резервда турганини пайқади.

Одамларнинг деярлик ҳаммаси чекаётганлигидан, яхшилаб иситилган блиндажни қалин тутун босиб кетганди.

— Э, келдингми, омонмисан, Вася!— деди дўстни кўриб Горбунов, бу пайт у ўзининг севган иши — меҳмон кутиш блан машғул эди.

У буханкани қорнига тираганича, уни йўғон-йўғон қилиб кесаётиб, деди:

Хўш, қалай бўлди, болани топширдингми? Столга яқин ўтир Чойнинг устидан чиқдинг.

У гимнастёркасииз, ёлғиз оқ суруп кўйлақда эди, тугмалари ечиқ, ёқасидан гўштор, қизил кенг кўкраги кўриниб турарди.

— Биз бўлсак, оғайни, ҳозир резервдамиз. Ялла қилиб ўтирипмиз. Ечин, Вася, мана бу сенинг койканг, ўзим тузаб қўйдим. Қалай, янги уйимиз сенга ма'қулми? Оғайни, бутун дивизияни ахтарсанг ҳам бунақа уйни ҳечкимда тополмайсан. Қойил-мақом уй!

Биденко индамасдан ечинди, ўз койкаси олдига келиб, унга қурол-яроғлари ва шинелини жаҳл блан ташлади-да, печка олдига чўнқайиб ўтириб, каттакон қора қўлларини иситди.

— Хўш, фронт штабида нима гаплар бор, Вася? Немислар ҳали сулҳ сўрашгани йўқми?

Биденко, ҳечкимга қарамай, оғир пишиллаб, жим ўтираверди.

— Балки чекарсан?— деди Горбунов, оғайнисининг кайфи қочганлигини кўриб.

— Э, қуриб кетсин ҳаммаси!— деб бирданига тўнғиллади Биденко ва койкасига бориб, ланж ҳолда, қорни блан чўзилиб ётиб олди.

Биденконинг қандайдир кўнғилсиз ҳодисага учрагани равшан эди, броқ бировларнинг ишига ортиқча қизиқсиниш разведкачилар ўртасида жуда хунук иш ҳисобланарди. Одамнинг ўзи индамасди, демак гапиришни лозим кўрмайди. Ўзи лозим кўрмадими, суриштириш ҳам керак эмас. Истаганида ўзи гапириб беради, қистаб ўтиришнинг ҳожати йўқ.

Шунинг учун Горбунов, қиттай ҳам кўнғилига гап олмай ва ҳечнарсани пайқаманган бўлиб, ўз ишлари блан овора бўлди, кейин кеча ҳалок бўлган Кузьминскийнинг ўрнини босиб пиёдалар орасида турганида ўлиб кетишига сал қолганини тўпчиларга сўзлаб кетди:

— Мен сенга айтсам, эндигина ракетага уннаётган эдим. Бизникилар ўқни сал нарироққа тўғрилаб стсинлар деб, битта яшил ракетани отмоқчи бўлиб турувдим.

•Бирданига битта миша ёнимга келиб тушса борми! Шундоққипа оёғим остида портласа-я! Зарбидан осмонга учиб кетдим деб ўйладим. Чархпалак бўлиб отилдим! Ер остин-устин бўлиб кетгандай бўлди. Бир зум кўз олдимни қоронгулик босди, бундоқ қарасам ер ўз ўрнида, кўзим олдида бут-бутун турипти. Қарабсизки, чўзилиб ётибман...

Горбунов қаҳ-қаҳ уриб кулди.

— ...Ҳамма ёғим шол бўлгандай. Энди бўладигани бўлди, туролмайман, деб ўйладим. Уёқ-буёғимни қарасам, бут-бутун, ҳечқаерим қонамаган. Ердан зарб едиммикин деб ўйладим. Лекин шинелимда олтита тешик пайдо бўлиб қолипти. Шлёмимнинг муштумдай ери эзилган. Сенга айтсам, ўнг оёқдаги этигимнинг пошнасини бутунлай учириб кетипти. Ўрни тап-тақир бўлиб қолипти. Худди пичоқ блан қирққандай-я! Шунақаям иш бўларкан-а! Қизиқ, тирноқча еримга ҳам зарар етмапти. Мана пошнанинг учиб кетган ери. Кўринглар, оғайнилар.

Горбунов кулиб, меҳмонларга пошнаси йўқ этигини кўрсатди. Меҳмонлар уни диққат блан кўздан кечиришди. Ба'зилари қўллари блан ушлаб ҳам кўришди.

— Жуда расво иш бўлипти,— деб қўйди улардан бири.

— Бунақа ишлар бўлиб туради,— деди яна бири, Горбунов стол устига қўйган қандга кўз қирини ташлаб.— Биз ҳам бир маҳал шунақа ҳодисага дуч келганмиз. Борисов шаҳри яқинида Березина дар'ёсини кечиб ўтганимизда взводимиздаги Тёткин деган қизил аскарнинг белидаги камарини снаряд парчаси шарт узиб юборди, ўзига бўлса тегмади. Бунга ҳечмаҳал ақлинг бовар қилмайди.

— Кузьма,— деди бирдан Биденко койкасида ётиб, бегоб одамдай бўғиқ овоз блан,— менга қара, Кузьма, сержант Егоров қаерда?

— Сержант Егоров бугун навбатчи,— деди Горбунов. Постларини текширгани кетди.

— Тез келармикин?

— Чойга етиб келаман девди.

— Шундай,— деди Биденко ва тиши оғриқ кишидек уҳ тортиб қўйди.

Унинг бундай уҳ тортишида: «дардимга шерик бўлинглар» деган ўтинч очиқ сезилиб турарди.

— Нега уфлаб қолдинг? — деди Горбунов бепарво,— у, қизиқсиниб эмас, шунчаки одамгарчилик юзасидан кўнгил сўраётган кишидек бўлиб кўринишга тиришди.

— Э, қуриб кетсин ҳаммаси!— деди бирдан яна Биденко хафаланиб.

— Чой ич,— деди Горбунов,— зора енгил тортсанг.

Биденко стол олдидаги курсига ўтирди, лекин кружкага қайрилиб қарамади. У кўзларини печка томонга буриб, анча вақт индамай ўтирди.

— Билдингми, қанақа бемаза иш бўлди,— деди охири, зўрма-зўраки балаид овоз била,— бошим қотган, сержант Егоровга нима деб маълумот беришимни ҳам билмайман.

— Нима бўлди ўзи?

— Буйруқни бажаролмадим.

• — Нима деганинг?

— Болани фронт штабига сткизолмадим.

— Ҳазилингни қўйсанг-чи!

— Рост айтаянман. Гафлатда қолдим. Қўлдан чиқиб кетди.

— Кимни қўлдан чиқардинг?

— Ҳалиги болани-да. Вазямизни. Чўпон болани.

— Йўлда қочгандир-да?

— Ҳа.

— Сенинг қўлингдан-а?

— Ҳа.

Горбунов анча вақт индамай қолди, кейин эса семиз гавдасини силкитганича бир варакайига қаҳ-қаҳлаб кулиб юборди.

— Қандай қилиб сен гафлатда қолдинг-а, Вася?

Шошма, Егоров келсин — кунинги кўрсатади Қани, га-
пир! Қандай бўлди?

— Қандоғ бўларди. Қочди-кетди, вассалом...

— Машҳур разведкачини қара-я! «Шу маҳалгача
қўлимдан ҳечким қочиб кетолган эмас» деб қорилган
эдинг, бола қочипти-ку. Оббо Ваня-эй! Оббо чунон бо-
ла-эй!

— Бало экан,— деди истар-истамас кулиб Биденко.

— Ҳа, кўриниб турипти, бало эканки, сендай профес-
сорни лақиллатипти. Қани айтиб бер-чи, Вася, бу қанақа
бўлди ўзи.

— Қочди-кетди. Нимасини гапирай энди.

— Шундай бўлса ҳам гапир. Бўлган ишни гапир,
оғайни. Барибир, билиб оламиз.

— Ке, қўй, қуриб кетсин!— деди Биденко, умидсиз-
лик блан қўлини силтаб ва койкасига бориб, деворга
ўгирилиб ётиб олди, ундан ҳечнарсани билиб олиш мум-
кин бўлмади.

Фақат кейинчалик бу аломат ҳодисанинг тафсилоти
ипидан-игнасигача ма'лум бўлди.

7

Иш бундай бўлган эди.

Юк машинаси бўш гильзаларни шалдиратиб, илди-
лар устидан сакрай-сакрай ўрмон бўйлаб эндигина беш
километрча йўл босган эдики, Ваня бирдан машинанинг
баланд четига ёпишиб юзини бужмайтирганича ўланзор
устига ирғиди.

Бу иш шунча тез ва шунча қўққисдан бўлдики, ҳат-
то бошда Биденко нима қилишни билмай, гангиб қолди.
Дастлабки дақиқада унга, бола худди машина бурил-
ганда учиб кетгандай туйилди.

— Эй, секинроқ!— деб қичқирди Биденко, муштуми
блан шофернинг кабинасини уриб.— Тўхтат, фалокат! Во-
ла гушиб кетди.

Шофер жалад кетиб бораётган машинага тормоз берини блан овора экан, Биденко, боланинг ирғиб ўрнидан турганини ва халтасини қўлига олганча ўрмонга қараб, кучининг борича югуриб кетганини кўриб қолди.

- Ҳой! Ҳой! — деб овозининг борича бақирди ефрейтор.

Броқ Ваня ўтирилиб ҳам қарамади.

У, қўл ва оёқлари тоҳ кўришиб, тоҳ кўринмай, шох-шаббаларга бошини урганча зингилаб, қалин чакалакзор ичига яширишиб кетди.

- Ваня-а а! — деб бақирди Биденко, катта қўлларини овозига қўйиб, чўноқ бола-а-а! Тўхта-а-а!

Броқ Ваня жавоб қилмасди, фақат ўрмоннинг бўғиқ аке садоси йўл-йўлакай дарахтларга уриниб, аллақайси бир чеккадан:

«А-ху! А-ху!» дегандай такрорланарди.

- Тўхтаб тур, шайтон! — деди жаҳди чеқиб Биденко ва шофердан бирпас кутинини сўради-да катта-катта қаддам ташлаб, шохчаларни қирчиллашиб босганча, Ванянинг изидан ўрмонга кириб кетди.

У, болани ҳам наш дегунча ушлаб олишига шубҳа қилмас эди. Дарҳақиқат, капитан Енакиевнинг энг машҳур «профессор» ларидан бири бўлмиш тажрибали разведкачига қочиб кетган бир болани ўрмондан топиб олиш нима деган гап? Бу тўғрича танириб ўтиришнинг ўзи кулгани.

Ваня тенгаклик қилмай қайтсин дея, эҳтиётдан тева-рак-атрофга овоз бериб борган ефрейтор Биденко, ҳарбий фашининг бугун қондаларни асосида ахтаришга тушди.

У, машинани тўхтатган ерни дарҳол топиб олиш учун, дастлаб компасга қараб мўлжал олди. Кейин у компаснинг тилвини бола гойиб бўлган тарафга қаратиб бурди. Броқ Биденко азимут кўрсатган томонга қараб юрмади, чунки у, боланинг ўрмонда компасиз кетаётганлиги са-

Бу оқиғадан тез ва шунча қўқисдан бўлдики, бошда Ёлдошқа
шума қилишни билмай, гангиб қолди.

бабли, мутгасил ўннга қараб қайрилаверишини яхши биларди.

Биденко буни тажрибада кўрган эди. Қоронғиликда ёки кўриш қийин бўлган шароитда компасиз юрган одам, соат стрелкасининг юришидек айланаберади.

Шунинг учун Биденко, сал ўйлаб ҳам вақтни чама-лаб, бироз ўннга бурилди-да, овоз чиқармай, боланинг олдидан тўсиб чиқмоқчи бўлди.

«Тўхтаб тур, сени худди ўша ерда тузоққа тушираман» деб ўйлади Биденко керилиб.

У, хаёлига шуларни келтирди: гўё у, чакалак орасидан овоз чиқармай бориб, тикка Ванянинг тўғрисидан чиқиб қолади ва унинг қўлидан ушлаб олиб: «Бас энди, оғайни, ўрмонда ўйнаб олганинг етар. Қани, машинага борайлик! Лекин, тагин ҳазиллаша кўрма. Чунки барибир овора бўласан. Ефрейтор Биденконинг қўлидан қочиб қутиладиган киши ҳали дун'ёга келгани йўқ. Буни бир умр эсингдан чиқарма», деб айтади.

Бу ширин хаёли ўзига ма'қул бўлиб кетганидан, Биденко хурсанд бўлиб кулиб қўйди. Ростини айтганда, болани орқа томонга олиб бориб қўйгуси йўқ эди. У, кўк кўз, ўсиқ малла сочли, ориққина, хушмуомала ва шу билан бирга магрур, кези келиб қолганда ҳатто баджаҳл бўлиб кетадиган чиннакам «чўпон болани» севиб қолган эди.

Биденконинг қалбида Ваняга жуда мулоҳим, оталик меҳри уйғошган эди. Буна ҳам шафқат, ҳам фахрланиш ва ҳам боланинг тақдирдан ташвишланиш хислари қўшилган эди. Биденконинг қалбида унинг ўзига ҳам аниқлигимас яна алақандай хислар бор эди.

Ефрейтор Биденко Ваняни кўрганда ўзининг жуда кичкина болалик чоғини, ўшанда уни сигир боққани юборганларини беихтиёр эслаб кетди.

Эрталаб ям-яшил ўтлоқзорларга чўккан сутдек оқ туман хаёлида гира-шира гавдаланди. Оч-яшил, бинафшаранг ва чўгдек қиққизил бўлиб товланган шудрини

томчилари ҳамда қўлидан қўймайдиган қамши найи ёдига тушди, бу най бир оҳангда равон, пошк ва шўк овоз таратарди.

Ваня жадал юриб бораётган машинадан притандан кейин Биденко уни яна кўпроқ ёқтириб қолди.

«Довюрак экан, шайтон. Ҳеч нарсадан тап торгмайди-я! Чинакам солдат бўладиган бола,— деб ўйлади Биденко,— уни орқа томонга жўнатиш эссиз. Лекин илож йўқ. Буйруқ шу».

Разведкачи шу йўсинда хаёл суриб, ўрмоннинг ич карисига кириб бораверди. Унинг мўлжалича аллақачон болага дуч келиши керак эди. Аммо боладан дарак йўқ эди.

Биденко тез-тез тўхтаб, кузги ўрмон сукунатига қулоқ соларди. Лекин унинг зийрак қулоғига ўрмон унчалик жимжит сезилмасди. Биденкога ўрмонда турли туман, аранг пайқаб бўладиган жуда кўп овозлар эшитилиб турарди. Броқ у, бу овозлар орасидан одамнинг оёқ босган товушини бир марта ҳам эшитмади.

Хуллас, бола йўқолди.

Ҳечқаерда унинг бирон изи кўринмасди. Биденко ҳарбир туп бутани, ҳарбир дарахтни беҳуда овора бўлиб қараб чиқди. У, бекорга ерга ётиб, тўкилган барглар, ўт ва гиёҳларни кузатиб кўрди. Ҳечерда ҳечқанақа ишони йўқ эди. Гўё бола осмондан учиб ўтгандай эди.

Энг уста разведкачи ҳам бунчалик билинтирмасдан юраолмаган бўларди, деган фикрга келди Биденко.

Анча диққати ошган Биденко йўлни ўзгартириб, ўрмонда тентираб юрди; боланинг ҳечқандай изсиз гойиб бўлганига ҳайрон бўлиб боши қотди.

Бир сафар у, ҳатто ясама овоз чиқариб, хотинчасига: -- Ҳув-в-в! Ваняжон-у-у-у! Ҳазилинг е-тар! Вақт бўлди, кетай-лик! — деб қичқариб ҳам кўрди.

Шу заҳоти ўзининг бу қилиғидан хижолат бўлиб кетди.

У соатига қараб, болани қидиришга тушгагига икки соатдан кўп бўлганини билди. Шундан кейингина, боланинг қўлдан чиққанига ва тутиб бўлмаслигига ишонди.

Кекса разведкачи Биденко умрида ҳечқачон буьчалик изза бўлган эмасди. Энди у сержант Егоровга нима деб ма'лумот беради? Унинг бетига қандай қарайди? Уртоқлари бўлса, турган гап, роса кулишади. Қани, шу пайт ер ёрилса-ю ерга кириб кетса!

Қайтишдан ўзга чора йўқ. Кечасигача ўрмонда алвастидай санғиб юришдан бир иш чиқмайди-ку.

Биденко компасига қараб олди-да, уҳ тўртганча, машина томонга қайтди. Броқ машина, ўзи ўйлаганча, жойида йўқ, жўнаб кетган эди. Ошғич жанговар топшириқ олган шофернинг шунча вақт кутишига ҳақи ҳам йўқ эди. Гапнинг очиғи: Биденкога энди машинанинг ҳам ҳожати йўқ, орқага қайтиши керак эди.

Лекин, орқасига қараб йўл олишдан олдин, Биденко чекмоқчи ва пайтавасини қайтадан ўраб олмоқчи бўлди.

У ўрмондан қулай тўнкани топиб ўтирди. У энди қоғозни бураб, халтачани аста силкиб махорка сепаётганда, бирдан дарахт шохида алланима шитирлаб, тепадан бошига бир нарса тушди.

Буни бироқ қушчадир деб ўйлади. Броқ шундай қараб Биденко қичқириб юборди. Бу нарса чўпон боланинг тўрвасида олиб юрадиган муқовасиз эски алифбеси эди.

Биденко дарров тепага қараб, дарахтнинг энг учида, яшил шохлар орасида ўзига таниш жигарранг бўз иштонини кўрди, ундан Ванянинг картошкадай қорайиб кетган яланг оёқлари чиқиб турарди.

Шу ондаёқ, Биденко худди бирнима чақиб олгандек сапчиб ўрнидан турди-да, халтачасини, ўраб улгурмаган махорка қоғозини ва тайёрлаб қўйган зажигалкасини ерга қўясолиб, бир зумда дарахтга чиқди.

Ваня қимир этмасди. Биденко энгашиб қараса, боша ухлаётган экан. У, сарғич бир айри шохга миниб олиб,

унинг ола-чинпор, бинафша ранг, ингичка танасийи қучоқ-
лаб, унга бошини тираганча қаттиқ уйқуга тояган эди.
Кўкимтир юзига киприклари соя солиб турар, учуқ тош-
ган лабларида эса билинар-билимас беғубор табассум
излари бор эди. Шу зайилда бола оҳиста хуррак ҳам
отарди.

Биденкога дарҳол ҳамма нарса аён бўлди. Чўпон бо-
ла уни жуда оддий йўсинда алдаган экан. Разведкачи-
дан қочиб бутун ўрмонни кезмай, Ваня, кўздан ғойиб
бўлган замоноқ баланд дарахт устига чиқиб олган ва
ғалва тугагунча кутиб ўтириб, кейин хотиржамлик блан
пастга тушиб ўз йўлига кетмоқчи бўлган. Агар йиртиқ
тўрвачадан алифбе тушиб кетмаганда, албатта шундай
бўларди...

«Оббо, айёр-эй! Худди тулкининг ўзи-я! Зўр бўлган-
дан кейин нима ҳам дейсан!» деди қойил қолганидан
Биденко, Ваняни сўйиб.

Биденко боланинг елкасидан авайлаб маҳкам қучоқ-
лади, ва уйқули бетига термулганча, эркалаб деди:

— Қачи, чўпон укам, пастга тушайлик-чи.

Ваня дарҳол кўзини очди, солдатни кўриб, бирдан
кўзғолди. Лекин Биденко уни маҳкам ушлаб олганди.

Бола, қўлдан чиқиб кетаолмаслигини дарҳол пай-
қади.

— Ҳа, майли энди,— деди у уйқусираган бўғиқ овоз
блан.

8

Беш минутдан кейин, улар алифбени, махорка ва
аяжигалкани йиғиштириб олиб, кейин фронтнинг иккинчи
ышелонга борадиган йўловчи машинага чиқиб олгани йўл
ахтариб ўрмондан нари кетишди.

Ваня олдинда, Биденко бир қадам кейинда, боладан
кўз учмай борарди.

— Бис, ошнам,— деди Биденко насиҳат қилиб,— ўр-

монда ўйнаганинг етар. Барибир ҳечпарса чиқмайди. Менинг қўлимдан чиқиб кетадиган киши ҳали онасидан туғилгани йўқ. Буни билиб қўй.

— Ёлғон айтасиз,— деди Ваня орқасига қарамай, зарда блан,— агар алифбейим бўлмаганида, мени сра тополмасдингиз.

— Хомтама' бўлма, тополардим

— Ёлғон айтасиз.

— Рост айтаянман. Менинг қўлимдан шу чоққача ҳечким қочиб қутилган эмас.

— Мен қочдим-ку.

— Қочиб бўлсан!

— Алифбе бўлмаганида-ку, тополмасдингиз-а.

— Тополмай бўпман!

— Ёлғон айтасиз.

— Битта сўзни билиб олибсан.

— Ёлғон айтасиз. Ёлғон айтасиз,— деб ўжарлик блан такрорлади Ваня.

— Бутун ўрмонни титиб бўлса ҳам топардим.

— Нега бўлмаса титмадингиз?

— Хўп, ана титмаган бўлақолай. Ҳадеб суриштиравиндан фойда йўқ. Кўп гап эшакка юк дейдилар. Мен сени белгиларга қараб топардим.

— Бўлмаса нега тополмадингиз?

— Топдим-ку.

— Ёлғон айтасиз. Мен сиздан ҳам айбуроқман. Мени компас блан қидириб ҳам тополмадингиз-ку.

— Валдирайбермасанг чи! Қачон сени компас блан қидирдим?

— Қидирдингиз-ку. Сиз мени кўрмадингиз, мен бўлсам дарахтдан ҳаммасини кўриб турдим.

— Нимани кўрдинг?

— Изимга компас тўғрилаганингизни кўрдим

Биденко боланинг зийраклигига қойил бўлиб: «Оббо шайтон-эй, ҳаммасини билиб айтаяпти-я!» деди ичида. Кейин эса жиддий тусда деди:

— Ука, бу ишларга сенинг ақлинг етмайди. Мен машинани йўқотиб қўймайин деб компасни тўғриладим. Бунинг сенга дахли йўқ.

Шу блан Биденко бироз ёлғонламоқчи бўлди-ю, лекин бундан фойда чиқмади.

— Ёлғон айтасиз,— деди бўш келмай Ваня.— Сиз мени компас блан тутмоқчи бўлдингиз. Биладан буни. Ҳийла қилиб сизни чалғитдим, шунинг учун тутолмадингиз. Мен бўлсам сизни ҳарқандай ўрмондан: кечаси дейсизми, кундузи дейсизми, ҳечқанақа компасиз ярим соатдаёқ топар эдим.

— Ол-а, жудаям мақтаниб юбординг, укам.

— Қелинг, гаров бойлашамиз.

— Энди сен блан гаров бойлашиб ўтириш қолганми-ди! Ёшсан ҳали.

— Қелинг бўлмаса, гаров бойлашмасдан шундай синашиб кўрамиз. Сиз бирнима блан кўзимни боғланг-да, ўрмонга кириб кетинг. Беш минутдан кейин мен сизни қидирабошлайман.

— Барибир тополмайсан.

— Тополмаганимни кўрасиз.

— Ҳеч тополмайсан!

— Синашиб кўрамиз.

— Қе бўлмаса,— деб юборди Биденко, разведкачилик ғайрати кўзғаб кетиб.— Ҳеч тополмайсан! Тўхта-чи...— деди у бирдан шубҳа блан.— Унда қандай бўлади? Мен сенинг ёнингдан нари кетиб ўрмонга бекинаман, сен бўлсанг бу орада яна ўмарилиб қоласан, шунақа-да? Э йўқ, тирмизак. Қараб турсам, пихини ёрган айёр экансан.

Ваня кулиб юборди:

— Қочади, деб кўрқаяпсизми?

— Ҳеч кўрқаяётганим йўқ,— деди қовоғини солиб Биденко,— бўлмағур гапларни гапираяпсан. Миямни ачитиб юбординг.

— Сиз кўрқманг,— деди бола хушчақчақ кулиб,— мен шундай ҳам сиздан барибир қочиб кетаман.

Ефрейтор Биденко, жуда зўр ишонч ва қат'ий қарорга келиб айтилгандай туйилган бу кулгили сўзларга ишдамаса ҳам, ўзича ҳамавақт ҳуш'ёр бўлиб боришга аҳд қилди.

Бола эса худди қулоғи остига шапалоқ тушгандай бўлди. У Биденко олдига тушиб маҳкам яланг оёқлари билан дадил қадам ташлаб борар ва кўнглини раижитган разведкачилардан ўч олган каби, барала, шу гапни такрорларди:

— Кўрасиз, қочаман! Ўзингизга бойлаб олсангиз ҳам қочаман! Кўрасиз.

— Ина деб ўйлайсан? Бойлаб ҳам оламан. Бу бирпаслик иш. Кўрамиз, шунда қанақа қилиб қочар экансан.

Биденко ўйлаб қолди.

— Улай агар,— деди у бирдан.— Мапа чилвир оламан-у боғлайман-қўяман!

Чиндан ҳам Биденко, ҳарбир эҳтиёткор разведкачида бўлгандек, ҳамиша беш метр келадиган нигичка, пишиқ чилвир олиб юрар эди. Ҳозир у, машинага чиқиб олганимиздап кейин Ваняни ўзимга боғлаб олсаммикан, деб астойдил ўйлайбошлади. Машинада хийли узоқ юришга тўғри келади. Йўлда яхшилабгина мизғиб олиш ҳам мумкин. Лекин бола ҳарбир минутда машинадан ирғиш пайида бўлганидан, қандай қилиб мизғиб бўлсин.

«Ина қилди, боғлайман-қўяман, иш тамом. Манзилга етганимиздан кейин ечаман. Шундан бошқа илож йўқ» деган қарорга келди Биденко.

Чиндан ҳам, йўлга чиқиб, йўловчи машинага тушиб олганларида, Биденко чўнтагидан ихчам қилиб ўралган чилвирини чиқарди.

— Қачон тайёрлан, чўпон бола, ҳозир сени боғлайман,— деди у тушиб, болани хафа қилмаслик учун буни ҳазилга ойнади.

Вани наридан илақ, хафа бўлишни хаёлига ҳам келтирмади. У, ҳазилнамо айтилган бу гапни энгил қабул қилди ва шу таҳминда жавоб берди:

— Бойланг, амаки, бойлай қолшиг. Лекин тугунини маҳкам қилинг, яна ечиб юбормай.

— Тугунимни ечиб бўнсан, укам. Мен денгизчиларникидай қўш тугун қилиб боғлайман.

Шу сўзларни айтиб, Биденко чилвирнинг бир учи блян Ванянинг тирсангидан, денгизчиларникидай, қўш тугун қилиб маҳкам, лекин оғримайдиган қилиб боғлади, иккинчи учини ўз муштумига ўраб олди.

— Энди ишинг чатоқ, чўпон укам. Қочолмайсан.

Бола чурқ этмади. У киприкларини қуйи солди, унинг кўзларида кўкимтир учқунлар чақнади.

Машинанинг жуда сози учраб қолди. У, Америкадаги келтирилган, устига брезент ёпилган янги, катта «Студебекер» машинаси эди. У мўлжалдаги ерга юксиз бормоқда эди. Дастлаб унда Биденко блян Ванядан бошқа йўловчи йўқ эди. Улар бўш қопларнинг устига ўтириб, шофернинг кабинкасига яқин ўрнашиб олишди, бу ер жуда тинч эди.

Биденко бирнеча бор болани гапга солмоқчи бўлди, брoқ Ваня сра ҳам чурқ этмади.

«Бунинг мағрурлигини қаранг-а!— деб ўйлади, меҳри товланиб Биденко.— Кичкина бўлса ҳам зардалик. Ўзи биларман. Турмушнинг аччиқ, чучугини кўп тотган кўринади».

Яна Биденконинг хаёлида ёшлигининг узоқ манзаралари гавдаланди.

Бу орада ҳарбир назорат-текшириш пунктида машинага янги-янги кишилар минишди. Тез орада машина тўлиб кетди.

Булар орасида, эндигина жангдан чиқиб олдинги маррадан келган солдатлар ҳам бор эди. Уларни бошлараридаги шлёмларидан ва бўйинларига боғлаб, орқаларига тугиб ташлаб қўйган кир плаш-палаткаларидан дарҳол билиб олиш мумкин эди.

Машинада энсиз ялтироқ погонли тор шинель ва минг тараф фуражка кийган иккита интендант ҳам бор эди.

Эгнида узун, кенг юпқа пальто, оёғига сув ўтмайдиган калта этик кийган, воситоргда ишловчи қипқизил, кулча юзли бир қиз ҳам бор эди, рўмолини кампирларникига ўхшатиб тағиб олганидан, унинг бети худди бир бош карамга ўхшарди.

Яна бирнеча хушчақчақ қиручи-учучилар ҳам бор эди. Улар авиация заводидаги қалин ойна чиқиндисидан ясалган йилтироқ портенгарларидан усти-устига папирос чиқариб чекар эдилар.

Йўловчилар орасида йўгон, семиз бир кекса аёл-ҳарбий хирург ҳам бор эди. У, кўзига думалоқ ойнак тақиб олган, оқарган калта сочи устидан бостириб, ҳаворанг беретка кийган эди.

Хуллас, булар одатда ҳарбий йўлларда қатновчи машиналарда учрайдиган кишилар эди.

Қош қорайди.

Брезент чодирдан ёмғир шивалаб ёғаётгани эшитилди. Ҳали йўл узоқ. Одамлар нари-бери жойлашиб секин-асга мудрайбошлашди.

Ефрейтор Биденко ҳам чилвир ўралган муштини боши остига қўйиб уйқуга кетди. Броқ унинг уйқуси зийрак эди, дам-бадам уйғониб чилвирини тортиб кўярди.

— Ҳа, нима дейсиз?— дея уйқусираб жавоб қиларди Ваня,— мен ҳали шу ердаман.

— Ухлаянсанми, чўнон бола?

— Ухлаянман.

— Майли. Ухла. Ушимча линияни текшириб кўраяпман.

Шундай деб, Биденко иша уйқуга кетар эди.

Бир сафар, унга бирдан ёнида Ваня йўқдек туйилди. Биденко ўтириб олиб, шошганча чилвирни тортди, броқ ҳечқандай жавоб бўлмади. Ефрейторнинг капалаги учиб кетди. У, чўкка тушиб ўтирди-да, ҳарвақт тахт ҳолда тутган электр фонарчасини ёқди.

Хайрият, ҳечнима бўлмаган. Ҳамма нарса жойида. Ваня ёнида оёғини гужанак қилиб, боягидай ухламоқда. Биденко боланинг юзини ёритди. У, ором олиб қаттиқ

ухламоқда, башарасига тикка тутилган электр фонар чанинг нури ҳам уни уйғотолмади.

Биденко фонарчани ўчирди ва ўзлари Ванияни топиб олган кечани эслади. Ушанда ҳам фонарча тутиб, унинг юзига ёруғ туширган эдилар. Лекин у пайтда унинг башараси ҳорғин, мажмағил, суяклари чиққан, кўрқинчли эди. У вақт бола бирдан сесканиб тушган эди. Кўзлари қўрқунлан чақнаб кетиб, жуда ваҳимали тус олган эди.

Ахир бу воқиа бирнеча кунгина бурун бўлган эди-я. Ҳозир бўлса бола бемалол ухлаб, ширин тушлар кўрмоқда. Уз одамларини топиб олганининг ма'носи шу. Одамлар, ўз уйим — ўлан тўшагим, деб тўғри айтадилар.

Биденко ётди, кейин юк машинасининг бир мақомда тебратиши блан яна ухлаб қолди.

Бу гал у анча узоқ ва хотиржам ухлади. Аммо уйғонгач, ҳарҳолда чилвирни бир тортиб қўйишни унутмади. Вания жавоб қилмади.

— Ухлаяпти, ҳайтовур,— деб ўйлади Биденко,— ҳайрият, толиқпти.

Биденко бошқа томонга ўгирилиб ётди, яна бироз ухлагач, ҳар эҳтимолга қарши, тагин чилвирни тортиб қўйди.

Қоронғиликда битта аёлнинг жаҳл блан:

— Ҳей, бу нимаси, нима қилаётганингиз бу? Тинч қўясизми, йўқми ахир?— деган овози шанғиллади.— Нега менга аллақандай чилвир боғлаб қўйипсиз? Нега менни тортаяпсиз? Ҳа деб уйқимни бузаётган ким ўзи!

Биденконинг эти жимирлашиб кетди.

У электр фонарчани ёқдию бирдан кўз олдини қоронғулик босди. Бола йўқ. Чилвир бўлса хирург хотинининг этигига боғлаб қўйилган. Хирург хотин полга ўтириб олганча рўпарадан тутилган фонарга кўз ойнаги остидан ўкрайиб ўдагайлар эди.

— Эй, тўхта, шофер!— деб бақириб юборди Биденко, даҳшатли овоз чиқариб ва жон-жаҳди блан шофернинг кайишасини муштлайбошлади.

У, машинанинг тўхташини ҳам кутмасдан, бировнинг қўл-оёғини, бировнинг боши, яна аллакимнинг халта-хултаси ва чемоданини босиб-туртиб орқага ўтди-да, машинанинг баланд бортидан бир ирғиб, йўлга тушди.

Қоронғи, ҳеч нарсага кўриб бўлмайдиган зимистон кеча. Совуқ ёмғир иивалаб урмоқда. Ғарб томонда узоқда бўлаётган аргентина жағинининг ёлқини милтиллаб кўринади.

Тош йўлдан ҳар икки томонга ўналарча, юзларча оғир ва енгил машиналар, транспортёрлар, аравалар, замбараклар, бензин ортган машиналар гизиллаб ўтиб турарди. Уларнинг чироқлари кўлмак устида чучварадек қайнаётган ёмғир томишларини гира-шира ёритарди.

Биденко оёқ-қўллари бўшашиб анча вақт туриб қолди. Сўнг у қаттиқ тупирди-да:

— Қуриб кетсин ҳаммаси!— деб қўйди.

Кейин, шошмасдан орқасига қайрилиб, олдинги маррага борадиган йўловчи машинага тушиш учун шу ер ёқинидаги йўл кўрсатучи олдига қараб жўнади.

9

— Ҳой, бола, эшик олдидан кет. Бу ерда бегона одамларнинг туришига рухсат йўқ.

— Мен бегона эмасман.

— Кимсан бўлмаса?

— Ўз кишигизман.

— Қанақа ўз кишимиз?

— Совет кишиси.

— Совет кишиси бўлсанг нима бўпти? Рухсат йўқ, дедимми, рухсат йўқ. Йўлингдан қолма.

— Бу ер штабми, амаки?

— Ишинг бўлмасин.

— Мен бошлиқ олдига киришим керак.

— Қанақа бошлиқ олдига?

- Энг катта бошлиқ олдиға.
- Бошимни қотирма, ўт.
- Қиритиб юборинг, амаки. Нимангиз кетади?
- Жўна. Сен блан гаплашадиган киши йўқ бу ерда.

Қўрмаяпсанми,— постда турибман.

— Сиз, амакижон, майли, мен блан гаплашманг. Мени бошлиқ олдиға қўйсангиз бўлади.

— Оббо, зинғарча-ей!— деди соқчи кулиб ва бирдан қовоғини солиб бақирди:— Бу ерда ҳечқанақа бошлиқ йўқ!

— Хо-хо, ёлғон айтасиз. Бошлиқ шу ерда.

— Сен қаёқдан биласан?

— Ўзи кўриниб турипти. Мана яхши уй. Ҳовлида эгарловлиқ отлар турипти. Бир хотин даҳлизга самовар олиб кириб кетди. Эшикда пойлоқчи бор.

— Ҳаммасини кўрибсан-да! Ўзинг ҳам жуда пишиқ болага ўхшайсан.

— Кирита қолинг, амакижон!

— Мана мен ҳозир ҳуштак чалиб, қоровул бошлиғини чақираман, сени бу ердан дарров олиб кетади.

— Қаерга олиб кетади?

— Тегишли жойга. Қани! Сенга айтаяпман! Эшикдан нари кет. Рухсат йўқ. Гап тамом.

Ваня нари кетди. У, эски тегирмон тоши устига ўтириб, муштини иягига тираб, эшикдан кўзини узмай, сабр қилиб кутабошлади.

Соқчи эса бўйнидаги автомат тасмасини ростлади, кейин оёғидаги қизғиш чарм қопланган оқ пиймани енгилгина босиб, атрофи ўралган боғчада уёқдан-буёққа юрабонлади.

Биденконинг қўлидан иккинчи марта қочиб кетган Ваня разведкачилар палаткаси жойлашган ўрмонни излар эди. Унинг бирон аниқ мўлжали йўқ эди. У аввалда жуда яхши ва мулојим муомала қилишган разведкачиларни қумсар эди.

Уни орқа томонга жўнатганликлари унинг назарида

катта бир англашилмовчилик бўлиб, буни осонгина ҳал этиш мумкин, фақат яна бир марта яхшилаб ялиниб қўрилса кифоя деб ўйларди.

Аmmo бола жойни қанчалик яхши танийдиган ва йўл топабилладиган бўлгани билан, ўша ўрмон ва ўша палаткани тополмади. Ҳамма нарса ғарб томонга қараб силжиган, ҳамма нарса ўзгариб кетиб, таниб бўлмас ҳолга келган эди.

Ваня, ўзини уларнинг яқинида, ҳатто ёғнинасида адашиб юргандек сезарди. Броқ ўша ўрмон ҳам, ўша палатка ҳам кўринмас эди. Урмон ўшанга ўхшарди-ю, лекин у ҳозир бўм-бўш эди.

Икки кунгача Ваня ўзига нотаниш аллақандай янги ҳарбий йўллар, ёндирилган қишлоқларда тентираб юриб, учраган ҳарбийлардан разведкачилар палаткасини сўроқлади. Броқ, уларнинг қанақа разведкачи, қанақа қисмдан эканликларини билмагани учун, ҳечким ҳечнарса айтиб беролмади.

Бунинг устига ҳарбийларнинг барчаси камгап, оғзи маҳкам одамлар эди.

Кўпинча Ванянинг саволларига улар бундай жавоб қилардилар:

— Билмайман.

— Имага керак бўлиб қолди?

— Комендантга бор.

— Айтиш мумкин эмас.

Ҳамма жавоблар ана шу хилда эди.

Ваня жуда умидсизликка тушди ва, чиндан ҳам фронт орқасидаги бирон шаҳарга бориб, болалар уйига киришни сўрасаммикин, деган фикрга келди.

Бу чоғ у тўсатдан бир бола билан учрашиб қолмаганида, қанчалик қайсар бўлмасин, хой-нахой шундай қилган бўларди.

Бу бола Ванядан салгина каттароқ. Ёши ўн тўртларда, башарасидан кичикроқ ҳам кўринарди. Ёпирай, бу қанақа бола денг!

Ваня бунақани тўқна болани умрида кўрмагани эди. Устида гвардиячи отлиқ аскарларнинг сафарда кийилган кийими. Товонгача тушган узун шинель; қоракўлдани ёрилган тепаси қизил кубанча шапка; елкасида кичкина узанги блан бир-бирига чалиштириб иккита қилич аломати қадалган погон, этигида шпорлар ва бунинг устига оч қизил қулоқчин бўлиб, у орқага ташлаб қўйилган буниси боланинг ҳарбий савлатига ҳусн бўлиб тушган эди.

Бола, сочи пешонасига тушиб турган бошини орқага ташлаб жажжи казак қиличини сопигача ерга суқиб, тозалар эди.

Бу бола блан гапиришиш уёқда турсин, унинг яқинига йўлаш ҳам хавфли эди. Броқ Ваня бўшанг болалардан эмасди. У писанд қилмай, тўқис боланинг олдига борди, кейин яланг оёқларини кериб, қўлларини орқасига олиб, унга бошдан-оёқ тикилди.

Ҳарбий бола лоақал қайрилиб ҳам боқмади. Ванияга парво қилмай, ўз иши блан машғул бўлди. Бола ҳар замонда чирт этиб тупириб қўярди.

Ваня жим турди. Ҳарбий бола ҳам индамади. Жимжитлик анчагача давом этди. Ниҳоят, ҳарбий боланинг сабри тугади.

— Нима қилиб турибсан?— деди у ўшшайиб.

— Ўзим турибман,— деди Ваня.

— Қелган ерингга жўна.

— Ўзинг жўна. Урмон сеники эмас.

— Нима қилардинг, меники.

— Қанақасига?

— Шунақасига. Бу ерда бизнинг бўлинма турипти.

— Қанақа бўлинма?

— Бунинг сенга дахли йўқ. Отларимизни кўрайинсанми?

Бола сочи пешонасига тушиб турган бошини орқасига силкиган эди, Ваня, ҳақиқатан ҳам, дарахтлар орасида от боғлайдиган ходани, отларни, отлиқларнинг қора чакмонлари ва қизил қулоқчинларини кўрди.

— Ўзинг ким бўласан?— деб сўради Ваня.

Бола бепарво, аммо олипталик блан қиличини шир этиб қинига солди-да, ерга тупирди ва этиклари блан босди.

— Ҳарбий белгиларни тушунасанми, ўзинг?— деди бола пичинг аралаш кулиб.

— Тушунаман!— деб жавоб қайтарди дангал Ваня гарчи ҳеч нарса тушунмаса ҳам.

— Ундай бўлса, мана, кўр,— деди бола қат'ий йўсин-да, погонига ишора қилиб. Погонига кўндалангига оқ тасма тикилган эди.— Гвардиячи кавалериянинг ефрейтори бўламан. Тушундингми?

— Ҳа! Ефрейтор!— деди Ваня масхараомиз кулиб.— Бунақа ефрейторларни кўп кўрганмиз.

Боланинг та'би хира бўлиб, пешонасига тушиб турган сочици силкиб қўйди.

— Ана шунақа, ефрейтор деб билавер,— деди у.

Бу гапидан ўзи қаноатланмагандай бўлди. У шинелининг олдини очди. Ванянинг кўзи гимнастёркага қадалган кулранг ипак лентачага илинган катта кумуш медальга тушди.

— Кўрдингми?

Ваня ҳайратда қолган эди. Лекин сир бой бермади.

— Катта иш қилибсан,— деди Ваня лабини бурганча кулиб. Лекин, ичидан ғайрлиги келиб, йиғлашига сал қолди.

— Каттами, кичикми, иш қилиб медаль-да,— деди бола,— жанговар хизматлар учун. Қани, бўлди, адабингни емасдап келган ерингга жўнаб қол.

— Кўп олипталик қилаверма. Ўзинг адабингни еб қоласан.

— Кимдан?— деди кўзини қисиб пўрим бола.

— Мендан.

— Сендан-а? Ёшлик қиласан, ука.

— Сендан ёш эмасдирман.

-- Узинг ким буласан? -- деб суради Ваим.

- Нечага кирдинг ўзинг?
- Ишинг бўлмасин. Сен-чи?
- Ун тўртга,— деди бола, бироз ёлғонни қўшиб.
- Ҳе!— деди Ваня ҳуштак чалиб.
- Нима ҳе?
- Ундай бўлса, қанақа солдатсан?
- Бошқаларга ўхшаган солдатман. Гвардиячи кавалериянинг аскариман.
- Гапир-а! Бу сра мумкин эмас.
- Нима мумкин эмас?
- Ҳали ёшлик қиласан.
- Шунда ҳам сендан каттаман.
- Барибир, мумкин эмас. Бунақаларни олишмайди.
- Мени олишди-ку.
- Қанақа қилиб олишди?
- Мана шунақа қилиб олишаберди.
- Та'минотлар ҳам беришадиган бўлдими?
- Бўмасам-чи.
- Алдаяпсан.
- Алдаш одатим йўқ.
- Оқт ичгин-чи.
- Гвардияча сўзим.
- Ҳамма та'минотларга ёзишдими?
- Ҳаммасига ёзишди.
- Овқатга ҳам-а?..— деди шубҳа блан Ваня.
- Овқатга ҳам!
- Хоҳ!
- Ана шунақа.
- Қурол ҳам беришдими?
- Бўлмасамчи! Нима лозим бўлса, ҳаммасини беришди. Қиличимни кўрдингми? Та'рифи кетган қилич, оғайни, Златоустда ишланган. Мен сенга айтсам, уни гардиш қилиб букканда ҳам синмайди. Бу ҳали ҳеч гапмас! Менга бурка ҳам беришди. Бурка бўлганда ҳам, унақа-бунақа эмас. Жуда келишган. Лекин мен уни фақат жангда кияман. Ҳозир бўлса кетимдан аравада олиб юришади.

Ваня тупугини ютиб, аравада олиб юриладиган бурканинг эгасига ма'юс боқди.

— Мени бўлса олишмади,— деди Ваня.— Бошда олишди-ю кейин, рухсат йўқ, дейишди. Мен бир марта уларнинг палаткасида ҳам ётдим. Тўпчи разведкачиларнинг палатасида.

— Сени ўзларига ўғил қилиб олишни хоҳлашмаган бўлса, уларга ёқмагандирсан-да,— деди, совуққина қилиб, пўрим бола.

— Ўғил қилиб деганинг нимаси? Қимга ўғил қилиб?

— Қимга бўларди. Полкка-да. Бусиз мумкин эмас.

— Ҳали сен ўғил бўлганмисан?

— Албатта. Мен, оғайни, ўзимизнинг казакларга икки йилдан бери ўғилман. Улар мени Смоленск ёнидаёқ ўзларига олишган эди. Мени, оғайни, ҳеч кимим йўқ, етим бўлганим учун, майор Вознесенский ўз фамилиясига ёздириб олди. Шунақа қилиб, мен ҳозир фамилиямни гвардия ефрейтори Вознесенский деб юритаман, ўзим ҳам майор Вознесенскийда алоқачи бўлиб хизмат қиламан. У мени, оғайни, бир марта ўзи блан сафарга ҳам олиб борди. Уша ерда бизнинг казаклар ярим кечада немисларнинг орқа томонида катта тўс-тўпалон кўтаришди. Немислар штаби турган бир қишлоққа бостириб киришган эди, шунда немислар қип-ялонғоч кўчага қочиб чиқишса бўладими? Биз у ерда бир юз эликдан ортиқ немисни қириб ташладик. Қалласини сапчадай узиб ташлайбердик.

Бола қиличини қинидан суғуриб, қандай қилиб немисларнинг калласини узганлигини Ваняга кўрсатди.

Ваня ҳаяжонланиб:

— Сен ҳам немисларнинг калласини уздингми? — деб сўради.

Бола «бўлмасамчи» демоқчи эдию, аммо чамаси гвардиячилик виждони бунга йўл қўймади.

Пўқ, деди у хижолат чекиб,— ростини айтсам, у пайтда қилишим йўқ эди. Мен фақат тачанкада, станокли пулемёт ёнида ўтириб бордим... Қани, бўлди энди

келган ерингга жўнаб қол,— деб юборди бирдан ефрейтор Вознесенский, аллақадан келиб қолган ва хийли шубҳали кўринган бу граждандан билини ортиқча яқин олиб гап сотиб юборганини пайқаб.— Хайр, оғайни.

— Хайр,— деди бўшашган ҳолда Ваня, кейин жўнаб кетди.

«Бундан чиқадики, мен уларга ёқмабман-да», дея алам билан ўйлади Ваня. Брок, шу ондаёқ, бу фикрининг нотўғри эканлигини бутун қалбидан туйди. Йўқ, асло бундай эмас. Унинг қалби алданмас эди. Узининг разведкачиларга жуда ёқиб қолганлигини қалбида сезиб турарди. Ҳамма айб, уни ўз кўзи билан ҳечқачон кўрмаган батарея командири капитан Енакиевда.

Мана шундан кейин Ваняда, бирорта энг катта бошлиққа бориб, капитан Енакиев устидан арз қилиш фикри туғилди.

Ана шундай қилиб, у тентираб юра-юра, правардида бир уйга дуч келиб қолди. Ваня, бу уйда хой-нахой бирон катта бошлиқ турса керак, деган фикрга келди.

У тегирмон тоши устида ўтириб олиб, шу уйдан кўзини узмасдан, ўша бошлиқ чиқиб қолармикин деб пойлади.

Бирмунча вақтдан кейин юмшоқ мўйна қўлқопини кийганича айвонга офицер чиқди-да:

— Соболев, отни келтир!— деб қичқирди.

Солдат бурчакдан югуриб чиқиб, эпчиллик билан дарҳол эгарлоглик икки отни жиловидан тутиб келтирди. Буни кўрган Ваня, бу кишининг энг катта бошлиқ бўлмаганда ҳам, ҳарҳолда капитан Енакиевга сўзи ўтаоладиган каттароқ бошлиқ эканлигини дарҳол пайқади.

Погонидаги юлдузчалар ҳам буни тасдиқлаб турарди. Юлдузчалар анча-мунча эди. Замбарак аломатларини

ҳисобламаганда, бу юлдузчалар ҳарбир олтин погонда тўрттадан эди.

Ваия унинг ихчам, шпорлар тақилган озода этикларига, эскироқ бўлса-да, жуда бежирим бўлиб ярашиб тушган сафарда кийиладиган офицерча шинелига, иккинчи тугмасига илиб қўйилган электр фонари, бўйнидаги дурбин ва компасли дала сумкасига ҳавас билан тикилиб: «Қари эмас-у, генерал бўлиб олипти-я» — деган фикрга келди.

Солдат отларни дарвозадан кўчага олиб чиқиб, эшик олдида тўхтатди. Офицер отнинг олдига келиб, минишдан олдин эркалаб, унинг ялтираган бақувват ёлига уриб бир чақмоқ қанд берди.

Бу ҳол, унинг вақти чоғлигини билдирарди.

Шу бугун полк командири уни ўз олдига чақирганида рост, у бироз ҳаяжонланган эди. Гарчи ишида ҳечқандай камчилик сезмаган бўлса ҳам, ҳарвақт бундай ҳолларда бўладиганидек, ган эшитаманмикан, деб ўйлаган эди.

Броқ қаттиққўлли полк командири унга бирон танбиҳ бериш уёқда турсин, ҳатто батареясининг яхши ишлаганини айтиб ўтди ва охири жангда ўртак кўрсатган тўпчилардан ўнтасини мукофотга тақдим этишни буюрди. Айниқса шу нарса кўнгилли эдики, оғир табиатли ва бировни унар-унмасга мақтай бермайдиган полковник немисларнинг танк резервига қарши бехосдан қаттиқ ўт очиб қилинган худди ўша ҳужумга юксак баҳо берди, правардида масалани ҳал қилган бу ҳужумни капитан Енакиев жуда чуқур ўйлаб тайёрлаган эди.

Полковник капитанга ўзининг сафарда олиб юриладиган самоваридан чой қўйиб берди, бу эса, полкда зўр шараф ҳисобланарди. У капитан Енакиевни йўлаккачи кузатиб қўйди ва хайрлаша туриб, яна бир марта:

— Умуман яхши урушаятсизлар. Баракалла, капитан Енакиев, — деб қўйди.

Бундан капитан Енакиев қизариб:

— Совет Иттифоқиға хизмат қиламан, ўртоқ полковник!— деб жавоб берди.

Булар жуда кўнгилни кўтаручи гаплар эди, шунинг учун ҳам капитан Енакиев полк командирининг ўз батареяси ҳақидаги фикрини офицерларимга билдираман, деб ич-ичидан хурсанд бўлди.

Тўсатдан у бировнинг:

— Амакижон!— деган овозини эшитди.

У қайрилиб қараб Ваняни кўрди. Ваня унинг қарши-сида қўлларини ёнига осилтириб, кўкимтир кўзларини тикиб қараб турарди.

— Гапирсам майлими,— деди Ваня, иложи борича солдатга ўхшашга тиришиб.

— Хўп, гапирақол,— деди капитан хуррамлик блан.

— Амаки, сиз бошлиқмисиз?

— Ҳа. Командирман. Нима эди?

— Қимга командирсиз?

— Батареяга командирман. Ўз солдатларимга, ўз замбаракларимга командирман.

— Офицерларга ҳам командирмисиз?

— Қанақа офицерлигига қараб-да. Масалан, ўзимга қарашли офицерларга командирман.

— Капитанларга ҳам командирмисиз?

— Капитанларга командир эмасман.

Боланинг юзида зўр ташвиш аломати пайдо бўлди.

— Мен бўлсам, сизни капитанларга ҳам командир деб ўйловдим!

— Нима ишинг бор эди?

— Керак эди-да.

— Қани айтгин-чи?

— Сиз капитанларга командир бўлмасангиз, айтиб нима қилдим. Менга, амаки, ҳамма капитанларга буйруқ бераоладиган командир керак.

— Ҳамма капитанларга нимани буюриш керак! Қизиқ гап-ку.

— Ҳамма капитанларга буюриш керак эмас. **ФИҚЛТ** биттасига.

— Айт-чи, кимга экан?

— Енакиев деган капитанга.

— А-а, ким дединг?!— деб сўради капитан Енакиев.

— Енакиевга.

— Ҳм... қанақа капитан экан ўзи?

— У, амакижон, разведкачиларга командир. Уларнинг энг каттаси бўлади. У нима буюрса, ҳаммалари қилишади.

— Қанақа разведкачиларга командир экан?

— Қанақалиги ма'лум: тўпчи разведкачилар бор-ку, немисларнинг ўт очадиган нуқтасини билиб оладиган, ўшаларга командир. Эҳе амакижон, уларнинг капитани бир сержаҳл одамки!

— Ўзинг ўша сержаҳл капитанни кўрганмисан?

— Кўрмаганман. Бутун гап ҳам шунда-да.

— У-чи, сени кўрганми?

— У ҳам мени кўрмаган. У фақат мени орқа томонга элтиб комендантга топширишни буюрган.

Офицер қошларини чимириб, болага қизиқсиниб боқди.

— Э, тўхта. Тўхта-чи... Отинг нимади сенинг?

— Отимми? Ваня.

— Ванянинг ўзими?— деб кулди офицер.

— Ваня Солнцев,— деб тўлиқ қилиб айтди бола.

— Чўпон боламисан?

— Ҳа, ўша,— деб юборди ажабланиб Ваня.— Мени разведкачилар чўпон бола деб атардилар. Сиз буни қаёқдан биласиз?

— Мен, ука, капитан Енакиевнинг батареясида бўлаётган ҳамма ишларни биламан. Қани, менга айт-чи, акиси, капитан Енакиев сени орқа томонга жўпатиб юборишни буюрган бўлса, сен қандай қилиб бу ерга келиб қолдинг?

Боланинг кўзларида кўкимтир учқунлар милтиллаб кетди, броқ у ўша заҳотиёқ киприкларини қуйи солди.

— Мен қочдим,— деди у тортинибгина, ўзининг бутун кўриниши блап хижолат бўлганини ифодалашга уриниб.

— Ия, қочдим дегин! Қанақа қилиб қочдинг-а?

— Қочдим-у, кетдим-да.

— Бу қанақаси, бирдан қочдинг-у, кетдингми?

— Йўқ бирдан эмас,— деди Ваня, оёқларини бир-бирига суйкаб туриб,— мен унинг қўлидан икки марта қочдим. Аввал қочганимда, тошиб олди. Кейинги гал шундай қочдимки, у тополмади.

— У деганинг ким ўзи?

— Ефрейтор Биденко амаки-чи, ўша уларнинг разведкачиси. Биларсиз?

— Эшитганман, эшитганман,— деди баттар қовоғини солиб Енакиев.— Аммо сенинг Биденко қўлидан чиқиб қочганингга ишонгим келмай турипти. У бунақа одам эмасди-ку. Менимча, жиян, сен буни тўқиятган бўлсанг керак-а?

— Ҳеч-да,— деди Ваня қаддини ростлаб.— Сра тўқийётганим йўқ. Ростини айтаяпман.

— Эшитдингми, Соболев?— деди капитан отбоқарига қараб. Отбоқар эса командирнинг бола блан бўлаётган гапларига астойдил қулоқ солаётган эди.

— Эшитдим, эшитдим.

— Хўш, сенингча қалай? Бола Биденко қўлидан қочиб кетаолган, деб бўладими?

— Ҳеч бўлмаган гап!— деди Соболев жилмайиб.— Биденко қўлидан бу зигирча уёқда турсин, катталардан ҳам бирортаси қочиб кетолмайди. Уртоқ капитан, кечиринг-ку, лекин бу бола оз-моз ёлғонлапти.

Ваня алам қилганидан ранги ўчиб кетди.

— Ёлғон бўлса, ўлай агар!— деди у қат'ий ва, башарасини совуқ қилиб кибр блан отбоқарга ўқрайиб қўйди.

Кейин у тутакиб ва қизариб-бўзариб кетди-ди, эски разведкачини қандай қилиб лақиллатганини тез-тез ундан-бундан қилиб гапиришга тушди.

У, гапириб келиб, қўлига чилвир боғлашга етганида, капитан ўзини тутиб туrolмади. У кўзларида пайдо бўлган ёшларни қўлқопи блан суртиб, қаттиқ ва йўғон овоз блан қаҳ-қаҳлаб кулиб юборди, бундан ҳурккан отлар қулоқларини чимириб, ер тепинди. Соболев бўлса, ўз командирининг олдида қаттиқ кулиб юборишдан ўзини тутиб, фақат бошини сарак-сарак қилар, муштумини оғзига тутиб кулгисини тўсар ва ҳадеб:

— Эссиз, Биденко-я! Эссиз, машҳур разведкачи-я! Оббо профессор-эй!— деб такрорларди.

Ваня ҳарбий бола блан учрашганини гапирабошлаганида эса, капитан Енакиевнинг кўнгли бирдан ғаш тортди, ўйланиб қолди, уни ғам босди.

— Улар мени ўзларига ўғил қилиб олишди, дейди,— Ваня ҳарбий бола тўғрисида ҳаяжонга тушиб сўзларди:— Мен энди уларга полк ўғлиман, дейди. Мен, улар блан бирга бир марта сафарга ҳам бордим, дейди, тачанкага тушиб станокли пулемёт ёнида ўтирдим, дейди. Нега десанг, мен одамларга ёқиб қолдим, дейди. Сен бўлсанг дейди, одамларингга ёқмагансан, шунинг учун улар сени жўнатишган, дейди.

Шу ерга келганда, Ваня чуқур хўрсиниб, соф, ёқимли кўзларини капитаннинг кўзига ма'юс тикди.

— Лекин, амаки, мени ўша одамларга ёқмагансан, дегани ёлғон. Мен уларга ёққанман. Рост гап. Улар менига ачинишди. Лекин улар капитан Енакиевга қарши ҳеч нарса қилишолмади.

— Хўш, бундан чиқдики, сен ҳаммага ёқибсан-у, битта капитан Енакиевга ёқмабсан-да.

— Ҳа, амаки,— деди Ваня, гуноҳ иш қилгандек киприкларини пирпиратиб,— ҳаммага ёқдим-у, капитанга ёқмадим. У бўлса мени бир марта ҳам кўргани йўқ. Ахир одамнинг ўзини кўрмасдан туриб, бир нима деб бўлади-

ми? Мени бир марта кўрсайди, эҳтимол унга ҳам ёқардим. Тўғрими, амаки?

— Шунақа деб ўйлайсанми?— деди капитан жилмайиб.— Хўн, бўнти. Кўрамиз.

У, бирдан оёғини узагинга қўйиб, отга минди.

— Кечаси отни далага ўтлатгани олиб борганмисан ҳеч? — деди у жиддий оҳангда, кўзларини жилмайтириб ва от жиловини тортиб.

— Бўлмасамчи! Борганман, амаки.

— Отда юраоласанми? Қани Соболев уни миндириб ол.

Ваня кўз очиб юммасдан, отбоқар бақувват қўллари билан уни ердан узиб, олдига мингаштирди.

— Разведкачилар олдига!— деб команда берди капитан Енакиев. Улар отни елдириб кетишди.

— Биденконинг қўлидан қочиб қутилган бўлсанг ҳам, мендан қочиб кетолмайсан, ука,— деди отбоқар, болани маҳкам, лекин авайлаб бағрига босганча.

— Ўзим ҳам қочмоқчи эмасман,— деди Ваня қувониб.

У, **ўз** ҳаётида аллақандай жуда муҳим ва яхши бир ўзгариш юз бераётганини сезарди.

Разведкачиларнинг блиндажига етганда, капитан отдан сакраб тушди-да, жиловни отбоқарга тутқазди ва:

— Кутиб туринглар,— деб, шпорларини тез-тез жиринглатиб зинапоядан пастга тушиб кетди.

II

Бу чор ҳамма разведкачилар жам' бўлиб домино ўйнаётган эдилар. Улар шу қадар жонбозлик билан суякларни столга шақиллатиб урар эдиларки, худди блиндажда тўппонча отишяпти, деб ўйлаш мумкин эди.

— Турилсин! Смирно!— деб бақирди навбатчи, кириб келаётган батарея командирини кўриб.

— Шунақа деб уйлайсанми? — деди капитан Енакис.

Разведкачилар суякларини стол устига ташлаб, чаққонлик блан тик туришди.

Шу куни бўлимда ефрейтор Биденко навбатчилик қилаётган эди, у навбатчи бўлгани учун бош кийимда ва қуролли эди. У, капитанга томон шахдам юриб бориб, рапорт берди:

— Уртоқ капитан! Сизнинг қўл остингиздаги батареяга қарашли бошқарув взводининг разведкачилар командасимиз. Команда резервда турипти. Одамлар дам олишмоқда. Навбатчилик вақтида ҳечқандай ҳодиса юз бергани йўқ. Навбатчи ефрейтор Биденко.

— Салом тўпчилар!

— Саломат бўлинг, ўртоқ капитан!— деб баравар жавоб беришди разведкачилар.

Шундан кейин капитан Енакиев одатда «Вольно» деб команда берар ва ҳаркимга ўз машғулотини давом этдиришга рухсат этарди. Броқ бу сафар у индамасдан, ўзига қўйиб берилган курсига ўтирди-да, ўлжа қилиб слинган «Германияда баҳор» деган суратни анчагача кўздан кечириб турди.

Батареячилар ўз командирининг табиатини яхши билар эдилар. Унинг тўпчилар киядиган фуражкасининг текис гардиши остидаги чимирилган қошларига, ён-верини хиёл ажин босган қисик кўзларига ва калта мўйлаби остидаги англашилмас, совуқ жилмайиш акс этган юмуқ лабларига бир қарашдаёқ, бу он ундан яхшигина дакки емасдан қолмасликларини дарров фаҳмлаб олдилар.

— Шунақа қилиб, ҳечқандай ҳодиса юз бермади денг?— деди капитан Енакиев, ечган қўлқопини столга уратуриб.

Батарея командирининг нимага ишора қилаётганини дарҳол фаҳмлаган Биденко индамади.

— Нега ахир индамайсиз?

— Ахборот беришга рухсат этинг...

— Ахборот бериб ўтиришингизнинг ҳожати йўқ. Маълум. Боланинг қўлида қўғирчоқ бўлган разведкачимга

«қойилман»! Бўлим командирига ма'лумот бердингизми?

— Худди шундай. Ма'лумот бердим.

— Хўш, нима бўлди?

— Бўлим командири менга навбатдан ташқари тўрт наряд берди.

— Бу кам. Унга айтингки, мен бунинг устига яна иккита наряд қўшишни буюраман. Жам'и — олти наряд.

— Хўп бўлади.

Капитан Енакиев ўз қаршисида қаддини ростлаб турган солдатлардан бирмунча вақт кўзини узмади.

— Утиринглар, шоввозлар,— деди кейин у, шинелининг тугмаларини еча туриб; бу — расмий гап-сўзларнинг тугаганига ва энди ўзларини эркин тутишлари мумкинлигига ишора эди.— Дам олинглар. Сизларни рўзгорги миришкор йигитлар деб эшитганман. Сизларда бир ғалати Пенза қўл бола тамакиси бор дейишади. Қани, ўшандан меҳмон қилингларичи!

У, шу сўзларни айтиб бўлмасданоқ, дарҳол бешта халтача, қирқилган бешта газета қоғоз ва ишора қилса шартта ёндириладиган бешта зажигалка узатилди.

Ҳар томондан бундай ўтинч эшитилди:

— Меникидан олинг, ўртоқ капитан. Меники чучуқроқ.

— Меникидан чекиб кўринг, бунга хушбўй япроқ қўшилган.

— Рухсат этинг, ўртоқ капитан, мен ўраб берай. Ҳечким менчалик ўролмайди.

— Балки енгил тамакидан хоҳларсиз? Меники Сухум тамакиси, хушбўй, хурмодек чучуқ.

— Тамакига бой экансизлар, бой экансизлар,— деди капитан, шошмасдан, қайбирининг тамакисидан олсам экан деб танлагани ҳолда.— Биденко, халтангни бекорга узатаяпсан. Барибир сеникидан олмайман. Сенинг тамакингдан чеккандан кейин ғафлат босиб кун бўйи ухлаб қолиш мумкин.

— Рост,— деб қўйди кўзини қисиб Горбунов.— Бу аниқ. У, шу тамакисини чекаверганидан машинада ухлаб қолиб, чўпон боламизни қўлдан бериб қўйди.

— Мен ҳам шуни айтмоқчиман-да,— деди Енакиев.

— Уртоқ капитан,— деди зорланиб Биденко,— у оддий бола бўлса бошқа гап эди... У бола эмас, бир бало. Рост гап.

— Нима, ростдан ҳам у яхши боламиди?— деб сўради капитан, Пенза тамакисини тутатиб,— сизларга ма'қул бўлганмиди?

— Боламисан — бола эди-да,— деди Горбунов оғзининг танобини қочириб кулиб. Ваня тўғрисида гап кетганда ҳамма разведкачилар шу йўсинда чақчақлаб кулишга одатланган эдилар.— Эс-ҳуши бутун бола. Гапнинг хулласи — солдатликка жуда боп экан-да. Биз уни машҳур разведкачи қилардигу, пешонасида йўқ экан-да.

— Ачинаяпсизми?— деди капитан Енакиев.

— Йўғ-э. Ачинишга ачинмайману... У орқа томонда ҳам йўлни топиб олади-я. Аммо нафсиламр гап, одам ачинади ҳам. У чинакам довюрак, ҳарбий иш жони-дили эди. Армияга жуда лойиқ бола эди-да.

— Тўқиётганинг йўқми?

— Тўқиб нима қиламан! Бир кўришдаёқ ма'лум нарса бу. Сиз батарея командирумизсиз, сизга бу яна яхшироқ ма'лум, албатта.

— Хўш, йигитлар, нега индамай ўтирипсизлар?— деди капитан Енакиев, солдатларнинг юзига ўсмоқчилаб тикилганича,— сизларча қалай эди бола?

Ҳамма разведкачиларнинг юзида шу он кулги ёйилди, уларнинг бу жилмайишида бутун команданинг бир бутун зўр кулгиси ифодалангандай эди. Уларнинг ҳарқайсиси ўз ҳолича эмас, балки бариси бирга қўшилишиб кулгандек туйиларди.

— Яна ўзларингиз ўйлаб кўринглар. У блан мен эмас, сизлар бирга яшайсизлар.

Жуда соз бола. Қисқаси — чўпон бола, олов бола. деб юборишди разведкачилар. Лекин улар капитанинг нимага ишора қилаётганини ҳамон тўла тушуниб етмаган эдилар.

Қапшақ бўлса, уларга тикилиб қараб турди, бир мунча ўйлаб тургач, қат'ий оҳангда деди:

— Хўп майли. Лекин шуни билиб қўйинглarki, у сизларга ўйинчоқ эмас, жонли одам. Ҳей, Соболев!— деб қичқирди у, эшикка яқин келиб,— қани, чўпон болани олиб кир.

Ҳаммани ҳайратда қолдириб, остонада Ваня пайдо бўлганида, капитан боланинг елкасидан маҳкам ушлаб туриб, деди:

— Чўпон болангизни олинг. Ҳозирча сизларда турсин, кейин яна кўрамыз.

12

Капитан Енакиев блиндаждан чиқиши бланоқ, разведкачилар Ваняни қуршаб олишди. Ҳамма, бу ишларнинг қандай бўлганини тезроқ билиб олгуси келарди.

— Чўпон бола! Азизим,— деб хитоб қилди Горбунов.

— Қани, гапир-чи!— деди жиддий равишда Биденков. Қаёқдан пайдо бўлиб қолдинг? Қаерларга ғойиб бўлиб кетувдинг? Сени капитан Енакиев қанақа қилиб топиб олди?

Қайси капитан Енакиев?— деди Ваня, ҳайрон бўлиб.

Бояги сени олиб келган киши-чи.

Ҳалиги — капитан Енакиевмиди?

Уша эди.

Товба-ей!

Ҳа, билмаганмидинг?

Қаёқдан билай!— деб юборди Ваня, калта кипирокларини ирриратиб.— Билсам кошки эди.. Агар сал

билганимда ҳам... уида... Ростдан ҳам шу капитан Енакиевмиди-а, амаки?

— Ҳа.

— Батарсея командири-я?

— Ҳа. Худди ўшанинг ўзи.

— Пўқ-эй, амаки, ёлгон айтасиз.

— Тўхта, чўнон бола,— деди Горбунов разведкачилар командасининг кулгисини ўзида ифодалаб:— Яхшиси, сен жоврайверма, бўлган ишларин бирма-бир гапириб бер.

Ваня, ҳаяжонланганидан бўлса керак, сўзи-сўзига қовушмас эди. У, кўзларини олазарак қилиб, разведкачилар билан биричи марта тунаган палаткаси сингари таниш ва азиз кўринган уларнинг янги блиндажини завқ билан кўздан кечириб чиқди.

Батартиб қилиб ёзиб қўйилган шинельлар ва плаш-палаткалар, ястиқ ўрнида бошга қўйилган буюм халталари, сочиқлар боягисндай тахт турипти.

Ҳагто печка устидаги чойнак ва Горбунов шошиб-пишиб столга қалаштириб қўяётган қандлар ҳам ўшандагидай.

Фақат, ўлжа олинган карбид лампагина бошқа. Унинг ўткир кўк нури кўзга ёқимсиз тегар, аччиқ ким'ёвий бу нур ҳам, лампанинг ўзи каби бегона туйнларди. Бола-лампага кўзини қисиб қаради, бурнини чимирди ва бирон оғиз сўз айтолмаслигига ишора қилди.

Аслида эса, ростини айтганда, Ваня уй ёнида ўзи гапиришган офицернинг капитан Енакиев экавлигини аллақачон фаҳмлаб олган эди. Фақат у сир бэй бермай турди.

Солдатлар бир кўришдаёқ уни разведкачиликка бон деганлари бечиз эмас эди. Билмай туриб гап сотишдан кўра, билатуриб гап ютиш разведкачи учун энг биричи қонда эди.

Шундай қилиб, қисқагина вақт ичида Ванянинг ҳаётида уч марта ажойиб ва ғарсийиб ўзгартиш юз берди.

Кеч тонг пайтининг хира ёруғи ботқоқлик устига билинар-билимас ёйилди. Утлари чириган, қора тусли ййловлар, тутун қоплангансимон чакалакзорлар, ўрилган бўлса-да боғлари ййғиб олинмаган зигирпой далалари ўртасидаги ботқоқлик қалайи сингари оқимтир ййилтил замоқда.

Чакалакзорда тунаб совқотган қарғалар уйғониб, овқат гамида қағиллаб, шохдан-шохга қўнишди. Улар тунги намгарчиликдан оғир тортган қанотларини эринибгина силкнйдилар.

Кўпроқ пастлик ерларни қуюқ оқ туман босган эди. Дўнг ерларнинг қуруқ ўт босган ялтироқ бетлари худди туман устида сузгандек туйиларди.

Кўз олгаган бутун атроф жонсиз, бўм-бўш, сув қуйгандек жимжит.

Фақат узоқ шарқ томонда туман босган ҳаво ўхтин-ўхтин зириллаб қўярди, бу худди биров катта дарвозани салмоқлаб, аммо зўр куч блан қарсиллатаётганга ўхшарди.

Агарда бирон кўзи пишган одам, туман орасидан гуртиб чиқиб турган дўнгларга диққат блан тикилса, икки дўнгчанинг бир-бирига жуда яқин турганини пайқаб оларди. Устини бир туғам ўт босган бу иккита қора дўнгча Биденко блан Горбуновнинг шлёми эди. Улар устига қорамтир кўкатлар ёпиштирилган плаш-палаткаларга ўралиб, уч соатдан буён ботқоқлик орасида ётардилар.

Разведкачилар шу тахлитда жойлашиб ётмоқда эдиларки, уларнинг ҳарбири иккинчисининг орқасида нималар бўлаётганини кўриб турар эди. Улар, юмшоқ ерга тирсакларини тираб, бошларини бироз баландроқ кўтариб, ҳарқайсилари ўзлари мўлжалга олган тарафларини синчиклаб кузатардилар.

Ҳар замонда улар бир-бирлари блан қисқа-қисқа гиллашиб олардилар:

— Ҳечнарсa кўринаяптими?

— Ҳеч гап йўқ.

— Мен тарафда ҳам шунақа. Бирорта жон асари кўринмайди.

— Иш чатоқ.

— Ҳа, мазаси йўқ.

Улар немисларнинг орқа томонида фронт линиясидан ўн уч километрча нарида эдилар; ҳар минут ўтган сайин уларнинг афти жиддийлашиб, ташвишли тус оларди.

— Кўринмаяптими?

— Кўринмаяпти.

— Аллақачон қайтса керак эди.

— Ҳой, соатингга қараб қўй. Меники тўхтаб қопти. Бирон нарсага уриб олибман шекилли. Кутганимизга кўп вақт бўлди-ку.

Горбунов соат тақилган қўлига кўз ташлади. У, чаққон ва эҳтиёткорлик блан силлиқ ҳаракат қилганидан, унинг шлёми устида биронта ҳам ўт шитирламади.

— Еттидан ўттиз икки минут ўтипти. Демак, уч соатдан ортиқ кутибмиз.

— Уҳў!

Улар кам дегаанда ўнбеш минутча индамай ётишди.

— Ҳой, Вася.

— Ҳа.

— Уни немислар ушлаб олган бўлса-я?

Горбунов Биденконинг анчадан бери кўнглини жуда безовта қилаётган гапни айтиб юборди. Лекин Биденко тажанглик блан тишини-тишига босди, унинг қорамтир лунжлари таранглашди. Кўзлари торайиб, ғазабга тўлди.

— Валдирама. Бекорга гап сотгандан кўра, кузат.

— Кузатишга-ку кузатаяпман-а. Ҳечнарсанинг тайини бўлмаса, нима қилай.

Улар тагин анчагача жим қолиб, бутун кучни кўзга йиққанча кузатабердилар. Бирдан Горбунов қимирлаб, сал бошини баланд кўтарди.

Бу ҳаракат аранг билинса ҳам, у зўр ҳаяжонни ифо-

даларди. Жуда узоқдагини кўрадиган кишиларни кинга ўхшаб, унинг кўз қорачўғлари торайиб, тўгноғич учидем кичрайиб кетди.

Биденко Горбуновнинг жуда муҳим нарсани кўраётганини пайқади.

— Нима бор экан, у ерда, Кузьма?— секин, лаблари орасидан пичирлаб сўради Биденко.

Горбунов ҳам секин жавоб берди:

— От.

— Бизникими?

— Бизники шекилли. Шошма. Чакалак орасига кириб кетди. Кўринмай қолди. Ҳозир чиқади. Думини ликил-латаяпти. Келаяпти. Ана чиқди. Узимизнинг Серко экан.

— Ростдан-а!— Қичқириб юборгундай бўлди Биденко.

— Серконинг ўзи. Энди аниқ кўринаяпти.

— Ундай бўлса, ҳозир чўпон бола ҳам кўриниб қолар. Айтмадимми! Сен бўлсанг, совуқ нафас қилиб юрибсан.

Қувончидан ҳовлиқиб қолган Биденко, бошқа вазиятларда ўзи ҳечбир қилмайдиган қилиқлар қилди. У чаққонлик блан иккинчи ёнига ёнбошлади-да, дўсти қараб турган тарафга тикилабошлади.

Уларнинг ҳар иккаласи ерга қапишиб ётганликлари учун, унча узоқ масофани кўролмас эдилар. Уфқ жуда яқинга келгандек туйиларди. Шу уфқ бўйлаб, тутун босган каби чакалакзор орасидан, шиш тиззали олдинги оёғи блан оқсоқланганча ориқ от сурғалиб келарди.

Ҳақиқатан бу от Серко эди. Аммо унинг ёнида чўпон бола йўқ эди.

— Бола орқада қолипти. Чарчаб қолган бўлса керак. Ҳозир кўринади.

— Айтганинг келсин.

Шундай қилиб ҳар иккала разведкачи қулоқ солабошлади, улар синган туёғини ботқоқдан зўрға-зўрға суғуриб келаётган отнинг туёқ товуши орасидан одам оёғининг товушини ажратиб олишга тиришдилар. Брок одам оёғининг товуши эшитилмади.

Шундан сўнг Горбунов оғзига кафтини қўйиб туриб, ёввойи ўрдак сизгари қағиллади. Бу шартли товушга ҳам ҳечким жавоб қилмади.

— Эшитмади. Қаттиқроқ қил.

Горбунов қаттиқроқ қағиллади, аммо бу сафар ҳам ҳечким жавоб бермади. Биденко жуда эҳтиёткорлик билан, ниҳоятда секин кўтарилиб, тиз чўкиб олди.

Уфқ бирдан нари сурилгандай бўлди, броқ кўриниб турган текис ботқоқликда ҳануз одам қораси кўринмасди.

— Боласи тушкур ўйнашаяпти. Билинтирмасдан келмоқчи,— деди Биденко. Ўзи ҳам бу гапни унча ишонмай айтаркан, Горбунов қувватлаб қолармикан деган ниятда шеригига ҳаяжонланиб боқди.

Горбунов чурқ этмади.

— Қани, Кузьма, яна қағиллаб кўр-чи. Балки жавоб қилиб қолар.

Горбунов яна қағиллади. Бу гал ҳам ҳечким жавоб бермади.

— Ваня-а! Чўпон бола!— деб чақириб юборди Биденко, ҳарқандай ҳуш'ёрликни эсдан чиқариб.

— Гақирсанг-бақирмасанг,— деди ҳомуш бўлиб Горбунов,— масала аниқ...

Бу орада қирчоғи от яқинлашиб келиб қолди. Ҳарикки қадамда у тўхталиб, битта-яримта учраган чирик ўтларни бўлса ҳам сарғайиб кетган тишлари билан узиб ёмоқ учун ориқ бўйинини ерга чўзар эди. Унинг сўйрак, оқини мўй ўсёб чиққан тумшугидан узун сўлаги оқиб тушарди. Оғзини оёқлари қалтирарди. Унинг бир кўзини селдирга оқ босган, қовоқлари устидаги чуқурчалари қорайиб кўринарди.

— Серко, Серко!— деб секингина чақирди Горбунов, кейин оҳиста ҳуштак чалди.

От ҳорғишлик билан бир қулоғини диккайтирди ва оқсоқланиб разведкачилар томонга келаберди. У бошини қуйи солиб, уларнинг олдига келиб тўхтади. Одатда ўз

эгасини йўқотган от, ана шундай бепарво, лиқайиб туради.

— Чўпон бола қаёқда қолди, Серко?— деб сўради Биденко.— Қаерда йўқотдинг уни?

Серко оғриқ оёғини эгиб қотиб турарди. Унинг сишиқ туёқлари қора балчиққа беланган эди. Оқ-сарик жуи ўсган дағал териси қовурғалари устида тортишиб, қалтираб турарди. Садафдай оқ доғ тушган нурсиз кўзи ерга боққан. Фақатгина озғин думғазаси устидаги жуни тўзиб ингичка тортган думи уёқдан-буёққа силкинарди.

Серко анча ёшга борган, аравага қўшиладиган ёввош от эди. Гапираолганида эди, у разведкачиларга кўп нарса айтиб берган бўлар эди. Броқ, разведкачилар шундай ҳам кўп нарсани англадилар. Энг муҳими — улар, чўпон бола бирон фалокатга йўлиққанини пайқадилар.

Ўтган куни қош қорайган пайтда Биденко блан Горбунов Ваняни олиб разведкага чиққан эдилар. Улар биринчи марта болани разведкага олиб кетарканлар, буни командадагиларнинг ҳечбирига билдирмадилар.

Уларга берилган топшириқ, душман жойлашган ерларга мумкин қадар ичкарироқ кириб, йўлларни разведка қилиш эди. Бундан мақсад: олдинга силжиш зарур бўлиб қолганда ўз батареяларини ботқоқликдан ичкари томонга осонроқ олиб ўтиш эди.

Разведкачилар ўт очучи взводлар учун яхши позицияларни ахтариб топишлари, бўлажак кузатув пунктлари учун қулай жойларни белгилашлари, душманнинг мудофаа иншоотларини разведка қилишлари ва, энг муҳими, немис резервларининг миқдори ва жойлашган ери тўғрисида маълумот тўплашлари лозим эди. Агар қайтишда ўзлари блан бир тузукроқ «тил», я'ни штаб офицери, ёинки артиллерия офицерини қўлга тушириб келсалар, чакки бўлмас эди. Броқ бу иш омадга қарайди. Улар болани йўл бошловчи қилиб олган эдилар, чунки у ботқоқлик ва ўтиш қийин бўлган бу ерларни жуда яхши билар эди.

Шуниси ҳам борки, мабодо Ваняни шу фурсатгача ҳаммомда ювинтириб, сочларини текислаб ва кийинтириб қўйган бўлганларида, уни разведкага олиб кетишлари гумон ҳам эди. Броқ чўпон боланинг омади келиб қолди. Фронгда ҳамиша бўлиб турадигандек, тўсатдан, батарея резервдан олиниб, тўппа-тўғри жангга солинди. Яна ҳаммасқ алгов-далгов бўлиб кетди. Фронт орқасидагилар анча узоқда қолиб кетди. Ҳаммомга тушиш тўғрисида ҳозирча гап ҳам бўлиши мумкин эмас эди. Ваня ҳам ўзининг асли ҳолича сочлари ўсиқ, тўзиган, оёқяланг, каноп тўрвасини бўйнига осган ҳолда, қишлоқ чўпон боласининг худди ўзи бўлиб, бошқарув взводи блан биргаликда, олға силжиб бораверди.

Бирор немис ўзининг орқа томонидан бу болани учратиб қолганида, унинг миясига, бу бола душман разведкачиси деган фикр келиб ўтирипти дейсизми? Ваня шу ҳолича истаган ерга, ҳеч қанақа шубҳа туғдирмасдан, бориши мумкин эди. Бундан ортиқ йўлбошловчини топиб бўлармиди.

Бундан ташқари, Ванянинг ўзи ҳам жуда илтимос қилиб туриб олди. У: «Мени ҳам олиб боринг, амакижон, нима қилади борсам? Мен бу ердаги ҳарбитта дарахтни биламан. Сизни битта ҳам немисга билинтирмай бошлаб бораман. Кейин менга раҳмат айтасиз. Жон амаки!»— деб ёлворди.

У разведкачиларнинг кетидан қолмади. Ваня ўзининг катта, жовдироқ кўзларини уларга жуда ёввош ва умидворлик блан тикарди. Ялиниб, уларнинг этакларига ёпишарди...

Хуллас, улар Ваняни таваккал қилиб ёнларига олишди. Броқ, улар Ваняни шундайича олиб кетишабермади.

Авалло улар, яхши разведкачиларнинг одатича, бу ишни синчиклаб, ҳар тарафлама пухта муҳокама қилишди. Шундан кейин Ваняни йўл бошловчи қилиб олишадиган бўлиб, унинг олдига аниқ, равшан вазифа қўйишди.

Бу жанговар вазифа шундан иборат эди: чўпон бола

разведкачиларнинг олдида юриб, йўлни кўрсатиб ва хлиф-хатар тўғрисида огоҳлантириб бориши керак эди.

Ваня чўпон болага тагин ҳам кўпроқ ўхшаб кетсинли немислар жойлашган томонда бекор тентираб юрган шубҳали одам бўлиб кўринмасин учун, бир от топилган эди. Бола гўё йўқотган отини топиб олган бўлиб, уни етаклаб бориши керак эди.

Бунга лойиқ отни полкнинг иккинчи эшелонидаги правакашлар карвонидан топишди. Бу — қари, ориқ, ириланган қирчонғи кўкимтир от бўлиб, кўзга оқиш кўринарди, у аллақачонлар рўйхатдан чиқариб ташланган эди. Унинг номи Серко эди.

Ваня, канопдан асл чўпонча қамчи эшиб олди, Серко учун тизгин ясади ва ярим кечадан ошганда, тонг отарга иқин, уч разведкачи, шу жумладан Ваня ҳам ўзининг қирчонғи оти блан унча қийналмай, фронт линиясидан ўтиб олишди.

Ваня отини етаклаганича баҳузур олдинда борарди, ундан юз метрча орқада эса Горбунов блан Биденко эҳтиётлик блан бир-бири орқасидан сургалишар эди.

Шу зайлда тўрт километр юргандан сўнг, қўққисдан Ваня немис соқчиларига йўлиқди.

У чўчимади дейилса, тўғри бўлмайди. Ваня ўз қарши-сида тўсатдан пайдо бўлган, плашли ва чуқур каска кийган учта қора гавдани кўрганида қўрқиш уёқда тургани, тўғридан-тўғри даҳшат ичида қолди. Унинг «немислар қўли остида» бўлганида бошидан кечирганлари ҳали-ҳали ёдидан чиқмаган эди.

Оёқлари бўшашиб кетди, юзига иссиқ қон югурди, кўзи олдини қоронғулик босди. Тишларини шақиллатмаслик учун зўр бериб тиришганидан, унинг бутун а'зойи-бидани титрарди.

Унинг кичкина, жулдир кийимли гавдасига электр фонарининг ёруғи тушиб, сўнгра қоронғуликда ажинага ўқиб кўринган кулранг, ориқ, қирчонғи отни ёритди. Немиснинг:

— Аблаҳ, қоронғуда нима қилиб юрибсан?— деб хириллаган немисча дағал овози эшитилди.

Совуқ, ёвуз, жирканч ва шу блан бирга такаббурлик блан думоғдан гулдираган бу қаҳрли овозда болага барча хил комендантлар, пазоратчилар, дала жандармалари, қоровул бошлиқлари ва соқчиларнинг ўнларча ва юзларча ўзига яхши таниш бўлиб қолган хунук, немисча овози эшитилиб кетди. У булардан кўпдан-кўп жабр-жафо кўрган ва тарсаки-шапалоқлар сган эди.

У дарҳол бошини елкасига қисиб, кўзларини юмганча, ўша заҳотиёқ калтак сйишини кутиб турди. Дарҳақиқат шундай бўлди. Немис, этиги блан унинг орқасига қаттиқ тепиб, хириллаган овози блан:

— Нега индамайсан, касофат? Гапга жавоб бер. Бўлмаса, яна калтак ейсан!— деди.

Бола немисчага тушунмаса ҳам, бу немисча гапнинг ма'носини бемалол фаҳмларди. Бу немисча гапнинг ма'носини тотиб кўрабериб, тушуниб қолган эди.

Шу пайт унда бирдан қўрқув йўқолди. Унинг бутун қалби қаҳр-ғазабдан ларзага келди. Ахир, Қизил Армия солдати, машҳур капитан Енакиев қўл остидаги машҳур батареянинг разведкачисини аллақаяқдаги муттаҳам фашист этиги блан тепишга қандай жур'ат этди?

Ванянинг кўзлари қонга тўлди. У немис устига сапчиб, муштуми блан тумшугига туширишга ва томоғини ғажиб ташлашига сал қолди. Ваня ўзининг ёлғиз эмаслигини, ёнида дўстлари, содиқ жанговар ўртоқлари борлигини билар эди. Улар Ваня чақирган замон ёрдамга ҳозир бўлиб, немисларнинг ҳаммасини, битта қўймай, бир ёқлиқ қилардилар. Лекин бола шуни ҳам яхши билардики, у ҳозир душманнинг ичкари томонида разведкада юрипти ва салгина шовқин кўтарса, группанинг бу ерда эканини билдириб қўяди, жанговар топшириқ бажарилмай қолади.

Шуни эслаб, Ваня ғазабини ва ғурурини зўрға босди.

Яна у, тунда оти блан адашиб қолган кичкина, тентак чўнон бола қилиб кўрсатишга ўзини мажбур этди.

— Вой-вой, жон амаки, урманг!— деди у, худди хозир йиғлаб юборадигандек зорланиб,— ўзимнинг отимни қидириб юрувдим. Зўрға топдим. Бир кечаю-кундуз сарсон бўлдим. Адашиб қолдим,— кейин у, қамчисини Серкога ўхталиб,— ҳе, ўлиб кет!— деди.

У яна ҳиқиллаб зорланди:

— Мени қўйворинг, амаки жон! Энди ҳеч қилмайман. Уйда ойим кутиб ўтирипти,— деди ва, ҳарқанча жирканч туйилганига қарамасдан, худди ўпмоқчи бўлгандек немиснинг қўлига ёпишабошлади.

— Йўқол, аҳмоқ!— деди немис шахтидан тушиб.— Қирчонғингни судра, туёғингни шиқиллат. Бундан кейин кечаси тентираб юра кўрма — қўлимга тушсанг дорга осиласан.

У тиззаси блан боланинг орқасига тепди ва автомат блан отнинг елкасига бир туширди, шундан сўнг, немис соқчилари қоронгуликка кириб ғойиб бўлди.

Шундан кейин Ваня, хавф-хатар йўқолганини билдирмоқчи бўлиб, ўрдак овозига ўхшатиб ғағиллади. Разведкачилар яна олға силжидилар.

Хуллас, иш ўнгланди.

14

Шундан кейин ишлар яна ҳам юришиб кетди.

Тонг отди. Кунни блан ҳечқандай ҳодиса юз бермади. Разведкачилар Ванянинг чиндан ҳам бу жойларни болишлигига ишондилар. У, йўл бошловчиллик вазифасини жуда аниқ ва пухта бажариб борди.

Биденко блан Горбунов бирон эски ғарам ёки чакалжорда яшириниб ўтиришар экан, Ваня ўзининг қирчонни отини ҳайдаб, олдинроққа бориб, теварак-атрофини кўзлаб кечириб қайтар ва ўрдакдай қиқиллаб Ауланин бохавонир эканлигини билдирар эди.

Бу тахлитда ҳаракат қилганда иш бирмунча қулайроқ ва тезроқ борарди.

Разведкачилар одатда Ваняни кутиб ўтирганда, вақтларини бекорга ўтказмасдилар. Улар йўл-йўлакай пайқаганларининг ҳаммасини харитага кўчирар эдилар. Бу сафар айниқса кўп нарса мўлжалга олинди. Капитан Енакиев батареясига ажратилган участка немис мудрофаасининг энг ичкарасига довур астойдил синчиклаб разведка қилинди. Фақат қирғоқлари ботқоқли анҳорчани разведка қилиш ва тўпларни унинг нариги соҳилига яшириб олиб ўтишга қулай бўлган саёз ерларни харитада белгилаш қолган эди. Немис мудрофаасини муваффақият блан ёриб ўтишда бунинг аҳамияти айниқса катта эди. Бу иш капитан Енакиевга, разведка қилиб-нетиб турмай қўққисдан бир ҳамла қилишдаёқ тайёр маршрут блан ўз замбаракларини зарур пайтда олдинга олиб ўтиш ва чекинадиган немис колонналарини деярлик орқа томонда турибоқ қириб ташлаш имкониятини берар эди.

Броқ, бундай мураккаб разведкани — анҳорнинг қулай ва саёз ерини топиш, сувнинг чуқурлигини белгилаш ишларини айниқса кундузи қилиб бўлмас, бунинг учун тунни кутиш керак эди. Группанинг бошлиғи Горбунов, тонг ёришиши олдидан анҳорнинг ёнига етиб олиш ва эрталабки тумандан файдаланиб қирғоқни кўздан кечириш, саёз ерларни топиш, чуқурликни ўлчаш ва харитада белгилаб чиқиш учун ботқоқлик ўртасидаги ўтлоқда тунашга буюрди. Бу ишни тугатгандан кейингина уйга қайтиш мумкин эди.

Шундай қилдилар ҳам. Улар ўтлоқда тунадилар, тонг отишга икки соат қолганида эса, Ваня отининг тизгинидан етаклаб, илгарига қараб кетди.

Биденко блан Горбунов уни кутабошлади. Анҳор узоқда эмас, уларнинг ҳисобича, Ваня энг кўп деганда бир соатдан кечикмай қайтиб келиши керак эди.

Броқ бир соат ўтди, кейин икки, уч соат ҳам ўтиб

кетди. Ванядан дарак бўлмади. Бунинг устига Серко бир ўзи келди. Шундан кейин разведкачилар Ванянинг бирор фалокатга йўлиққанини англадилар. Уни қутқариб олгани бориш керак эди.

Биденко блан Горбунов бирмунча вақтгача бир-бирларига термулишиб қолишди. Улар чурқ этмадилар. Бир-бирларининг фикрини англаш учун уларга ҳеч қандай сўзнинг ҳожати ҳам йўқ эди. Ҳамма нарса жуда оддий ва равшан. Ўз жонларини қурбон қилсалар ҳам, тездан чўпон болани қидиришлари керак эди.

Бошлиқ Горбунов Биденкога «Кетимдан келабер» деб ишора қилди. Улар зийраклик блан ўтлоқни ёқалаб, дўнгликлардан ошиб эмаклаб боришар, атрофни кўздан кечириб олиш учун гоҳо тўхташар эди.

Уларнинг бахтига, тонг отар пайтида тушган туман тарқалмади. Аксинча, у қуюқлашгандек бўлди. Туман ҳамма нарсани кўздан яшириб, текис ботқоқлик устида бир шарпа каби сузарди. Ҳатто туман бўлмаганида ҳам бирон кишининг разведкачиларни кўриши мумкин эмас эди. Бу ер жуда хилват ва бўм-бўш эди. Гўё инсон қадами етолмайдиган бир жой эди.

Қўққисдан Биденко блан Горбуновга орқадан аллақандай шاپиллаган овоз эшитилди. Улар орқага ўгирилдилар. Уларнинг кетидан яраланган оёғи блан оқсоқланиб, битта-битта қадам ташлаганича Серко сурғалиб келарди. У туманда баҳайбат бир кўланкага ўхшарди.

— Серко, жўна, орқанга қайт! Бизни билдириб қўйма,— деди Биденко очиқ кўнгиллик блан кулиб,— сенга айтаяпман, чол! Изингга қайт! Кет!

Аммо Серко бошини ма'юс ҳолда эгиб ва кўзининг оқини кўрсатиб келаберди. У гўё: «Барака топкурлар, мени ташлаб кетманглар. Бу ярамас захкаш ўтлоқда, қўрқинчли туман орасида бир ўзим қолиб нима қиламан. Қари отга раҳмингиз келсин!» дегандай бўларди.

Разведкачилар ҳам буни тушуниб тургандилар. Броқ бу ёввош, беозор жонворни ташлаб кетиш қанча аянчли бўлса ҳам, илож йўқ эди. От уларга немисларнинг э'тиборини тортиб, бир оннинг ўзида ҳалокатга дучор қилиши мумкин эди.

— Эҳ, бечора!— деди хўрсиниб Биденко, Серко ёнига сургала бориб.

У чўнтагидан тасмани олиб, нимжон отнинг шишган, дармонсиз оёқларини тушовлади.

— Сенга ачинамиз, ошнам. Лекин илож йўқ. Ҳозирча шу ерда ўтлаб юратур. Қорнингни тўйгаз. Яна учрашамиз.

Кейин разведкачилар яна сурғалиб кетишди.

Серко уларнинг кетидан боришга интилди, броқ оёқлари маҳкам тушоиланганидан, бир қадам ҳам жиллолмади. У бутун кучини тўплаб, сакрамоқчи бўлди. Лекин жуда мажолсиз эди. У орқа оёқларини бироз олдинга сурди, лекин суяклари чиққан биқинини дўлпайтириб, дарров таққа тўхтади.

Разведкачилар тунда Ваня жўнаган тарафга қараб сурғалдилар. Ер юмшоқ бўлган жойларда, унинг яланг оёқ излари ҳануз аниқ биллиниб турарди.

Биденко бу изларга қараб туриб, ўйлаб кетди: «Эҳ, биз қаңдақа уқувсиз кишилармиз-а. Шу топгача болапақирга оёқ кийими тўгрилаб бермадик. Хўп, ўтган ишга саловот, уни тошиб, омон-эсон қисмга борайлик — бошдан-оёқ кийинтирармиз. Ўзига лойиғини топамиз. Ясантириб қўямиз».

Ботқоқлик бошлангандан кейин, излар бутунлай йўқолди. Энди компасга қараб анҳор томон юрилди. Теварак-атроф илгаригича туманли, бўм-бўш эди. Анҳор ҳақиқатан яқин жойда экан.

Тез орада разведкачиларга ўт босган нишаб қирғоқ кўринди, сувга яқин жойларда қалин қамиш ўсган. Қарши томондаги тик қирғоқдан ўрмон кўм-кўк бўлиб кўриниб туради.

Бундан нари силжишдан олдин, Горбунов блян Пиденко анчагача узала тушиб ётиб, теварак-атрофни синчиклаб текширдилар. Гарчи анҳор қиргоги бун бўлса ҳам, хавфли кўринарди. Ҳали анча нам, ялтироқ ўтлоқ бетида юк машиналарининг беҳисоб излари кўриниб турарди. Бу излар этик мойидек қоп-қора бўлиб, юк машиналарининг бу ердан яқингинада ўтганлигидан дарак берарди. Балки, улар бу ерга аллақандай юк келтиргандир, эҳтимолки, иморат ёғочи олиб келишган бўлса, чунки ўтлоқнинг баъзи ерларида янги пайраҳалар сочилиб ётарди.

1 Яқингинада шу ўртага кўприк қурилганга ўхшайди. Шубҳасиз, кўприк шу ерга яқин жойда-ю, аммо уш қамишлар беркитиб туради. Кўприк бўлгандан кейин, албатта, соқчиси ҳам бўлади. Худди мана шундан хавфсираш керак. Нарини қирғоқдаги ўрмонда эса, албатта ҳарбий қисм бор ёки штаблар ўрнашган бўлиши керак: бирнеча ерда ўрмон устидан тутун кўтарилмоқда, бир жойда дарахтлар оролиғида устига кўк маскировка тўри ёйилган аллақандай инжснерлик иншооти кўриниб турипти. Бу иншоот тўп аслаҳалари блиндажи, кузатув пункти ё эса ён тарафи очик бўлган пиёдалар оқопини тўсиб турган марза бўлиши мумкин.

Бундан маълумки, немислар бу ерда маҳкам ўрнашиб, узоқ давом этадиган мудофаага тайёрлашган.

Бу жуда муҳим янгилик эди. Разведкачилар кейинчалик, имкон бўлганда, бу кўрган нарсаларини ёдакай харитага чизиш учун ҳамма майда-чуйдаларигача эслаб қолишга интилиб, атрофни жуда зеҳн блян кўздан кечирдилар.

Лекин, ҳарнима бўлганида ҳам, бу ерда узоқ турмай, тезроқ кетиш керак эди. Броқ улар сусткашлик қилардилар. Ахир улар ўз шерикларини кулфатга қолдириб, қисмга Ванясиз қайси бетлари блян қайтсинлар? Иккинчи томондан эса, улар яна нима қилмолишлари мумкин?

Мана улар ўзларидан олдин Ваня кетган анҳор ёқасига ҳам етиб олишди. Улар ўша анҳорни кўриб туришипти. Хўш, энди нима қилиш керак?

Боланинг излари йўқолиб қолди. Борди-ю ҳақиқатан ҳам уни немислар ушлаб олган бўлишса, албатта болани аллақачон бирошта дала комендатурасига олиб кетишган. Лекин, шуниси ҳам борки, қирчонғи отни етаклаб кетаётган кичкингой қишлоқи чувринди болани ушлаб олишдан немисларга нима фойда бор? Уларнинг орқа томонида бу хилда тентираб юрган оч-яланғоч совет болалари озмунча дейсизми? Уларнинг ҳаммасини тутиб бўлармиди?— Иннайкейин — уларни қаерга ҳам жойлаш мумкин, улар блан ким борди-келди қилиб ўтирарди? Ҳозирда бусиз ҳам немисларнинг тавиши бошидан ошиб ётипти, ҳаммадан бурун улар ўз жонларини сақлаб қолиш пайига тушишган.

Йўқ. Ваняни немислар ушлаб олган бўлишларига асло ишониб бўлмасди. Борди-ю ушлаб олган бўлганларида ҳам, болани айблайдиган қандай далил топа оладилар? Очиғи, ҳеч қанақа далил йўқ. Илма-тешик тўрва-ю, унинг ичида эскириб кетган, йиртиқ алифбе китоб, бор-йўқ дастмоя шу.

Шундай бўлгандан кейин, унинг қаёққа кетиши мумкин? Негга от ёлғиз қайтиб келди? Балки Ваня чидаш беролмай, жонидан тўйиб, булардан ўзича безиб кетдимикан? Броқ бундай бўлиши сра ҳам мумкин эмас. Ваня унақа болалардан эмасди!

Энг тўғрироғи, у анҳорга етиб борган-у, қайтишда адашиб қолгандир. Ваня-я, у адашадиган болами! Йўқ, бу ҳам бўлмаган гап.

Вақт ўтиб борарди. Қандай бўлмасин, бирор қарорга келиш керак эди.

Биденко блан Горбунов, ҳали жигарранг япроқлари тўкилмаган ёш дуб дарахтлари ўсган чакалакзорда ётиб, бу ҳақда жиддий бош қотирадилар.

Тўсатдан Биденко бир нарсага кўзи тушиб, бақириб

юборишига сал қолди. Бу нарса «Химуголь» марияли кўк қалам эди, буни Биденко Ваняга қад'и қилган, у бўлса бу қаламни доим ўз тўрвасида олиб юрарди.

— Кузьма!— деди пичирлаб Биденко ва кўзлари блан қаламга ишора қилди.

Горбунов кўриб, чўчиб кетди.

Шу заҳотиёқ ҳар тарафдаги майда-чуйда жули кўп белгиларга солдатларнинг кўзи тушди, бу белгилар жуда яқин турганидан, улар аввалда э'тибор бермаган эдилар.

Улар шохчага йилиниб турган бир тутам оқини ол ёлини кўрдилар. Ерда чекилиб битмаган немис сигарети эзилиб ётарди.

Улар синдириб олинган шохдан сидирилган бирта-лай барглари кўрдилар. Ниҳоят, сал нарироқда уларнинг кўзига Ванянинг чилвир қамчиси илашди.

Атрофдаги ўтлоқ ерлар босилиб-янчилиб, темир изгалли солдат этиклари остида пайхон бўлганди.

Мана шу аломатлардан дарҳол кўзлари олдида бирнеча соатгина бурун бу ерда содир бўлган воқиа-нинг даҳшатли манзараси гавдаланди.

Энди ҳамма нарса аниқ ва равшан.

Улар йўлни тўғри белгилаб олишган экан. Ваня бу ерга оти блан худди шу йўлдан юриб келган. Немислар Ваняни худди шу ерда, ҳозир Горбунов блан Биденко ётган ернинг ўзида ушлаб олишган. Бутун белгилардан, немисларнинг болани кўққисдан ушлаб олиб қийнашгани кўриниб турарди.

Ернинг пайхон бўлганлиги, шохлар синдирилгани, тўрвадан қаламнинг тушиб қолиши ва қамчиннинг четга улоқтириб ташлангани, чекиб тугалмаган сигарет — булар ҳаммаси боланинг жон-жаҳди блан қаршилиқ кўрсатганлигига ишора эди. Кейин улар болани судраб олиб кетишган. Энг охири разведкачилар ерда Ваняни қийси томонга олиб кетганликларини кўрсатучи изларни ҳам кўрдилар.

Излар қамишзор томонга қараб кетган. Биденко блан Горбуновнинг мўлжалича кўприк ўша ерда бўлиши керак. Бундан чиқадики, немислар болани кўприкдан нариги тарафга, ўрмонга олиб ўтишган, барча аломатлар у ерда немисларнинг штаби ёки комендатураси борлигини билдириб турарди.

Шундан кейин разведкачилар аҳволни муҳокама қила бошлашди.

Улар буни тезлик блан, лекин тўғри разведкачиларга хос чуқур ва ҳар тарафлама муҳокама қилдилар. Бир қарорга келишгана қолди.

Биденко блан Горбунов унвонлари, кўрсатган хизматлари ва хизмат муддатлари жиҳатидан барабар эдилар. Броқ бу разведкага Горбунов бошлиқ қилиб тайинланган эди. Шундай бўлганидан, охириги сўзни Горбунов айтиши керак эди. Ана шу охириги сўз эса, муҳокама қилиб ўтирилмайдиган буйруқ бўларди.

Ўзининг қат'ий фикрини айтишдан бурун Горбунов чуқур ўйга толди. Биденконинг ўз дўстига ишончи зўр. У — Горбунов энг ма'қул қарорга келади, деб ишонарди. Броқ, Горбунов ўз фикрини айтганда Биденконинг тарвузи қўлтиғидан тушди. У, бундан бошқа ҳамма парсани кутган бўлса ҳам, бунақа фикр чиқишини срасра кутмаган эди.

— Менга қара, Василий,— деди қат'ий равишда Горбунов,— ваз'ият бир-биримиздан ажралишни талаб қилади. Тузукми? Сен қисмга қайтиб борасан. Мен бўлсам бу ерда қоламан.

— Нима? Нима деб буюрдинг?— қайталаб сўради Биденко.

— Сенга буйруқ шуки, қисмга жўнайсан. Мен бу ерда қоламан.

— Кузьма!— деди Биденко овозини баландлатиб.

— Гап тамом,— деди Горбунов, қошларини чимирганича, қисқа қилиб.

Шундан сўнг Биденко ортиқ гапиришга ҳожат қолмаганлигини англади. Шундай бўлса ҳам э'тироф қилиб кўрди.

— Чўпон болани-чи, уни нима қиламиз?

— Ҳзим бу ерда қолиб, уни қутқазаман.

— Мен-чи?

— Сен қисмга жўнайсан.

— Қузъма, шу ерда икковимиз бирга қолсак, дейман.

— Гап битта!— деди чўрт кесиб Горбунов.

— Ахир, чўпон боласиз қайси бетим блан қайтаман?— деб ёлворди Биденко,— йўқ, оғайни, бу гап кетмайди. Нима қилсанг қил, мен болани ташлаб кетмайман. Қаллам кетса ҳамки, уни қутқазаман. Ахир бу нима деган гап? У менга ўз ўғлимдай-ку!

— У ҳаммамизга ҳам ўғилдай. Лекин хизмат биринчи ўринда туради. Қимга хизмат қилаётибмиз? Совет Иттифоқига. Буни биларсан. Гап шу, қисмга борасан. Мен бўлсам бу ерда қоламан.

— Қисмга бормаيمان!— деди Биденко, жаҳл блан кўзларини қисиб.

— Буюраман,— деди Горбунов,— бўйсунмас экансан, сени нима қилишимни ўзим биламан. Тушундингми? Менга қара, Вася,— деди у бирдан шахтидан тушиб.— Мени тушунмайди дейсанми? Тушунаман, оғайни. Бошқа иложимиз борми? Батарея бизнинг ма'лумотларни кутиб турипти. Ноҳотки биз уни кўр кишидек маршрутсиз қолдирсак? Эсингни ема, Вася. Мен бу ерда қолай, сен қисмга жўна. Ма'лумотларимизни уларга етказ. Орқа-ўнгингга қараб юр, ишқилиб омон-чсон ет. Эҳтиёт бўл, билиб юр, яна немисларнинг тумшуги остидан чиқиб қолма. Тоққа суянгандек сенга суянаман. Командирга ваз'иятни тушунтирасан. Тузукми?

— Тузук,— деди Биденко лунжини йиғиб.

Биденкога узоқ тушунтириб ўтиришнинг ҳожати йўқ эди. У Горбуновнинг ўрнида бўлганида, ўзи ҳам

худди шундай қиларди. У, икковларидан бировларининг разведка маълумотларини қисмга етказиши лозимлигини тушунар эди. Горбуновнинг ҳужжатларни Биденкодан жўнатганлиги ҳам тушунарли, чунки Горбунов группа командири. У ўзининг ҳар битта одами учун жавобгар. «Чўпон бола» ни қутқариб олиш учун ҳамма чорани кўрмагунча, у қисмга қайтаолармиди?

— Буйруқни бажар,— деди Горбунов, белгилар чизилган харитани Биденкога узататуриб.

— Яхши қол, Кузьма!

— Йўлга туш, Василий!

— Хўп бўлади.

Бошқа бирор сўз айтмай, Биденко ортга сургалди. Ниҳоят уни қорамтир ердан ажратиб бўлмай қолди, туманга фарқ бўлиб кўздан ғойиб бўлди.

Горбунов ёлғиз қолди.

«Чўпон бола»га нима бўлди экан-а?— бу чигал ва мушкул масала унинг бошини қотирди.— Хўш, нима бўпти,— у ўзига тасалли берди.— Уни немислар ушлаб олишипти, комендатура ё штабга олиб кетишипти. Сўроқ ҳам қилишар. Хўш, ундан нимани билиб олишади? Ахир немислар қўлида Ваняга қарши ҳечқандай далиллар йўқку. Кўриниб турипти, оддий бир бола. Бироз ушлаб туриб, кейин қўйиб юборишади. Энг муҳими шуки, улардан қутилиб чиққандан кейин Ваняни кўздан қочирмаслик керак. Топишгач, қисмга бирга кетамиз. Гап шу».

Горбунов ўз-ўзига шу тахлит тасалли бергани блан, дилида, иш бунчалик осон бўлмай, бирмунча мушкулроқ эканлигини сезар эди.

Горбунов билмаган ва ҳали пайқаб етмаган аллақандай бир сир бордай сезиларди. Бу сир нима бўлса?

Чиндан ҳам, Горбунов бир нарсани билмас эди. Башарти у буни билганида, даҳшатдан баданини совуқ тер босарди. Ваня Солнцевнинг хулқини, ақли-ҳушининг зийраклигини, фаҳми-фаросатининг ўткирлигини

ва ундаги болаларга хос беғубор иззат-нифени Горбунов билмасди. Мана шу сифатлари Ваняни сил булмасе ҳалок қилаёзди.

Разведкага йўлбошловчи қилиб олишини Ваня Солнцевнинг кўнглини унча тўлдирмасди. У йўл бошловчи бўлиш — фахрли ва мас'улиятли вазифа эканлигини биларди. Броқ, бу унга кифоя қилмас эди. Унинг жулд қизғин, беқаноат қалби бундан каттароқни талаб қиларди. У чинакам разведкачидек шуҳрат қозониб, ҳаммани қойил қолдиргуси келарди.

Разведкага жўнашдан олдин Ваня, ҳечкимга билдирмай, ўзига компас топиб олди. Кейин ма'лум бўлишича, у бир разведкачининг компасини билдирмай олган экан. Очиқроқ қилиб айтганда, у разведкадан кейин жойига қўяман деб компасни яширинча кроватдан олган экан. Буни у ёмон иш деб ўйламаган, чунки компас эгаси бўлган разведкачи, болага шу компасни тақиб юриш учун ҳаммавақт бериб турган ва ҳатто ундан қандай фойдаланиш кераклигини ҳам ўргатган. Ванянинг қалами бор эди. Ёзув дафтарчаси ўрнида у алифбе китобидан фойдаланмоқчи бўлган.

Шундай қилиб, чўпон бола беками-кўст қуролланиб слиб, ҳақиқий разведкачилардек ҳаракат қилабошлаган.

Разведка вақтида, Горбунов блан Биденко олдинга қараб кетган Ваняни кутиб ўтириб, унинг буларсиз нималар қилаётганидан беҳабар эдилар. Улар: бола оти блан шундай боради-ю, жойни «ўрганиб» қайтиб келади-да, йўлнинг очиқ-ёпиқ эканини айтиб беради, деб ўйлар эдилар.

Ваня ёлғиз шу блангина кифояланмаган эди. У разведкачиларга тақлид қилиб, ўзича кузатув ишини олиб борарди. Бурнини тортиб ва пешонасини тириштириб, у компасни ишга солар, ёлғиз ўзигагина ма'лум бўлган аллақандай манзил ва нишонларни алифбе китобининг бетларига ажи-бужи қилиб ёзиб оларди. Энг охири у, жойнинг планини туширмоқчи бўлиб кўрди. Пўллар,

У, нишиллаб ва пешонасини тириштириб, компас блан банд эди.

дарахтзорлар, анҳор, ботқоқликларни эгри-бугри, аммо аниқ қелиб шартли белгилар блан чизиб олаверди.

Немис комендантининг соқчилари уни худди шу ишни қилиб турган пайгида тутдилар. У компаси ва алифбе китоби блан, дуб буталари олдида ўтириб олиб, анҳор ва янги кўприкни қўшиб, жойнинг планини чизаётган эди. Бу анҳор блан кўприкни эса Ваня, ҳақиқатан ҳам қамишзор орасидан излаб топган эди.

Шундан кейин нималар бўлганини тасаввур қилиш қийин эмас.

Ваня жон-жаҳди блан қаршилиқ кўрсатди. Броқ бола, немис коменданти соқчиларидан бўлган икки солдатга қарши нима ҳам қилаолар эди?

Улар Ванянинг қўлини орқасига боғлаб, қўндоқ блан туртиб, янги кўприкдан тепаликдаги ўрмонзор томонга олиб кетдилар.

Бу ерда улар Ваняни чуқур, қоронғу блиндажга ташлаб, устидан қулфлаб қўйдилар.

Бирқанча вақтдан кейин бир солдат келди-да, Ваняни сўроқ учун бошқа блиндажга олиб кетди.

Тепасига икки қарағай устун ўртасидан маскировка тўри тортилган бу блиндаж кенг, иссиқ бўлиб, электр блан ёритилган эди. Бурчакда радио мингилларди.

Уртада оёғи полга қоқилган узун қарағай стол олдида бир эркак блан бир хотин ёнма-ён ўтирарди.

Эркак — немис офицери бўлиб, кумуш ранг уқа қадалган қора духобадан тикилган, кенг қайтарма ёқали, тор френч кийган эди; бу кийими блан у жаноза маросимини эслатар эди. Ваня немиснинг башарасини кўрмади, чунки немис узук таққан ва тирноғи кир қўли блан юзини тўсиб турарди. Ваня унинг ориқ, курканикига ўхшаган қизил бўйнини, малла сочини ва қалин шалпанг қулоғинигина кўриб турарди.

Офицернинг башараси уйқусизликдан жуда толиққан ва ўткир ёруғ ғашига тегиб турган кишидай кўринарди. Унинг кенг, усти таранг амиркон козирёкли катта қора мовут фуражкиси орқадаги миҳда осийлиқ турарди.

Бу фуражка ва айниқса немиснинг ичини юнг босган шалпанг қулоғи боланинг дилига ғашлик солиб, алланечук нафратли, ёқимсиз таассурот туғдирди.

Хотинга келганда, гарчи Ваня ўша заҳотиёқ ўзича нечундир «муаллима» деб гумон қилган бўлса ҳам, унинг ким эканлигини билаолмади.

У кўрсичқон мўйнасидан тикилган гулдор ёқали эски кофта, тиззасига сал етадиган тўр юбка ва кўкниш рединг

ка этик кийган эди. Ураб-ўраб, шохга ўхшатиб қўйилган малла сочлари жуда дўнг ва энсиз пешонасида тиккайиб турарди, семиз қаншари устида кўзойнаги қизил чизик из қолдирган эди, у кўзойнагини қўлида ушлаб, бир парча латта сингари кўн блан артиб турарди. Унинг чақчайган кўкимтир кўзлари чақнарди.

Ваняни стол ёнига кетириб қўйдилар, у шу заҳотиёқ, стол устига қўйилган компаси блан алифбе китобини кўрди, китобнинг маълум саҳифаси очиқ эди, бола бу саҳифага анҳор, кўприк ва ҳозирда ўзи турган ўрмоннинг планини чизган эди.

Хотин ойнаги қалин, гардишсиз тилла кўзойнагини тез тақиб, четига тўр тутилган кичкина рўмолчасига бурнини қоқди, кейин ўргатилган майнадек, рус тилида ясама қилиб бундай деди:

— Бери кел, бола, менинг ҳамма саволларимга жавоб бер. Гапимга тушундингми? Мен сендан гап сўрайман, сен жавоб қайтарасан. Тузукми? Шундай қиламиз-а? Хўпми?

Ваня бу гапларга унча тушунмади. Солдатлар блан бўлган муштлашиш зарбидан унинг мияси ҳамон гангимоқда. Орқасига қайрилган қўллари сирқиллар ва билаклари қаттиқ огрир эди.

— Қийналаяпсанми, бола?

Ваня индамади.

— Жувонмаргнинг қўлини ечиб қўйинг,— деди у немис тилида тез гапириб, кейин тилла тишларини кўрсатиб илжайганича, русчасига қўшиб қўйди:— Бола бечоранинг қўлини ечиб қўйинг. У одобли бўлишга вада беради. Энди бизнинг солдатлар блан муштлашмайди, уларни тишламайди ҳам. Жаҳли чиқиб қилган-да, шунақами, бола?

Ванянинг қўлларини счдилар, у хўмрайиб, атрофга тез-тез кўз ташлаб, чурқ этмай тураверди.

— Ана энди,— деди немис хётин тилла тишларини сал-пал кўрсатиб.— ана энди, бола, бизга яқинроқ кел.

Биздан қўрқма. Биз сендан фақат сўраймиз, сен бўлсанг жавоб қайтарасан. Тузукми? Қани энди, айт-чи бизга: ўзинг кимсан, отинг нима, қаерда турасан, ота-онанг ким, сўнгра, бу мустақамланган районга қандай қилиб келиб қолдинг?

Ваня ўшшайиб ерга қараб олди.

— Мен ҳечнарсани билмайман. Менда нима ишингиз бор, ўзи? Мен сизга текканим йўқ-ку,— деди у йигламсираб.— Мен отимни қидириб юрувдим. Зўрға топдим. Бир кеча-кундуз сарсон бўлдим. Адашиб қолдим. Дам олай деб турганидим, сизнинг солдатларингиз урабошланди, қанақа ҳақи бор бунга?

— Ҳай, ҳай, бола! Бунақа қўпол гапириш ярамайди. Солдатлар ўз вазифаларини бажаришган, уларнинг ҳам сал-пал жаҳллари чиққан-да. Лекин биз билмоқчимиз, сен кимсан, қаердансан, ота-онанг қаерда?

— Мен етимман.

— Эҳ, бола бечора, ота-онанг ўлиб кетган экан-да, а?

— Улар ўз ажаллари блан ўлган эмаслар. Уларни ўлдиришган. Худди сизнинг одамларингиз ўлдиришган,— деди Ваня аччиқ заҳарханда блан, немис хотиннинг тер чиқабошлаган семиз қаншарига тикилиб туриб.

Немис хотин гангиб қолди ва рўмолчаси блан ғадир-будир бурнини артабошлади.

— Ҳим. Уруш шунақа бўлади,— деди немис хотин,— жуда ёмон иш бўлипти, лекин хафа бўлмаслик керак. Бу ишда ҳечким айбдор эмас. Ҳаммаёқда етимлар тўлиб ётипти. Эҳ, бола бечора! Лекин сен ғам ема. Биз сени ўқитиб тарбиялаймиз. Сени яхшигина болалар уйига жойлаштириб қўямиз. Ундан кейин, ўқув юртига ҳам киритиб қўямиз. Сен турмуш учун жуда зарур бўлган яхши касбни эгаллаб чиқасан. Тўғрими? Хоҳлайсанми?

— Мюллер хоним,— деди офицер немис тилида, тл-жанглик блан, у бетоқат бўлиб сепкилли пешонасини бармоқлари блан чертиб турарди.— Бекорчи сафетани қўйинг. Бунинг ҳечкимга фойдаси йўқ. Бу аблаҳ комиссия.

ни қаердан олган ҳам ким бизнинг мустаҳкамланган район схемасини чизишга юборган? Мен шуни билмоқчиман.

— Хўп, хўп, майор жаноблари, ҳозир аниқлаймиз. Сиз рус боласининг фе'лини билмайсиз, мен буни яхши биламан. Менга қўйиб бераверинг. Дастлаб мен унинг юрагига қўл солиб кўраман, ўзимга ишонч туғдираман, шундан кейин у менга ҳамма нарсани айтиб беради. Менга ишонсангиз бўлади. Мен бу халқнинг орасида ўн йил яшаганман.

— Дуруст. Лекин беҳуда сафсата сотиб ўтирманг. Бу менинг жонимга теғди. Тезроқ қўлга олиб, бу ярамаста компасни ким берган ҳам ҳарбий объектларимизнинг схемасини туширишни ким ўргатган — шуни билиб беринг. Менимча, бу схема биладиган одамнинг иши. Қани, бошланг!

— Шунақа, бола, деди рус тилида немис хотин, зўр-базўр илжайиб ва тагин тилла тишларини кўрсатиб, — сен ўзинг кўриб турибсан: сени яхши кўраман ҳам сенга яхшилик қилмоқчиман. Менинг отам блан онам узоқ вақт Россияда яшаганлар, ўзим бу ерда ўн йилдан ортиқ турганман. Кўраянсанми, рус тилида қанақа гапираялман? Сендан ҳам яхшироқ гапираман. Мени рус хотинлардан ажратиш қийин. Сен менга тамом ишонавер. Мени ўз холангдай билиб, очикчасига гаплашабер, чўчима. Мени хола деб гапир, шундай десанг менга ёқади. Хўп, қани айт-чи, бола, бу компасни қаердан олгансан?

— Топиб олдим.

— Ҳай-ҳай-ҳай! Холанг сени шундай яхши кўрса-ю, сен уни алдасанг-а, яхши эмас. Сен шуни билки, ёлғон гап кишининг бурдини кетказиб қўяди. Хўп, яна бир марта ўйлаб кўр-да, айт, компасни қаердан олгансан?

— Топиб олдим, — деди ўжарлик блан Ваня.

— Бўлмаса, компас бу ерда қўзиқоринга ўхшаб ўсиб ётар экан-да?

— Биров йўқотган, мен топиб олдим.

— Ким йўқотган бўлади?

— Бирон солдат йўқотгандир-да.

— Бу ерда фақат немис солдатлари бор. Немис солдатларида немис компаси бўлади. Бу компас эса русларники. Бунга нима дейсан, бола?

Ваня ўринсиз гапирганини сезиб, пушаймон еганича индамай қолди.

— Хўш, буниси қандай бўлди?

— Билмайман.

— Билмайсанми? Жуда соз. Тушундим. Сен ўзингга компас берган одамларни айтиб беришни истамайсанми? Сен жим туришни билар экансан. Бу сенинг яхши томпинг. Лекин, сенга компас берган одамлар яхши одамлар эмас. Улар жуда ҳам ёмон одамлар, улар жинойтчилар, биласанми, жинойтчиларни нима қиладилар? Ахир сен жинойтчи бўлишни истамайсан-ку, шундай эмасми? Қани, айт-чи энди, компасни ким берди?

— Ҳечким.

— Бўлмаса қайдан олдинг?

— Топиб олдим.

— Хўп. Сенга ишонай. Сени рост айтаяпти ҳам дея қолайлик. Ундай бўлса, айт-чи, сенга бунақанги ажойиб расмлар чизишни ким ўргатди?

— Расмингиз нимаси? Мен тушунмаяпман, нимани сўраяпсиз ўзи,— деди Ваня ўзини гўлликка солиб, ёнги блан бурнини арта-арта.

— Қани, берироқ кел-чи. Яқинроқ. Чўчима. Мен сени урмайман, бу китоб кимга қарашли?

— Қимга деганингиз нимаси?— деди Ваня ва ҳўнграб юборди:— мендан нималарни сўраяпсиз ўзи, билмай қолдим!

— Китоб кимники?— деди сабри тугаб немис хотини.

— Алифбеми?

— Ҳа. Алифбе. У кимники?

— Меники.

— Унга сурат солган ким?

— Ниманинг суратини?

— Ҳай, бола, сен кўп мугомбирлик қилаберма. Бу схемани ким чизди?

— Қанақа схемани,— бўғилди Ваня,— мен ҳечқанақа схемагизни билмайман. Мен отимни йўқотиб қўйдим. Кеча-кундуз қидириб сарсон бўлдим. Қўйиб юборинг мени, жон хола, сизга нима ёмонлик қилдим?

— Буёққа кел деяпман, сенга!— деб бақирди немис хотин ва унинг кўзойнак остидаги кўзлари зағчаники сингари чақчайиб кетди.

У, омбирдек қаттиқ қўллари блан боланинг елкасидан маҳкам тутиб, стол олдига силтаб келтирди-да, бурнини ишқаб алифбе китобини кўрсатди.

— Мана буни ким чизди, деяпман?

Ваня нима деб ҳам жавоб қилсин? Далиллар очиқ-равшан эди. Ваня ранги қум ўчганича алифбе китобининг уриниб эскирган саҳифасига жим термулди, бу саҳифадаги ёзув ва суратларнинг тепасида, беўхшов бўлса ҳам янги кўприк ва кечувлари блан анҳор схемаси хийли бошлаб чизилган эди.

Айниқса анҳорнинг саёз кечувларини ўхшатиб чизганидан Ваня мамнуи эди. Буларни унинг ўзи разведка қилиб кўрган на кейин разведкачиларнинг худди ўзларига ўхшатиб аниқ қилиб суратини чизган эди. Ҳарбир кечув қаршисига йўгон ётиқ чизиқ тортилган, унинг тепасига ҳафсала блан I рақами ёзилган, бу рақам чуқурликнинг бир метр эканлигини билдирар, чизиқча остига эса, анҳор тубининг қандайлигини билдиручи «Қ» ҳарфи ёзилганди. «Қ» — қаттиқ дейилгани эди.

Ваня, тониб бўлмаслигини ва энди қўлга тушганини фаҳмлади.

— Ким чизди буни?— деб такрорлади немис хотин худди таранг тортилган симдек титраган овоз блан

— Билмайман,— деди Ваня.

— Билмайсанми?— деди немис хотин. Унинг юзи аввалига унниқиб кейин ишқор сингари қорайиб кетди.

Бирдан хотин чаққон ҳаракат қилиб, темирдек пилла-
лари блан боланинг қулоғидан қаттиқ чўзди-ди, унинг
бетини зўрлаб юқорига қаратди.

— Оғзингни оч, сенга айтаяпман, оғзингни очиб ти-
лингни кўрсат!

Ваня нима бўлишини англаб, тишларини маҳкам қис-
ди. Шу пайт немис хотин бақувват тиззалари блан болаши
чотига қисиб туриб, бош бармоғини унинг лунжига бо-
тирди ва илмоқ солгандек оғзини йирабошлади.

Ваня оғриқдан додлаб юборди ва хиёл тили кўринди.
Немис хотин унинг тилига қаради-ю, хурсанд бўлиб:

— Мана энди билиб олдик!— деди.

Ванянинг тили бутунлай кўкка бўялган эди. Чунки у
схема чизаётганида ҳадеб кўк қаламни ҳўллаб турган
эди.

— Иш шундай, бола,— деди немис хотин, қипқизил
йўғон панжаларини жирканиб тўр юбкасига артар экан,—
биз сендан сўраймиз, сен бизга жавоб берасан! Тузукми?
Сенга топография схемалари қилишни ким ўргатди, у
сдамлар қаерда туришади ҳам уларни қайдан топса бў-
лади? Сўзимга тушундингми? Ёнингга тажрибали учта
ҳамроҳ оласан-да, уларга йўлни кўрсатасан.

— Мендан нимани сўраяпсиз ўзи, тушунмаяпман,—
деди Ваня.

Бола столга тиралиб турарди. У жон-жаҳди блан лаб-
ларини тишлар эди. Бошини қуйи солиб олган эди. Ки-
риклари остидан дона-дона ёш томчилари китоб саҳифа-
сининг хатсиз ерларига чизилган схема устига юмалаб
тушарди. Схема, тўнкага ботирилган болтани тасвирла-
ган қора расм блан эгри чизиқлардан ясалган тўр устига
чиroyли қилиб ёзилган: «Қуллар биз эмасмиз. Биз қуллар
эмас» деган сўзлар ўртасидаги оралиққа туширилган эди.

— Гапир,— деди секингина немис хотин ва бурни блан
нафас олди.

— Айтмайман,— деди ундан ҳам секин овоз чиқариб
Ваня.

Худди шу пайт офицер узук таққан қўлини секингина пахта чўзди, Ваня унинг қипқизил қирра бурнини, кичкина кампир даҳанини, сепкилли юзини ва касалнамо афти-ангорини кўрди.

Ваня офицернинг кўзларини кўраолмади, чунки унинг кўзлари ёниб, болага урилган қаттиқ шапалоқ Ваняни девор тагига улоқтириб юборган эди.

Ваня устунга орқа мияси блан бориб урилди, лекчи йиқилгунча қўймай, уни бир силтаб яна стол томонга итқитдилар. У аввалгидек иккинчи қаттиқ тарсакини еди. Бу сафар ҳам уни йиқилгани қўймадилар. У стол олдида гангиб, тебраниб турди, унинг бурнидан қон келди, бу қон алифбе китобидаги «Қуллар биз эмасмиз. Биз қуллар эмас» деган сўзларни бўяди.

Болаинг кўз олдида қўш-қўш оқ ва қора нуқталар жимирлашиб турарди. Қулоғи ғувуллар эди, худди у бўш қозоннинг ичида-ю, ташқаридан қозонни болға блан ураётгандай эди. Шу пайт Ваня:

— Энди айтасанми?— деган товушни эшитди. Бу товуш унга ниҳоят даражада секин ва узоқдан келгандай эшитилди.

— Жон хола, урманг мени!— деб бақриб юборди бола, қаттиқ қўрққанидан қўллари блан бошини бекитиб.

— Энди айтасанми?— деб мулойимлик блан такрорлади узоқдан чиққан овоз.

— Айтмайман,— деб пичирлади бола лабларини аранг қимирлатиб.

Яна шапалоқ зарби уни девор тагига иргитиб ташлади. Энди Ваня ҳечнарсани сезмай қолди. У икки солдатнинг блиндаждан ўзини сургаб олиб чиққанини ва орқасидан немис хотиннинг:

— Тўхтаб тур, бола! Уч кун сувсиз, овқатсиз қолганидан кейин айтмай бўлсан,— деб бақриб қолганини ҳам билмади.

— Огзингни оч, сенга айтаяпман...

Ваня қоронгуда, ерни титратаётган қаттиқ ларзадан ҳушига келди. Зарб уни силкиб, деворнинг у чеккасидан бу чеккасига отар эди. Тепадан шитирлаб қум тўкилар ин. Гоҳо у ингичка тарновдан тўкилгандек тушар, гоҳо бирдан қуйиндек ёғиларди. Ваня устини оғир қум босганини сизди. У ярмигача кўмилиб қолган эди. Ўзини босган қумдан қутилиш учун у, зўр бериб қўлларини ишга солди. Тирноқлари шилиниб жетди. У қанча вақт ҳушсиз ётганини билмасди. Анча вақт ҳушсиз ётган бўлса керак, чунки у кўнгли озиш даражасида оч қолган эди.

Муздек совуқ а'зойи-баданидан ўтиб кетган эди.

Тишлари шақилларди. Бармоқлари увишиб қолиб, ранг букиларди. Боши ҳали ҳам оғрир, аммо ҳуши жойида эди.

Ваня ўзининг сўроқ олдидан қамаб қўйилган ўша блиндажда эканлигини ва атрофда бомбардимон бўлаётганини билди.

Бола, ларзага келаётган деворга урила-сурила, зўр-базўр эшикни топиш учун уёқдан-буёққа сургалди. У эшикни анча вақт ахтариб, охири топди. Броқ эшини ташқаридан кулфлаб қўйилганидан, очишининг иложи бўлмади.

Шу чоғ тўсатдан жуда яқин ерда, худди бошининг устида шундай зўр бир зарба урилдики, бола бирпас гарангсиб қолди. Тепадан бирнечта хода қулаб тушиб, бошига тегиб кетишига сал қолди.

Жуда ҳам яқинда, худди бир-бири блан ўзишиб ўйнаётгандек отилаётган сон-саноқсиз пулемётларнинг аралаш-қуралаш овози эшитилди.

Ваня ўтирган блиндажни ағдар-тўнтар қилиб юборган бомба охирги бомба бўлди. Жимлик бошланган пайтда, бутун куни блан давом этган жанг суронининг овози ҳар тарафдан барала эшитиларди. Боланинг қулоқлари яна эшитабошлади, унинг қулоғига, давом этаётган жангнинг

бу шафқатсиз шовқун-сурон орасидан аллақасерда одамларнинг бир-бирига жўр бўлиб, куйлаётгандек барабарига «а-а-а-а-а!» деган овози эшитилди.

Бир вақтлар разведкачилардан эшитгани: «Жши подшоеси ҳужумга киришди» деган сўзлар шунда Вапанинг ёдига тушди.

Бола, ердан ясалган ва ҳозир кўмилиб кетган зина орқали блиндаждан бир амаллаб чиқиб олди-да, бағричи ерга бериб ётди.

У ўрмонни кўрди, бу ўрмон яқинда немислар уни ушлаб олган ўрмоннинг ўзи эди.

У вақтда бу ўрмонда тўла тартиб, осойишталик ва жимлик ҳукм сурарди. Худди истироҳат боғларидаги сингари ҳамаёқда йўллар очилиб, уларга қумлар себилган, ариқларнинг устига оқ қайин шоҳидан панжара қилиб кўприкчалар қурилган эди, штаб блиндажлари тўр блан ниқобланиб, устига яшил тўртбурчаклар ва қуббалар шакли солинган эди; тахтадан ясалган ола-була соябонлар остида қалин кийинган соқчилар турарди. Ҳар тарафга қора ҳам қизил телефон симлари чўзилиб кетганди; йўлдан саватча кўтарган қизлар ўтиб юришарди; сафарда олиб юриладиган электр станцияси аллақасердаги қалин дарахтлар ичида дамба-дам гувиллаб қўярди. Чуқур қилиб қазилган махсус ўралар ичида штаб автобуслари ва «Оппель-адмирал» деган енгил машиналар шохларга ўраб қўйилган эди.

Яхши ускуналанган ана шу немис штаби жойлашган ўрмон ҳозир абжағи чиққанидан таниб бўлмайдиган қолга келган эди.

Бомба ўпирган чуқурлардан буруқсаб тутун кўтарилмоқда, чуқурлар атрофида илдииз-пилдиизи блан қўпорилган қарағайлар, автомобильларнинг турли хил синиқлари, куйиб ҳали ҳам тутамоқда бўлган шинельлари блан немис мурдалари ётипти. Дарахт шохлари учиди маскировка тўрларининг парчалари осилиб туради. Ҳавони нафис бўғичи порох ҳиди босган эди.

Отпалган ўқлар хилчя ургандаги сингари малта овоз чиқариб, пўстлоқларни шилиб ва шохларни учирганича визиллаб ўтиб турарди.

Шу заҳотиёқ Ваня немисларнинг ўрмондан чиқиб кетганларини, лекин ҳали бизникилар ўрмонга кириб етмаганларини пайқади. Бу пайт — қисқа ва шу блан бирга кишини толиқтирадиган даражада узоқ сукунат пайти эди, бу орада батареялар шошилинич ҳолда ўз позицияларини олмаштирар, миномётчилар елкаларига ўз миномётларини ортар, телефончилар, чопиб кетатуриб, ғалтакларини ёзиб борар, алоқа офицерлари кўп қиррали броневиклар устида уёқдан-буёққа ўтишиб турар, миначилар узунчоқ искабтопар асбоблари блан мина ахтариб борар, елкаларига милтиқларини осиб олган ўқчи аскарлар эса бундан беш минутгина бурун душман турган жойлардан энди ерга ётмасданоқ тикка ўтиб боришарди.

Ваня ерга бағрини берганича юраги ўйноқлаб, ўз одамларимиз қачон келишаркан деб кутиб ётди.

Ниҳоят улар кўриниб қолишди.

Биринчи бўлиб, яғри чиққан йиртиқ плаш-палаткасини қилпирашиб, каттакон бир солдат кўринди, у дарахтлар орасидан чопиб ўтиб, тиз чўкиб олди ва тезлик блан автоматидаги дискни ўзгартириб, ерга чўзилди-ю, нишон олди.

Унинг нишонга олиши Ваняга жуда узоқ давом этгандай туйилди. Аслида эса у нишонни атиги бирнеча секундгина кўзлаган эди, холос. У нишон танларди. Ниҳоят у тепкини босиб юборди. Думалоқ қора дискли автомат ўқ чиқариб, тариллаб кетди.

Бирданига шу тобда Ваня солдатни таниб қолди. У Горбунов эди. Тавба-ей, мунчаям ўзгариб кетмаса! Бу солдат ўша ботир, зуваласи пишиқ, савлатли ҳам семиздан келган Горбуновнинг ўзгинаси эди, броқ унинг- чехрасидаги ўзига хос мулейим табассумдан ҳечқандай асар қолмаган эди. Унинг киприги оқ, жанг ғазабидан ташвишли

тус олган ва дудлардан қорайиб кетган башарасида дақ-
шат икс этафди.

Бу Горбунов, Ваня билган Горбуновга ўхшамас эди.
Ваня кўриб юрган Горбунов соқол-мўйловлари қирилган,
ошноққина, қирмизи юзли, чеҳраси очиқ киши эди...

Броқ ўша Горбунов оддий яхши кишилардан бўлган
бўлди, мана бу Горбунов жуда асл одам эди.

Горбунов амаки!— деб қичқирди Ваня ингичка то-
пушини жанг шовқунидан баландлатишга интилиб.

Шу дақиқанинг ўзида уларнинг кўзи-кўзга тушди.

Горбуновнинг юзида табассум пайдо бўлди — бу та-
бассум аввалгидек ўз ўртоқлари блан бирваракайига ҳан-
дон уриб, мустаҳкам тишларигача кўрсатиб кулишининг
айни ўзи эди.

— Чўпон бола! Ваняжон,— деб бақриб юборди Гор-
бунов, унинг баҳодирона ва шу блан бирга бироз хотин-
ларига ўхшашроқ шанғироқ овози бутун ўрмонни тутиб кет-
ди. — Оббо курғур-ей! Сени қара-я, тирик экансан! Мен
бўлсам сени бутунлай йўқ бўлиб кетган деб ўйловдим.
Эй, қадрдон оғайничам, бу қандоқ бўлди ўзи,— деди у,
бир зумда Ванянинг ёнига етиб келиб.— Оббо, укагинам-
ей, тоза ҳам бизни ташвишга қўйдинг-да!

У болани маҳкам қучоқлаб, бағрига босди. Кейин
қизиб турган қўлини юзларига қўйиб, солдатча дағал
лаблари блан унинг оғзидан икки бор чўпиллатиб ўнди.

Унинг жанг суронида қизишиб терлаган зўр гавдаси-
нинг хароратини сезиб, Ваня жудаям хурсанд бўлиб кетди.

Ҳозир бўлаётган бу воқиалар Ваняга худди тушдай,
му'жизадай кўринарди. У Горбуновга янада қаттиқроқ ёни-
шиб олгуси, плаш-палаткасининг ичига кириб кетгуси ва
шу равишча жуда узоқ, ҳатто сурункасига — беш соат
бўлса ҳам ўтиргуси келди, броқ, у ўзининг солдат эканли-
гини, солдатга эса бундай беҳуда қилиқнинг ярашмасли-
гини эслади.

Горбунов амаки,— деди у шошиб-пишиб,— бу ўр-
монда битта штаб блиндажи бор, мени ўшатда сўроқ қи-

лишган. Бу блиндаж кўк лампалик блиндажимиздан ҳам яхши. Унга иккита келади.

— Чиндан-а!

— Батарейча чин сўзим.

— Иссиқ жойми?— қизиқсиниб сўради Горбунов.

— Уҳу, иссиқ ҳам гапми? Уларда радио ҳам бор эди.

Ҳарвақт гапириб турарди.

— Радио? Радио бизга жуда ҳам керак,— деди Горбунов ҳовлиқиб ва ўзининг рўзгорпарастлиги кўзгаб кетиб, қани, қаерда блиндаж, кўрсат-чи!— деди.

— Шу яқин ерда.

— Бўпти, кириб оламиз. Бўлмаса бошқалар эгаллаб қўяди. Кўпдан бери командага шунақа блиндаж топсам деб ўйлаб юрувдим. Радиоси ҳам бўлса дердим. Бизнинг батарея тўппа-тўғри шу йўлдан келиши керак.

Улар блиндажга югуриб тушишди.

— Шуми?

— Шу,— деди Ваня гижинган ҳолда кўзини сузиб.

Горбунов шундай ҳолларда керак бўлиб қолар деб атайи олиб юрган бир бўлак кўмирни шимининг чўнтагидан чиқариб, катта-катта ҳарфлар блан эшикка шу сўзларни бирпасда ёзиб қўйди: «Н-чи артиллерия полкига қарашли енгилмас биринчи батарея бошқарув взводининг разведчиклар командаси томонидан эгалланди. Ефрейтор Горбунов».

Бу чоғ ўрмондан орқасига етмиш олти миллиметрли енгил тўпларни тиркаб олган юк машиналари дарахтларни оралаб физиллаб ўтабошлаган эди.

Бу машиналар ўт очиш позициясини ўзгартираётган капитан Енакиев батареясининг машиналари эди.

— Чўпон бола, бас энди. Шунча ўйнаб олганингни етар. Ҳозир сени чинакам солдат қилиб қўямиз.

Ефрейтор Биденко шу сўзларни айтатуриб, кийим бош ўрагани катта тугуни койкага ташлади. Тугуни кийиб боғлаган янги чарм камарни ечди. Буюмлар ёйилди, Ваня кўра, янги шим, погонлар тақилган янги гимнастёрка, хом суршдан тикилган ич кийимлару-пайтавалар, буюм соладиган халта, противогаз, бежиримгина шинель, кишил килду қалалип қулоқчин шапка бор экан, ҳаммадан ҳам этикин айтти. Бу ажойиб кўн этик бўлиб, ости чарм эди, унга қоқилган ёғоч михлар силлиқ қилиб эговланган бўлиб, михларнинг учи йилтиллаб турарди.

Ваня бу дақиқани кўпдан бери кутган эди. Доим у шуни орзу қилар эди. Бунга етишажагини олдиндан пайқаб хурсанд бўлиб қўярди. Лекин бу дақиқа етиб келганида, кўзларига ишонмай қолди. Юраги орзиқиб кетди.

Бу жудаям яхши ва пишиқ қилиб тикилган, япйаги кийим-бош — катта бир бойликнинг ҳаммаси энди ўзиники экани сраям ақлига сиғмас эди.

Ваня кийим-бошларга қўл тегизишга ботинолмай, тикилганича қараб турди. Айниқса, погондаги кичкина жез тўпчаларни ушлаб кўргуси келарди. Алоҳол бўлмай бармоқларини жез тўпчаларга чўзган эди, броқ, тўпчалар унинг қўлини куйдириб оладигандек, ўша заҳоти тортиб олди.

Ваня киприкларини пир-пир учириб, гоҳ буюмларга, гоҳ Биденкога термуларди.

- Ҳаммаси менгами? — деди охири у чўчинқираб.
- Албатта.
- Йўқ. Ростини айтинг, Биденко амаки.
- Рост айтаяпман.
- Батареячи чин сўзингизми?
- Чин сўзим.
- Ҳам разведкачи чин сўзингизми?
- Бўлмасам-чи, — деди Биденко кулиб юбормаслик учун қовоғини солиб. — Мен ҳатто сенинг ўрнингга ведомостьга қўл ҳам қўйдим.

— Вой-буй, аллақанча нарса-я!

— Булар кийим-бош та'миноти бўлади,— деб қўйди жиддий тусда Биденко,— қанча тегишли бўлса, ҳаммаси шу ерда бор. Ортиқ-ками йўқ.

«Ведомость», «кийим-бош», ва ҳаммадан ҳам «қанча тегишли бўлса» деган жозибали ва сирли сўзларни эшитгандан кейингина, Ваня бунинг туш эмаслигини пайқади. Буюмлар чиндан ҳам унга тегишли эди.

Шундан кейингина у шошмасдан, буюмларни худди хўжайинларча бирма-бир ёруққа тутиб диққат блан кўздан кечирабошлади.

Буюмларнинг ҳаммасини кўздан кечириб кўнгли тўлгандан кейин, Ваня:

— Энди кийим-бошларни кийсам майлими?— деди. Броқ Биденко бошини тебратиб кулди.

— Сени қара-ю, мунча ичинг қуримаса! «Кийиниш» эмиш-а! Еқиб қолипти-да! Йўқ, ука, аввал ҳаммомга тушамиз, кейин пахмоқ сочингни олдирамиз, ана шундан кейингина сени аскар қилиб қўямиз...

Ваня қаттиқ хўрсинди, лекин индаялмади. У кийим-кечакларни тезроқ кийиб, ҳозирданоқ чинакам солдат бўлиб олишни қанчалик истамасин, ўзидан катта одамнинг гапини қайтаришга ботинаолмади. Ҳали ҳарбий интизомнинг нима эканлигини тўлиқ тушуниб етмаган бўлса ҳам, буни ҳозирданоқ сезабошлаган эди. У сўзсиз бўйсунушга энди ўрганиб қолган эди. Ўзбошимчалик блан иш қилишнинг оқибати нима бўлишини бир марта ўз бошидан кечирганди. У сўрамай-нетмай топография блан машгул бўлиб, Биденко блан Горбуновни ташвишда қолдиргани учун, улар олдида ҳали-ҳали юзи шувит эди. Горбунов ҳар минут сайин немис соқчиларининг қўлига тушиб, жонидан ажралиш хавфи остида икки кеча-икки кундуз немис «штаб ўрмони» да Ваняни ахтариб юрди.

Болага бу ма'лум эди. Аммо у кўп нарсани билмасди. Чупончи, Горбунов қисмга уни топмай қайтмасликка қат'ий аҳд қилганлигини билмасди. Горбунов Ваняни разведкага рухсатсиз олиб кетган ва унинг учун батарея коман-

дири олднда боши блан жавоб берарди. Биденко омон-эсон қисмга қайтиб келиб, юз берган ҳодисани командир-га ма'лум қилганида, капитан Енакиевнинг тела сочи тикмаз бўлганини ҳам Ваня билмас эди. Капитан взвод бош-қармасининг командири лейтенант Седихни судга бермоқ-чи бўлган ва болани ахтариш учун дарҳол беш кишилик разведкачилар группаси юборишни буюрган эди. Ҳай-тавур омаддан бўлиб, ўша куни янги ҳужум бошланиб қолди-ю, ҳамма нарса ўз-ўзидан ҳал бўлиб кетди.

Бу сафар немис фронти юз километрдан ортиқ кенглик-да ёриб ўтилди. Биринчи куннинг ўзидаёқ қўшинларимиз, немисларга тўхтаб ўзларини ўнглаб олишга имкон бермай жанг блан ўттиз километрдан ортиқ илғари силжидилар.

Шунинг учун ҳам ана шу шонли куннинг охирига бориб «штаб ўрмони» (хариталарда ва ма'лумотларда у шундай юритиларди) бизнинг узоқ орқа томонимизда қолиб кетди, қўшинларимиз эса зарбани кучайтира бориб, тўх-тамай олға силжидилар, шундай қилиб Горбуновнинг ўз командаси учун банд қилган блиндажининг кираги ҳам бўлмаб қолди.

Шундай бўлса ҳам, Ваня бу ла'нати блиндажга бир кириб чиқди. Немислар шу қадар шошиб-пишиб қочган эдиларки, блиндаждаги ҳамма нарса боягидай жой-жойи-да турар эди. Ҳатто қора фуражка юпқа тахта деворда ҳануз осиглиқ турар эди.

Ваня деворга осиб қўйилган ўзининг тўрвасини, ком-паси ва алифбе китобини олди. Китобнинг суратли ва ёзма ҳарфлар блан «Қуллар биз эмасмиз. Биз қуллар эмас» деган сўзлар ёзилган ма'лум саҳифаси ҳали ҳам очиқ бў-либ, унда қон юқлари қотиб ётарди.

Ҳужум тез кучайиб борди. Орқа томондагилар узоқда қолиб кетди. Шунинг учун Ваняга кийим-бош келгунча илчи нақт ўтди. Ундан кейин кийим-бошни боланинг олдига лойиқ қилиб бошқатдан тикдириш керак бўлди.

Кун сайини бир жойдан иккинчи жойга кўчиб турилган бир широнда бунинг иложи йўқ эди. Броқ разведкачи-

лар йўл-йўлакай, уста машиначи, этикдўз ва ҳаммадан ҳам зарури машинкаси бор сартарошни топиш учун ўзларининг э'тиборли ва та'сирли эканликларидан фойдаландилар.

Хўжалик ишларига омил бўлган Горбунов зиёфат учун ҳечнарсани аямади. Чўчқа гўшти, ўлжа олинган юзларча сигаретлар, бир талай каллақанд ва бир сувдон тоза авиация спирти — бари иш бериб қолди.

Иккинчи эшелондаги гвардия миномётчилари орасидан топилган тикучи, этикдўз ва сартарошни, худди азиз қариндошларидай сийлаб улардан ҳечнарсани аямай, роса меҳмон қилдилар. Шунинг эвазига Ванянинг кийим-бдши жуда қисқа муддатда битди. Кийимлар жуда мос, ихчам, келиштириб тикилган эди, бунга разведкачиларнинг ҳаммаси қойил қолди. Ванянинг этигини кўргани эса ҳатто қўшни блиндажлардан ҳам солдатлар келишди.

Энди ҳамма нарса фақат ҳаммом блан сартарошга қараб қолди.

Ертўлага қурилган ҳаммом иситилабошлади, улар машинкали сартарошни кутардилар, ниҳоят Горбунов топган сартарош ҳам етиб келди.

— Қани оғайнилар. Сизлардан илтимос. Уралишманглар, ортиқча жойни бўшатинглар. Бўлмаса, сартарош ўртоқнинг ишлаши қийин бўлади. Унинг ишлашига зарур шароит керак, — деб Горбунов куйди-пиштилик блан сартарошга жой бўшатдирди, кейин парчаланучи гранаталардан бўшаган бир яшикни олиб, тор, кичкина ертўланинг ўртасига келтириб қўйди. — Бери кел, Ваня. Ўтир. Қўрқма. Ҳозир сартарош ўртоқ сочингни тарошлаб қўядилар, — деди.

Ваня янги, ажойиб ҳаёт бошлаётган кишидек, жуда ҳаяжон ичида яшик устига ўтирди ҳам чўчинқираб қўлларини тиззасига қўйди.

Мана шу муҳим дақиқада ҳамманинг диққати солдат бўлиш учун тап-тайёр турган бу оёқяланг кичкина «чўпон болага» йўналган эди.

Сартарош анча ёшга кириб қолган киши эди, унинг шишиб, қизарган кўзлари ёқимли боқар ва сариқ юзиде майин табассум ёйилган эди. Унинг унвони сержант бўлса ҳам, погонлари кўринмас эди, чунки, қалин шинель устидан тор ва калта хом сурп халат кийиб олганди, ён чўнтагидан эса алюмин тароқ чиқиб турарди.

У военторг сартароши эди. Фамилияси Глазс эди. Броқ уни ҳечким фамилиясини атаб чақирмасди. Кўпинча уни «Саккиз-у қириқ» деб атаб эдилар.

Сержант Глазс бу лақабни Орёл яқинида, бу ерга келган битта ёзучининг соқолини олганда орттирган эди.

Глазс ёзучини тепаликнинг орқа ёнбағридаги, майса устига ўтқазган эди. Уша маҳалдаги маълумотларда бу ер «темир йўл виадукининг¹ ғарби-шимолидаги номсиз тепа» деб юритилар эди.

У, соқолни немисларнинг олдинги маррасидан беш юз метрча масофада олаётган эди. Немислар бесаранжомлик туғдириш ниятида «номсиз тепаликка» қарата ҳаммавақт миномётдан ўт очиб турардилар.

Шундай бўлса-да, сержант Глазс очиқ ҳавони ёқтирарди, у тор окопчада айлангани жой тополмай қийналгандан кўра, ялангликда ишлашни афзал кўрарди, бунинг устига, немисларнинг беҳуда ўт очишлари одатда русларни ортиқча бесаранжом қилмаслиги ҳам маълум эди.

Сержант Глазс ёзучининг соқолини оларкан, у Военторгда сартарошлик иши жуда яхши йўлга қўйилпти, деган фикрга келсин, деган ниятда, бутун ҳунарини ишга солар эди. У ёзучининг соқолини икки бор тозалиб, қирди, бир сафар соқолнинг ўсган тарафига қаратиб иккинчи сафар қарши тарафига қаратиб устара юргиди. У яна учинчи марта ҳам қирмоқчи бўлган эди, броқ ёзучи:
— Бас, керак эмас,— деди.

Кейин Глазс ёзучининг орқа сочини тўғрилаб қўйдиди, чаккасига келганда, қандай қирқилишини ёқтирарди.

¹ Виадук йўл устидан кесиб ўтган кўприк.

сиз — тўғри бўлсинми, қийшиқ бўлсинми, ёки севосто-польча фасонда бўлсинми?— деб сўради.

— Барибир,— деди ёзучи, «номсиз тепалик» устида ёрилган миналар овозига қулоқ солиб туриб.

— Ундай бўлса, қийшиқ қилиб қираман. Бизнинг гвардиячи-миномётчиларимиз деярлик ҳаммаси қийшиқ қирқишни ёқтиришади.

— Ҳай, қийшиқ бўлақолсин,— деди ёзучи.

— Озор бераётганим йўқми?— деб сўради Глазс, соч олдиручининг товушида бир қадар гаши келганлигини сезиб қолиб.

— Шошиб турибман,— деди ёзучи.

— Кўп эмас, беш минут сабр қилсангиз бас,— деди Глазс.— Чаккангизни қондасини келтириб текислаб қўйишим керак, ахир сиз Военторг сартарошларининг қандай ишлашини билиб қўйинг-да. Балки бу нарса мақола ёзганингизда иш бериб қолар.

Глазс ёзучининг иккинчи чаккасини текислаётганда уларга анча яқин бир ерда мина ёрилди.

— Безовга бўлманг,— деди Глазс,— у мўлжал олмай ташлайверади. Бунга ҳечким парво қилмайди. Упа суриб қўйишга рухсат этадиларми?

— Упангиз ҳам борми ҳали?— деб ҳайрон бўлди ёзучи.

— Бўлганда қандай! Маданий сартарошликка нимаyki лозим бўлса, ҳаммаси бор.

— Ҳали одеколон ҳам бор денг?— деб яна кўпрок таажжубланди ёзучи.

— Бўлганда қандай!— деди Глазс.— Сепсам бўладими?

— Сепинг,— деди ёзучи.

Глазс чўнтагидан шиша идишни чиқариб, унга найчани тикди-да, ёзучининг бетига одеколон пуркади. У энди соқол олдиручининг юзини тивит сочиқ блан артиб қўймоқчи бўлиб туриб, бирдан алланимага қулоқ солди-да, деди:

— Ана энди сизга бир минутгина окопчага тушиб туришни маслахат бераман.

Улар энди окопча ичига сакраб тушган эдиларки, қоқ ёиларига миана тушиб ёрилиб, Глазснинг майса устида қолдирган бутун асбоблари: совун суртадиган косача, устара-қайроқ, соқол креми ва ойнасини кўз очиб юмгунча чил-чил қилди.

Шамол сариқ тутунни тарқатиб юборгач, ёзучи ҳазиллашиб:

— Хизматларига қанча сўрайдилар?— деди.

Шу вақт сартарош шишиб қизарган кўзларини осмонга тикканча, бирмунча вақт лабини пичирлатиб турди-да, правардида деди:

— Саккиз сўм қирқ тийин.

«Чўпон бола»нинг сочини олиб қўйгани келган киши мана шунақа эди.

Сартарош асбоблари ўралган тивит сочиқни ёзиб, уларни тартиби блан бўш койкага териб қўйди, сочиқни эса Ванянинг бўйнига ўради.

— Ҳаммомга тушмаганингга кўп бўлдимиз?— печанлик блан сўради у боладан.

— Қирқ биринчи йилдан бери тушганим йўқ,— деди Ваня.

— Унчалик кўп вақт ўтмапти-ку,— деди «Саккиз-у қирқ».

Ҳамма унинг иззати учун кулди. Дарров ма'лум бўлдики, «Саккиз-у қирқ»— машҳур одам, у ўз соҳасида профессор ҳисобланади ва шу келиши блан буларга зўр марҳамат қилиб юборган.

— Юз граммни ҳозир ичиб оласизми ёки ишдан кейинми?— деб сўради Горбунов, сувдонни, кружкани, китта икки бўлак нонни ва очиб қўйилган бир банка чўқди гўшги консервасини койка устига қўятуриб.

Урушдан бурун бизнинг Бобруйскда ақли роса одамлар росми оядин ишлаб, кейин ичишар эди,— деди сартарош шанаваданлик блан.

— Хўш, йигитчани нима қилиб қўяйлик?— деб сўради у боланинг орқа томонидаги сочини икки панжаси блан кутариб.

— Боланинг сочини олиб қўйиш керак,— деди Биденко, хотинларча ачинган товуш блан ва «чўпон бола»га мулойим боқиб қўйди.

— Бу ўз-ўзидан ма'лум-ку-я,— деди «Саккиз-у қирқ»,— лекин қанақа қилиб олиш керак деган савол туғилади. Соч олиш ҳархил бўлади. Нулавой дегани бор, подгребёнка қилиш бор, подбокс бор, сочни пешонага тушиб турадиган қилиб олиш бор.

— Пешонамга тушиб турадиган бўлсин,— деди Ваня.

— Нега энди пешонага тушадиган бўлсин. Хўш?

— Мен бир гвардиячи отлиқ аскар болада шунақасини кўрганман. Отлиқларнинг полк ўғли ефрейтор Вознесенский деган болада. Жуда чиройли кокили бор эди!

— Биламан. Ўзим қилиб қўйганман,— деди сартарош.

— Йўқ, тўпчига пешонага тушиб турадигани ярашмайди,— деди қат'ий қилиб Биденко.— У, отлиққа кетади. Батареячига кетмайди. Батареячини нулевой қилиб олиш керак. Бош сип-силлиқ бўлсин.

— Нима деясан, оғайни, бўлмайди унинг,— деди Горбунов.— Нулевой кўпроқ пиёдага ярашади, тўпчига асло бўлмайди. Бошида битта ҳам туки бўлмаса, у қанақа қилиб уруш худоси бўлаолади? Ҳаммадан кўра, тўпчини подбокс қилиш керак. Энг ярашадигани шу.

— Подбокс учучиларга тузук,— деди бурчаждан аллаким бўғиқ овоз блан.

— Учучиларга дейсанми? Айтмоқчи, тўғри. Бўлмаса подгребёнка қилинаркан-да.

— Бу энди жуда танкчиларникига ўхшаб кетади-ла.

— Рост, оғайнилар! Ундай қилганимизда, Ванямиз бронетанкчиларга ўхшаб қолади. Бўлмайди бу. Унинг сочини шундақа қилиб олиш керакки, бир қарашдаёқ боланинг тўпчи экани билинсин.

Ванянинг сочини қандай олиш масаласини разведкочиларнинг ҳаммаси анчагина муҳокама қилишди. Сартарош сабр-тоқат блан кутиб турди. Правардида, сочни қанақа олса тўпчиларникидан бўлишини ҳечким билмаслиги маълум бўлгач, «Саккиз-у қирқ» мулойим табассум блан деди:

— Дуруст. Энди ўзимга қўйиб берасизлар, бунинг сочини мен ўзим истаганча қилиб оламан. Қани, бошингни эг, бола.

Шу сўзларни айтатуриб, ён чўнтагидан алюмин тароғини чиқарди.

— Ишқилиб, пешонага тушадиган бўлсин,— деди зорланиб Ваня.

— Чаккасини қийшиқроқ қилишни ҳам унутманг,— деб қўшиб қўйди Горбунов.

— Хотиржам бўлинг,— деди сартарош, кейин унинг баланд кўтарилган қўлида қайчи чиқирлаб своз чиқарабошлади.

Тивит сочиқ устига Ванянинг қалин соч толалари тушабошлади.

«Саккиз-у қирқ» ўз ишига жуда моҳир одам эди, буни ҳамма биларди. Лекин шу топда ўзининг билганидан ҳам ўтказворди. У боланинг сочини минг оҳангга солиб, ҳам ундоғ — ҳам бундоғ қилиб, қондасини келтириб, ҳамма фасонларга тўғрилаб олди.

У қўлидаги асбобларни фокусчилардай чаққонлик блан алмаштирарди. Гоҳ қайчи чиқиллаб уйнар, гоҳ машина ғижирлар, гоҳ бирдан устара чаккада чақмоқдек ялтираб қоларди.

Тивит сочиқ устида қирқилган соч кўпайган сари, боланинг боши ғалати бўлиб ўзгариб бораверди.

Ванянинг эти жимирлар, яланғочланган бошига совуқ асбоб тегиб кетганда, ийманиб қиқирлаб кулиб қўярди. Разведкачилар ҳам «чўпон бола»ларининг ўз кўз олдиларида кичкина солдатчага айланиб бораётганини кўриб кулишарди.

Боланинг сочдан халос бўлган юпқа қулоқлари бирмунча каттароқ, бўйни бирмунча ингичкароқ бўлиб кўринарди, аммо бунинг ўрнига пешонаси очилиб дуб-думалоқ, дўнг экани билиниб қолди, аммо озроқ бежиримгина пешонасоч қолдирилганди.

Пешонасоч разведкачиларнинг айниқса вақтини чоғ қилди. У, худди кўнгилдагидек бўлган эди. Пешонасоч отлиқларнинг тўзғиган чўққи сочига ўхшамасди, балки тўпчиларнинг келишимли, сипоҳгина пешона сочининг айни ўзи эди.

— Ана, ука, иш битди!— деб юборди севиниб Горбунов,— «Чўпон боламиз» оғир юкдан қутилди.

Ваня ўзини тезроқ ойнада кўришни истарди, аммо сартарош чинакам артист ва талабчан рассом сингари ўз «асарига» охирги пардозни бериб, яна анча вақт унади.

Энг охир у Ванянинг бошини юмшоқ супургича блан супурди, кейин найчадан одеколон пуркади. Ваня кўзларини юмолмай қолганидан, кўзлари ачишиб, ёшланиб кетди.

— Тайёр,— деди сартарош, Ванянинг бўйнидан сочқни ечиб олатуриб,— мана энди кўрабер!

Ваня кўзини очса, олдида орқасига гулдор қоғоз ёпиштирилган кичкина ойна турипти. Ойнада эса бегонадай, аммо шу блан бирга яланг боши ялтираган, қулоқлари каттароқ, бежиримгина сарғиш кокилли, кўкимтир кўзлари қувноқ жовдираб турган ғалати таниш болани кўрди.

Ваня совуқ кафти блан қизиб турган бошини силаган эди, кафтининг ҳам, бошининг ҳам қитиғи келди.

— Кокил!— деб суюниб пичирлади бола ва ипакдай соч толаларини ушлаб қўйди.

— Кокил эмас пешонасоч дегин,— деб уқдирди Биденко.

— Пешонасоч бўлсаям майли,— деб қўйди ширингина кулиб Ваня.

— Қани ука, энди ҳаммомга юр!

Машхур уста асбобларини сочигига ўраб, ҳаққи-ҳалол юз граммини ичиб, закуска қилаётганда, Горбунов блан Биденко болани ҳаммомга олиб кетишди.

Ҳаммом кичкинагина немис блиндажига ўрнашган эди; унда темир бочкадан қилинган печка-ю худди шунақа темир бочкадан қилинган қозон ҳам бор эди, иссиқ сувидан сал-пал бензин ҳиди келиб турарди, шунга қарамасдан, уч йилдан бери ювинмаган Ваня учун бу ҳаммом жаннат бўлиб кўринди.

Икки оғайни — Горбунов блан Биденко ҳаммомнинг ҳузурини билишарди. Улар бугда терлаб ювинишни яхши кўрардилар, бошқаларни ҳам шундай терлаб ювинтиришга ишқивоз эдилар.

Улар болани роса яхшилаб ювинтиришди.

Ювинтириш учун Горбунов бир бўлак атир совунини аямади, бу совунни у вақти келганда ишлатилар деб икки йилдан бери халтасида сақлаб юрган эди. Биденко бўлса капитан Охунбоев батальонидаги ҳамқишлоқларидан чипта топиб, жуда яхши мочалка ясаб олганди.

Қайин супургига келганда, бу ҳам ҳар нарсани ғамлаб юручи Горбуновдан топилди, бу эса Ваняни янада ҳайрон қолдирди.

Ҳаммомда «кўршапалак» фонари ёниб турарди. Бугланган қайин баргининг ўткир ҳиди тутган буғ тўла иссиқ ҳаммомда ҳар икки разведкачи шипнинг тўсинларига бошларини уриб олмаслик учун энгашиб, боланинг атрофида парвона эдилар.

Уларнинг ҳайкалдай каттакон кўланкалари буғ туманини ёриб ўтарди.

Ҳаш-паш дегунча ярим соат ичида улар Ваняни шунчалик чаққонлик блан ювинтирдиларки, бола чиннидай топ-тоза бўлди, бадани тобланган чўян печь сингари қизариб, йилтиллади.

Броқ бунга эришиш жилла ҳам осон бўлмади. Биденко блан Горбунов боланинг баданидаги уч йиллик кир-

ни сидириб тушириш учун йититлик кучларини аяшмади. Улар чипта мочалка блан навбатма-навбат унинг орқасини ишқалашди, баданини иссиққина хушбўй совун кўпигига кўмиб юборишди, устидан каттакон консерва банкасидан иссиқ сув қўйиб туришди, уни силлиқ тахтага ётқизиб қўйиб икки супурги блан роса шапиллатишди, бу ҳаракатлари савагич блан юнг савалаганга ўхшарди.

Ваняни беш марта сув қўйиб ювдилар ва ҳар сафар сув қўйганларидан кейин совун суртиб турдилар.

Биринчи сафар қўйилган сув баданидан шунча қорайиб тушдики, у худди сиёҳдек кўкимтир бўлиб кўринди. Иккинчи галги сув қоп-қора бўлиб тушди. Учинчиси кулранг, тўртинчиси — оч кўкиш рангда бўлди. Чиннидай тоза бўлиб қолган бадандан қўйилган бешинчи сафарги сувгина садафдек тиниқ, йилтиллаб тушди.

— Ука дейман, сени чўмилтирамиз деб ўзимиз ҳам роса адабимизни едик, дармон қолмади-я,— деди Горбунов, юзидан терни сидиратуриб,— сени, ука, мочалка блан эмас, жилвир блан қашлаш керак экан.

— Қиргич блан деябер,— деб қўшиб қўйди Биденко. У «чўпон бола»нинг ориқ бўлса ҳам пишиқ ва роса қоматига, тўгри бақувват оёқлари ҳамда кичкина бўлса ҳам келинган ўмров суякларига тикилиб қараб хурсанд бўлиб қўйди.

Ванянинг топ-тоза бўлган куракларининг туртиб чиқиб туриши разведкачиларнинг меҳрини товлатди.

Ваня ўзига берилган янги сочиқ блан артинди ва даҳлизга чиқиб ички кийимлари — кўйлак ва қалайи тугма қадалган иштонни кийиб олди.

Шундай қилиб, энг муҳим дақиқа етиб келди. Ваня кийим-кечакларини кийиб олди. У ёқасининг ичига оқ сурпдан бежирим ҳошия тикилган шерсть гимнастёркани кийди. Ваня погонларнинг қаттиқ картонини ҳамда махсус тешикчалардан ўтиб бу погонларни гимнастёркага ёқиштирган ипларнинг елкасига тегиб турганини сизди.

Бола погонлари борлигини сезиб, энди у шу дақиқа-

дан бошлаб одний бола эмас, балки Қизил Армиянинг солдати бўлганлигини фаҳмлаб турурланди.

У пешона сочи ҳўллигича, арча шохчалари тўшалган ҳаммом даҳлизда оёқ яланг турарди. Кўзларини катти очганча ўз мураббийларига тикилиб, улардан: «Хўш, қалай? Тўғри кийинаяпманми?» деб сўрагандек бўларди.

Аммо улар боланинг қандай кийинаётганини диққат билан кузатиб, индамай турардилар. Ваня полвои одамларга ҳадеб кўз қирини ташлаб, топ-тоза, оппоқ сувда буришган бармоқлари билан қалин ёқаси ва тор енглари-нинг тугмаларини солди.

Одатланмаганидан бу иш анча қийин бўлди. Маҳкам қадалган юлдузли мис тугмалар тор петлячалардан аранг утарди. Петлячалар ҳадеб қўлдан сирғаниб чиқиб кетарди. Аммо бола лабларини қаттиқ тишлаганича ахир праварди бунинг ҳам уддасидан чиқди.

Энди енглари унинг билакларига зич ва маҳкам ёпишиб турар, тугмалари солинган ёқа бўйинини ўраб, уни бақувват ҳам тўғри тутиб турарди.

Энди камарни тақишу, этикни кийишигина қолди.

Бола қийин аҳволга тушди. у «қоидага кўра» олдин қайсибирини: камарни тақиб олиш керакми ёки этикни кийиш керакми, билмасди. Биденко билан Горбуновга савол назари билан қараб қўйди. Улар индашмади.

Бироз ўйлаб туриб, Ваня этикка тутинди.

— Тўғри,— деди Биденко.

Ваня оқ пайпоқни кийди-да, иккиланиб туриб пайтаваларни олди. У бир умр пайтава ўрамаган эди. Қандай ўрашни сра билмасди.

Горбунов тирсаги билан Биденкони секин туртиб қўйди. Ваня аччиғланиб қовоғини солди ва қизариб кетди. У пайтавани нари-бери оёғига чувалаштириб ўраб олди. Горбунов билан Биденко индамай туришди. Ваня этикни олиб, пайтава ўралган оёғини тикди, лекин оёқ кўнж-дан ири ўтмади. Ваня этикни оёғидан тортиб, аранг чиқарди.

— Сигмаяпти,— деди у харсиллаб.

Разведкачилар индашмади. Ваня янаям қизариб кетди.

— Эҳ, қурғур!— деди Ваня ва хуноб бўлиб оёғини яна этикка тикабошлади.

— Сигмаяптими?— деди Биденко раҳми келгандай бўлиб.

— Сигмаяпти,— деди Ваня уҳ тортиб.

— Тор экан-да,— деб қўйди Горбунов.

— Ҳа,— деди Биденко хўрсиниб.— Ярамас этик экан. Ла'нати этикдўз бузиб қўйипти-да. Этикдан воз кечишга тўғри келади. Нима дединг Қишлоқи?

— Бошқа илож йўқ. Буёққа бер-чи этикни, Ваня, ҳозирнинг ўзида улоқтириб юборақоламан.

Ваня қўрқа-писа Горбуновга қаради.

— Йўғ-е, амаки. Уни мен пайтавасиз кийиб кўраман. Сигиб қолар.

— Пайтавасиз кийиш мумкинмас. Қоидага тўғри келмайди.

«Қоидага тўғри келмайди» деган ишқал сўз болани хуноб қилди.

У этикни олиб, яна кийишга тутинди. Оёғи ярмигача стиб борди. Ундан наърага сра ўтмади. Шундан кейин Ваня этикни суғурмоқчи бўлиб уринди. Буни ҳам эпполмади. Оёғи этикка маҳкам тикилиб қолган эди. На уёққа, на буёққа силжийди.

— Иш чатоқ бўлди,— деди бамайлихотирлик блан Биденко.

— Тўхтаб тур!— деди Горбунов,— балки этик тор эмасдир-ку. пайтава жуда қалиндир?

— Ҳа жудаям қалин экан!— деди Ваня, у, гап этикда ҳам эмас, пайтавада ҳам эмаслигини, балки бунда аллақандай солдатча бир сир бор-у, Горбунов блан Биденко бу сирни жуда яхши билсалар ҳам, унга айтгилари келмай, синашаётганларини пайқади.

Бола ўз устозларига ўқиниб боқди, шундан кейин улар болани ортиқ қийнамай қўяқолдилар.

— Бу қанақаси, чўпон бола,— деди Биденко жиддий насиҳатомиз бир оҳангда,— бундан чиқади, сен тўпчи уёқда турсин, чинакам солдат ҳам бўлолмас экансан-да Ахир бундай бир қондасини келтириб пайтава ҳам ўролмасанг, сени ким батареячи деб айтади! Унда сени ҳечам батареячи деб бўлмайди, ошнам. Бундан чиқди сени бошқатдан граждан кийимларингни кийдириб, орқа томонга жўнатишдан бошқа йўл қолмайди, мақулми?

Ваня кийим-кечакдан ажралиб қолиш ва орқа томонга жўнатилиш хавфидан қайғуга ботиб, жим қолди.

— Ишлар шунақа, Ваняжон,— деб давом этди Биденко.— Мен буни, шунчаки мисол учун айтаяпман. Биз сени орқа томонга жўнатмаймиз, албатта, негаки буйруқдан ўтгансан, яна шуниси ҳам борки, сенга жуда ўрганиб қолдик. Фақат бир йўл қолади. Ҳарбир маданий жангчидан талаб қилинганидек, пайтава ўрашни ўрганиб олишинг керак. Бу сенинг биринчи солдатлик ҳунаринг бўлади. Кўриб қўй.

Биденко шу сўзларни айтатуриб, пайтавасини ерга ёзди ва устига яланг оёғини маҳкам қўйди. У оёғини пайтаванинг четига яқин келтириб, кўндалангроқ қилиб қўйди, кейин пайтаванинг уч бурчакли четини панжалари остига қистирди. Сўнгра пайтаванинг узун томонини таранг қилиб тортган эди, биронта ҳамғижим изи қолмади. У таранг пайтавага бирпас завқланиб қараб турди-да бирдан чаққон, енгил, аниқ ҳаракат блан оёғини ўради. Топон томонини ҳам таранг қилиб бекитди, бўш қўли блан пайтаванинг бир учидан ушлаб, узун бурчак ҳосил қилди-да, пайтаванинг қолган қисминини болдиринга икки йлаштириб ўради.

Унинг оёғи чақалоқни йўрғаклагандек таранг ва силлиқ ўрланди.

Қўғирчоқдай бўлди!— деди-да, этикни кийди Биденко.

— Бу сенинг биринчи солдатлик ҳунаринг бўлади, — деди Биденко. — Қуриб қуй.

У этикни кийгач, олиптагарчилик қилиб товоғи билан ер тепиниб қўйди.

— Қойил, — деди Горбунов, — сен ҳам шунақа қила оласанми?

Ваня бутун зеҳнини қўйиб Биденконинг ҳаракатларига кўз тикиб турарди. Унинг биронта ҳаракатини ҳам кўздан қочирмасди. Унга шуларнинг ҳаммасини, худди ҳозир кўрганича ўзи қилаоладигандек тўйилди. Лекин у

солдатлар блан яшаб, уларнинг эҳтиёткорлигига ўрганиб қолмайди. У тагин уялиб қолмай дерди.

— Қани, Биденко амаки, яна бир марта қилиб кўрсатинг-чи.

— Хўп, ука.

Биденко иккинчи оёғига ҳам пайтава ўраб, этикни кийди-да, янада эпчилроқ ва аниқроқ ҳаракат блан ер тепиниб қўйди.

— Кўрдингми?

— Кўрдим,— деди Ваня, жудаям жиддий тус олиб.

У пайтавасини худди Биденкога ўхшатиб тахтанинг устига ёзди. Пайтава устига оёғини қўйишдан илгари анча мўлжал олиб турди. Унинг башарасидан, ҳаяжонланаётгани ва ҳатто чўчиётгани кўриниб турарди. Броқ Ваня жўртгага тортиниб турганди. Унинг қўйи боққан кўзининг киприклари орасидан кўкимтир шўх учқунлар чақнаб турарди.

Бстидаги кулгини яширмоқ учун Ваня чўмилишидан кейин кўкарган лабларини тишларди.

Шу чоқ у, бир зумда роса қоидасини келтириб, пайтавани таранг ва силлиқ қилиб оёғига ўраб олди.

— Қўғирчоқдай бўлди!— деди у қичқириб ва этикни кийиб олиб, пошнаси блан чаққон ер тепинди.

— Бўш келмайсан!— деди Горбунов ва Биденкога ма'ноли қараб қўйди.

Кун сайин болага уларнинг меҳри-муҳаббати ошарборди. Улар бу бола хусусида янглишмаган эдилар. Бу бола чиндан ҳам эс-хушли, хуш'ёр бола эди, у ҳарбир нарсага идроки етиб, тез илиб оларди. Унинг жуда яхши солдат бўлиб чиқишига ҳеч шубҳа қолмаган эди.

Ваня этикни кийиб, яп-янги, гижирлама камарни боғлаб олганда, иккала разведкачи завқланганларидан моқолаб кулиб юборишди. Бола улар олдида қомати роса келинган, жуда бежирим бўлиб, қўлларини иккасини осилтириб, шўхчан кўзларини ўйнатиб тик турар.

ди. Ҳатто той-тоза бурни устидаги сепкиллари ҳам ялтираб кетган эди.

— Жойида,— деди Биденко.— Балли, чўпон бола! Мана энди чинакам аскар бўлдинг.

Броқ болага бошдан-оёқ диққат блан жүз югуртириб чиққан Горбуновнинг кўнгли тўлмади.

— Қани, бери кел-чи. Икки қадам олдинга!— деб команда берди у.

Ваня яқинлашиб келганида, Горбунов унинг камари орасига муштумини суқди.

— Бу ҳечбир бўлмайди, ука. Камарнинг сизирни эгарлаганга ўхшаб шалвиллаб ётипти. Бутун бир муштум сизиб кетди-я! Қоидага кўра, фақат никита бармоқ сизиб керак. Камар қайтадан бойлансин.

Ваня дарров камарни ечди-да, сиқиб боғлади, аммо бошқа тешиги бўлмагани учун қадаё олмади. Шунда Биденко шимининг катта чўнтагидан пичоқ чиқариб Ванянинг камаридан яна бир тешик очди. Энди қоидага мувофиқ, камар Ванянинг белини сиқиб турарди.

Бола уларнинг ортиқ танбих беришларини кутмасданок, гимнастёркасининг этагидан маҳкам тортди ва ҳамма буршиб қолган жойларини орқага сидириб қўйди.

— Бу ишинг дуруст,— деди Горбунов.— Қойидман энди.

Кийим-бошларни кийиб, шай бўлиб олган Ванянинг разведкачилар блиндажида пайдо бўлиши ҳаммани астойдил шодлантириб юборди. Лекин разведкачилар ўз ўғилларини тўйиб тамоша қилиб олгунларича ҳам йўқ эдики, ертўлага сержант Егоров кириб келди.

У дарров болага бошдан-оёқ зеҳн солиб чиқди ва, қапоатланди шекилли, ҳечқандай танбих қилмади.

— Чўпон бола,— деди у,— тез бўл. Батарсея командири олдига борасан.

Урушда ҳамма нарса тез содир бўлади. Солдатларнинг тақдири қўққисдан ўзгариб турарди. Кўз очиб-юмишга улгуролмай қоласан киши.

Шундай қилиб, эгнига янги шинель, бошига янги шапка кийиб олган (шапка сочлари тарашланган силлиқ бошига чуқур тушиб турарди) Ваня орадан икки минут ўтар-ўтмас батарея жойлашган ердан командир Блидджини ахтариб борарди.

Капитан Енакиев дам олаётган эди. Унинг дам олган вақти кам бўларди. Лекин ба'зан ярлақаб бирон кун, бирон соат дам олишга чиққанда ҳам, бу фурсатдан хизмат учун яхшироқ фойдаланиб қолгуси келарди.

Жанг кунлари қўли тегмай йиғилиб қолган ишлари кўп эди. Буларнинг кўпчилиги биринчи галда бажариладиган ишлар бўлмаса ҳам, ҳарҳолда зарур ишлар эди. Капитан Енакиев буларни ҳечқачон унутмасди. Лекин фақат бирмунча бўшроқ пайтга қолдирарди.

Хусусий ишларига келганда, унинг хусусий ишлари йўқ деса бўлади. Оиласидагилар ҳалок бўлганидан кейин унга хат ёзадиган одам ҳам, ундан хат оладиган одам ҳам қолмади. Унинг қариндош-уруғи йўқ, ёлғиз бош эди. Бунинг устига ўзи камгап ва тортинчоқ одам эди. Бошидаги қайғуси ва ёлғизлигидан полкда ҳечким хабардор эмас, деса бўларди, фақат битта-яримта одамгина буни пайқар эди.

Батарея капитан Енакиевнинг оиласи бўлиб қолганди. Ҳарбир оиланинг эса ўзига хос ички, хусусий ишлари бўлади. Капитан Енакиев худди ана шу оилавий ишлар билан одатда ўзининг дам олиш кунларида шуғулланарди.

Ваня Солнцевнинг бундан кейинги тақдири масаласи ҳам шу ишлар қаторига кирарди.

Капитан Енакиев бола билан атиги бир марта кўриб каниришган эди. Лекин Ваня одамларга бир марта кўринишмасқ ма'қул тушиб қоладиган ёқимтой бола эди. Бўз турли осиб олган бу чувринди, қишлоқи «чўпон бола»да

ва унинг похол ёпган кичик бостирмага ўхшаш пахмоқ сочи ва кўкимтир тиниқ кўзларида аллақандай одатдан ташқари жозиба бор эди.

Капитан Енакиев ҳам, худди ўз солдатларига ўхшаб, болани бир кўришдаёқ ёқтириб қолганди.

Броқ, разведкачилар Ваняни ёқтиришда дали-гулилик, балки хиёлига енгилтаклик ҳам кўрсатишди. Улар болани ҳазиллашиб ўғлимиз дердилар. Аммо, тўғриси айтганда, у разведкачиларга ўғил эмас, укадай эди, бу шўх ва қизиқ бола уларнинг оғир жанговар ҳаётида анча-мунча овунчоқ бўлиб қолганди.

Энди капитан Енакиевга келсак, унинг дилида бола анча муқур ҳислар уйғотганди. Ваня унинг қалбидаги ҳали битмаган ярани янгилади.

Капитан Енакиев разведкачиларга Ваняни ўз ёнларида олиб қолишга рухсат бергач, уни унутиб юбормаган эди. Ҳар сафар, лейтенант Седих взвод бошқармасининг ишлари тўғрисида ҳисобот бериб бўлгач, капитан Енакиев албатта бола хусусида ҳам суринтириб қўярди.

У болани тез-тез эсга олиб қўярди. Болани ўйлаганида албатта хаёлига ўз ўғли ҳам келарди, агар ўша матрос шапкали кичкинагина бола ҳозир ҳаёт бўлганида, етти ёшга кирган бўларди, афсус у йўқ ва ҳечқачон дун'ёга қайтиб келмайди.

Ваня унинг ўлган ўғлига ўхшармиди? Йўқ. Ванянинг афти-башараси ҳам, ёши ҳам ва айниқса характери унга сра-сра ўхшамасди. Унинг ўғли ҳали жуда кичкинтой бўлиб, бирон аниқ характерга эга бўлиш даражасига етмаган эди. Энди, Ваняни бўлса, эсини таниб қолган одам деса бўларди. Йўқ, гап бунда эмасди, албатта. Гап, Енакиевнинг ўлган ўғлига бўлган тетик, қизгин муҳаббатиди эди.

Бола кўпдан энди дун'ёда йўқ бўлса ҳам, капитаннинг меҳри совимаган эди.

Капитан Енакиевга Ваня қатнашган разведка тўғрисида хабар етказганларида ва у «штаб ўрмонида» юз бер-

ган ҳодисани билиб қолганида жуда яччирилди. Фақат ўшандагина у, ўзига бегона бўлган сепкилли бу билимининг унга қанчалик азиз эканини сизди. У Ваняни разведкачилар олдида қолдиришга рухсат этган бўлса ҳам, бироқ болани разведкага юбориш хусусида ҳечнарсга демаган эди. Хайриятки, ишнинг охири хайрли битипти, бўлмаса полк лейтенант Седих балога қоларди.

Капитан Енакиев ўша вақтда қулай бир фурсат туғилди дегунча Ваня Солнцев блан яқиндан шуғулланишни кўнглига туғиб қўйган эди.

Командирнинг квартираси жойлашган ер ҳарвақт бирқанча белгилари блан ажралиб туради. Ваня Солнцев, разведкачиларнинг одатича ҳечкимдан сўраб-нетиб турмай, шу белгиларга қараб капитан Енакиевнинг блиндажини дарров топиб олди.

Ваня янги этигининг бирмунча бўртиб турган силлиқ таг чарми блан пиллапояни ўзгачароқ дукиллатиб, командир блиндажига тушиб борди.

У ўзини енгил ва чаққон сезса ҳам, бирмунча ҳадиксирар эди, командирнинг чақирғи блан унинг олдига борадиган солдатда ҳамиша шундай ҳол рўй берарди.

Капитан Енакиев уй шароитида юргандек аҳволда эди — у этиксиз, кителининг олди ечиқ бўлиб, ичидан ҳаворанг жун фуфайкаси кўришиб турарди, у сафарда олиб юриладиган ва устига ёпиқ тўшалган койкада ўтирганди.

Унинг койкаси разведкачилар койкасидан фақат жилди янги дазмолланган ёстиғи блан фарқ қилар эди.

Ваня, батарея командирини шинельсиз, фуражкасиз, бирмунча уринган орден ленталари тақилган кительда кўриб, унча-мунча оқ оралаган чекка сочларига кўзи тушаркин, ўша батарея командири биринчи марта учртгандагидан кексароқ кўринди.

Ваня икки кўли блан шапкасини бошидан чангаллаб олдида:

— Салом, амаки! — деди.

Капитан Енакиев атрофини ажин босган қора кўзларини тикиб, сезилар-сезилмас кўзини қисиб қўйди. «Чўпон бола» Ваняни бундай қадди расо ва хийлигина бўйчан солдатча ҳолида кўраркан (этик уни бўйчан кўрсатарди) ва тўпчилар поғони қадалган ҳамда ҳошия тутилган янги шинелининг кенг ёқасидан чиқиб турган юмалоқ бошига кўзи тушаркан, капитан Енакиев уни бирдан таниб ололмади.

— Салом, амаки,— деди тагин Ваня бахтиёр кўзларини жовдиратиб, батарея командирининг диққатини ўз кийимларига тортгандай бўлиб.

Лекин Енакиев қамон индамай тургани учун Ваня эшик ёнидаги яшик устига секингина ўтира қолди-да, этгининг қўнжини бир тортиб қўйиб, шапка ушлаган қўлини тиззасига қўйди.

— Сен кимсан?— деди ниҳоят капитан бепарвогина қараб.

Шундан бошқа ҳечқандай савол Ваняга бунчалик ёқмас эди.

— Мен Ваня, чўпон боламан-ку,— деди у, ишшайиб,— ташимадингизми?

Ваня капитан кулади, деб кутган эди, броқ у кулмади. Аксинча унинг чеҳраси аввалгидан ҳам жиддийроқ тус олди.

— Ваня?— деди у кўзини қисиб.— Чўпон бола?

— Ҳа.

— Қанақа кийимлар кийиб олдинг ўзинг? Елкангдаги нарсалар нима?

Ваня хиёл добдиради.

— Булар погон,— деди у иккиланиброқ.

— У нега керак?

— Қоида шу.

— Ҳа, қоида шу дегин! Нега қоида шунақа?

— Қолдага кўра ҳамма солдатлар тақшиси исрафда, деди, Ваня, капитаннинг бундан беабаарлигига дайрон қолиб.

— Хўп, ахир буни солдатлар тақшиси исраф эмас. Сенчи, солдатмисан?

— Бўлмасам-чи!— деди Ваня фахр била.— Буйруқдан ҳам ўтганман. Тегишли кийим-кечақларни ҳам олдим. Яп-янги. Чиройли.

— Йўқ, кўрмаяман.

— Нега кўрмаяман дейсиз, амаки? Мана-ку, кийимларим. Этикча, шинельча, погонлар. Погондаги замбаракларни кўриб қўйинг. Мана!

— Погондаги замбаракларни кўраман-у, солдатни кўрмаяман-да.

— Солдат мен ўзим-да, ахир,— деди ма'носиз кулиб, паст овоз блан Ваня, капитаннинг совуқ муомаласи уни тамом калака қилиб қўйганди.

— Йўқ, ошнам, сен солдатмисан.

Капитан Енакиев хўрсинди ва бирдан унинг башараси жиддий тус олди. У қўлидаги тарих журнали орасига қалам қистириб, уни стол устига қўйди-да, қичқиргундай бўлиб, чўрт кесиб деди:

— Солдат ўз батарея командири олдига бу аҳволда келмайди. Урнингдан тур!

Ваня ирғиб турди-да, қаддини рўстлаб, қотиб қолди.

— Қайтарилсин. Бошқатдан кел.

Бола, бутун хаёли кийим-бошда бўлиб, бошқа ҳамма нарсани — ўзининг кимлиги, қаерда тургани, кимнинг олдига чақирилганлигини унутиб қўйган эди, буни фақат эндигина фаҳмлаб қолди.

У чаққонлик блан шапкасини бостириб кийиб, тезгина эшикка чиқди, шинелининг орқасидаги белбоғчага илиниб қолган камарини тузатди-да, қайтиб блиндажга кирди, лекин бу сафар тамом бошқача тахлитда кириб келди.

У сафда юргандек одим отиб, этик пошмасини гурсил-

җатиб, кўлини шапкасининг козирёғига чаққон олиб бориб, яна шундай чаққон пастга туширди.

— Кириш мумкинми?— деб қичқирди у, болаларча йнгиҗка овоз блан. Бу иш ўзича жуда кескин ва ҳарбий-часига бўлгандек сезилиб кетди.

— Кириңг.

— Уртоқ капитан, сизнинг буйруғингиз блан қизил аскар Солнцев ҳозир бўлди.

— Мана энди бу бошқа гап,— деди капитан Енакиев кўзларининг ўзи блангина кулиб туриб.— Салом, қизил аскар Солнцев.

— Саломат бўлинг, ўртоқ капитан!— чечанлик блан жавоб қилди Ваня.

Шундан кейин капитан Енакиев қувноқ; самимий табассум блан муомала қилабошлади.

— Қойилман!— деди у, фронтда бу жуда расм бўлган сўз эди. Горбунов ҳам, Биденко ҳам, бошқа разведкачилар ҳам болага кўп марта шундай деб айтган эдилар.— Мана энди, Ваняжон, сени солдат десам арзийди. Қани, ўтир. Гапиришамиз. Соболев, чой қайнадими?— деб сўради, капитан Енакиев.

— Чой тайёр,— деди Соболев ва буғи чиқиб турган катта чойнакни олиб кирди.

— Қуй икки стакан. Менга ҳам қизил аскар Солнцевга. Тагин булар бизнинг разведкачилардан ёмон яшаркан деб ўйламасин. Тўғрими, Соболев?

— Бу турган гап,— деди Соболев, капитаннинг разведкачилар тўғрисидаги фикрига тамом қўшилган оҳангда, у разведкачиларни, ақли-ҳуши жойида одамлар бўлса ҳам, меҳмондорчиликлари блан кишини ўзига оғдириб оладиган устамон кишилар деб биларди.

Соболев стол устига кумуш стакан тагликларда иккита стакан олиб келиб қўйди. Кейин аччиқ қип-қизил чой қўйди, чойдан хушбўй ҳид тарқалди.

Мана шундан кейингина Ваня чинакам мўлчилик ва ҳашаматнинг ма'носини тушунди.

Тўғри, буларда чақмоққанд ўрнига шажир бор эди, аммо шуниси ҳам борки, Соболев уни шиша пазачиди олиб келди. Картошка солиб пиширилган чўчқа гўшти буида йўқ эди. Броқ, бунинг ўрнига капитан Енакиев столга «Красний Октябрь» деб ёзилган бир коробки печенье блан «Спорт» деган яхлит бир бўлак шоколад қўйганида, «чўпон бола»нинг оғзи очилиб, танг қотиб қолди.

Капитан Енакиев хуррамлик блан Ваняга қаради.

— Қани, чўпон бола, айт-чи: қаер яхши — бу ер яхшими, ёки разведкачиларники яхшими?

Ваня бу ернинг яхшилигини сезиб турганди. Лекин разведкачиларни хафа қилгуси ва уларни айниқса орқаларидан ёмонлагуси келмасди.

У ўйлаб турди-да, иккиланиб:

— Сизникида серобгарчилик экан, ўртоқ капитан,— деди.

— Сен ичингдан пишган кўринасан, Ваняжон. Ўз одамларингни хафа қилгинг келмаяпти. Тўғрими, Соболев? Ўз одамларини хафа қилгиси йўқ-а?

— Тўғри. Солдат ўз шерикларини хафа қилармиди?

— Хўп, майли, Соболев. Ҳозирча бўшсан. Биз қизил аскар Солнцев блан ўзаро очилишиб гаплашмоқчимиз. Шунақа, Ваняжон,— деди капитан Енакиев, Соболев ташқарига, ўз жойига чиқиб кетгандан кейин.— Бундан буёғига сени нима қилсам экан? Масала мана шунда.

Ваня, мени яна орқа томонга жўнатадилар шекилли деб, чўчиб тушди. У яшиқдан ирғиб, командири олдида қаддини ростлаб турди.

— Кечиринг, ўртоқ капитан. Батареячасига чин сўз бераманки, энди сра бундақа бўлмайди.

— Нимани айтаяпсан, нима бундақа бўлмайди?

— Олдингизга келишда қоидани бузишлик.

Ҳа, ука. Тўғриси. айтишим керак: келишни ўрнига қўблмадинг. Жуда хунук бўлди. Лекин бу тузатса бўлади аш иш. Ўрганиб кетасан. Ўзинг зийрак боласан.

Ҳа, нега тик турибсан? Утир. Мен ҳозир сен блан хизмат йўлида эмас, оилавий йўсинда гаплашаяпман.

Ваня Утирди.

— Сени нима қилсам экан дейман? Узинг ҳали кичкина бўлсанг ҳамки, ҳарҳолда бадастур одамсан. Тирик жонсан, Дун'ёга эндигина келаяпсан. Йўлдан сра-сра адашмаслик керак. Шундай эмасми?

Капитан Енакиев мулоимлик блан болага қаттиқ тикилди, бу блан у боланинг қалбига жуда чуқур кириб бормоқчи эди.

Қадди-қомати келишган ва қизларникидай назик бўйни шинельнинг дағал ёқаларига ишқаланиб қизариб кетган бу солдатча, бир маҳал полк штаби олдида у блан сўзлашган — сочлари тузиган, оёқяланг «чупон бола»га сра ўхшамасди. Шу қисқагина вақт ичида у жудаям таниб бўлмаё даражада ўзгариб кетипти! Унинг қалби ҳам ўзгардимикан? Ушандан буён бу қалб ўсиб, чиниқиб, улғайдимикан? Бу қалб келажакдаги ишларга тайёрмикан?

— Ваня ҳам айни шу пайтда, шу дақиқада ўз тақдирининг чинакамига ҳал бўлажagini сизди. У одатдан ташқари жиддий тус одди. У шу қадар жиддийлашгандики топ-тоза болаларча дукки пешонасида катга солдатларникидай ажин пайдо бўлди.

Башарти разведкачилар уни шу тобда кўрганларида, ўзларининг шўх, қувноқ «чупон бола»си эканлигига ишонмаган бўлардилар. Улар болани ҳечқачон бу зайлда кўрмаган эдилар. Эҳтимол, у умрида биринчи марта шу ҳолатга тушган бўлса.

Унда ҳозирги ўзгаришнинг юз беришига сабаб бўлган нарса: капитан Енакиевнинг ҳаёт тўғрисидаги содда, жиддий сўзлари ва атрофларини ажин босган, бирмунча толиққан кўзларининг жиддий, майин боқишлари эмас, балки бунинг сабаби Ванянинг танҳо, жуда ғариб кўнглига та'сир этган асл оталик меҳрибонлиги эди. Боланинг қалби эса бундай шафқат ва меҳрибонликни

жуда-жуда соғинган, булга бутун жол-таш блан таши эди.

Батарей командири блан Ваня иккаласи ягона, чуқур ҳис ичида, узоқ жим қолишди.

— Хўш, Ваня, нима дейсан, а?— деди ниҳоят капитан.

— Сиз нимани буюрсангиз шу,— деди астагина Ваня ва кинрикларини қўйи солди.

— Менинг буйруқ беришим осон. Лекин ўзинг нима фикрга келасан, мен шуни билмоқчиман.

— Нима фикрга келардим? Мен аллақачон бир фикрга келиб қўйганман.

— Қани, нима фикрга келгансан?

— Сизда тўпчи бўламан.

— Бу жуда жиддий масала. Асли буни ота-онангдан сўралса, чакки бўлмас эди-я! Лекин ҳечкиминг қолмаган шекилли?

— Ҳа. Ҳечкими йўқ етимман. Яқин кишиларимнинг ҳаммасини немислар ўлдириб юборган. Бошқа ҳечкимим йўқ.

— Демак, ўзингдан бошқа маслаҳатгўйинг йўқ экан-да?

— Ўзимдан бошқа маслаҳатгўйим йўқ, ўртоқ капитан.

— Мен ҳам худди шунақаман, ўзимдан бошқа маслаҳатгўйим йўқ,— деб юборди ўзи ҳам кутмаганда, ғамгинлик блан жилмайиб капитан Енакиев, лекин ўша таҳотиёқ ўзини тутиб, ҳазил аралаш қўшиб қўйди:— Бир мия яхши-ку, иккита бўлса ундан ҳам а'ло бўлади-да. Тўғрими, чўпон бола?

Капитан Енакиев қошини чимирди-да, кўрсатгич оғирмоғи блан калта, қаттиқ мўйлабини силаганича, бир-мушча вақт ўйга толиб, жим қолди, унинг ҳамиша узил-кесил бир қарорга келиш олдидан шунақа қилиш одати бор эди.

Бўнги, деди у қат'ий қилиб ва кафти блан секин

столга уриб қўйди.— Сенинг разведкага боришингга ҳали вақт эрта. Менда алоқачи бўласан. Соболев!— деб қичқирди у шодиёна ва кескин овоз блан.— Разведкачилар олдига боргин-да, қизил аскар Солнцевнинг койкаси блан буюмларини менинг блиндажимга кўчириб келгин.

Шу тариқа, урушда ҳар доим одамнинг тақдири қанчалик тез ўзгариб турса, Ванянинг тақдири ҳам яна шундай тез ўзгарди.

20

Шу кундан э'тиборан Ваня асосан капитан Енакиев-никида яшай бошлади.

Броқ капитан Енакиевнинг уни ўз бағрига олишдан муддаоси болани алоқачи қилиш эмасди. У, бундан кўра катгароқ мақсадни кўзда тутарди. Ваняни шахсан ўзи тарбияламоқчи эди.

Капитан Енакиев, ўзига хос пухталики блан, тарбиялаш режасини тузди. У, ўз батареясининг жанговар вазифаларини бажариш йўлларини қанчалик батафсил ўйласа, болани тарбиялаш масаласини ҳам худди шундай, ҳар тарафлама ўйлаб чиқди. Лекин, режани атрофлича, шошилмасдан, ўйлаб тузиб олгач, буни амалга оширишга тез ва қат'ий киришди.

Бу режага кўра, Ваня даставвал тўп расчётидаги ҳамма номерларнинг¹ вазифасини бажаришни аста-секин ўрганиб бормоғи керак эди.

Бунинг учун, капитан Енакиев ўзининг старшинаси блан маслаҳатлашиб олиб, Ваняни биринчи взводнинг биринчи тўпига запас номер қилиб юборди.

Бола дастлабки кунларида ўзининг разведкачи дўстларини жуда соғинди. Аввалига у ўзини жона-жон оиласидан ажралиб қолгандек сизди, лекин тез орада кўрдик, унинг янги оиласи эскисидан сра қолишмас экан. Бу оила ҳам уни худди ўз фарзандидай қабул қилди.

¹ Тўпларга қарашадиган аскарлар номерларга бўлинади. *Ред.*

Ваня солдатларнинг ҳар нарсадан хабардор кишилар бўлишларини ҳали билмас эди. Солдатлар доим ҳамма нарсадан хабардор бўлиб юрадилар. Улар ҳамма янгиликларини, одамлар айтмоқчи, «солдат телеграфи орқали» бир нумда билиб оладилар.

Ваня биринчи тўп расчётига келганда, ўзининг тарихи аллақачон бу ердагиларга ма'лум бўлганлигини билиб, тоза ҳам ҳайрон қолди. Тўпчиларга болашнинг бошидан кечганлари жуда яхши ма'лум эди. Уни разведкачилар ўрмондан қандай топиб олгани, Биденко қўлидан чиқиб қочгани, кўр отни етаклаб разведкага боргани, немисларнинг қўлига тушиб қолиб, қандай қутулгани ва хуллас компасдан тортиб, «Қуллар биз эмас. Биз қуллар эмасмиз» деб ёзилган алифбе китобигача бошдан-оёқ ҳаммасини билишар эди.

Тўпчиларга Биденко блан бўлган воқиа айниқса ёқиб тушди.

Улар ҳамиша Ванядан шу ҳангамани энг бошидан ганириб беришни қисташарди. Унинг ҳикояси арқон воқиясига келиб етганда, улар болалар каби қотиб-қотиб кулишарди. Улар бошларини бир-бирларининг елкаларига уриб, орқаларига қоқиб, ичаклари узилиб кулишар ва кўз ёшларини енглари блан артишар эди. Устма-уст кулгидан нафаслари ичларига тушиб, гапиришга мажоллари қолмас эди.

Эшитаяпсанми, Никита, у арқонни тортса, бу ўзини ухлаганга солипти. Кўрдингми?

Оббо, қургур-эй!

Худди бир оқизоқ ўйини бўпти, деявер.

Рост. Худди оқизоқ ўйини. У арқонни тортганда, хуррак отаётгандай бўлади. У яна бошқатдан тортиб кўрсакки, бундан ном-нишон йўқ. Қани, энди топиб кўрччи!

Оббо, чўпон бола-эй! Оббо, оғайничалиш-эй! Шундай ман-ман деган разведкачини лақиллатибсанди бу ҳаркимнинг қўлидан келавермайди.

— Рост, нимасини айтасан. Қойилман!

Разведкачилар батареянинг пешқадамлари саналарди. Ҳеч сўзсиз, уларнинг рўзғори жойида, улар тўкис яшашарди. Уша машҳур чойнакларининг ўзиёқ ҳарнасага арзийди! Лекин тўпчилар ҳам чакки яшашмасди. Тўғри, уларда бунақанги соз чойнак йўқ, ўлжа бобида разведкачиларнинг ҳамиша олдига тушаолмасдилар. Чунки разведкачилар ҳамиша олдинда боришади.

Лекин буларнинг жуда бир ғалати, ичи сирланган катта кострюли бор эди, бунда улар ўзларига жуда ҳам мазали овқат пиширишарди. Улар кундузги овқатнинг гўштларидан олиб қолиб, гречиха бўтқаси блан аралаштириб сари мойда қовиришарди.

Тўпчилар жуда аҳил яшашарди. Улар, чамаси, разведкачилардан ҳам иноқроқ яшардилар. Бунинг сабаби маълум. Разведкачилар аҳ'ён-аҳ'ёнда бирга тўпланишади. Тўпчилар бўлса ўз замбараклари ёнида доимо бирга эдилар. Улар биргаликда жанг қилишар, бирга дам олишар, бирга овқатланишлар, борингки, қўшиқни ҳам бирга қўшилишиб айтишарди.

Қўшиқни ҳақиқатан жуда бошлаб айтар эдилар, чунки овозлари бир-бирига жуда мос тушган эди.

Буидан ташқари, уларнинг разведкачилардан яна бир нарсаси ортиқ эди: уларда жуда ажойиб, қимматбаҳо баян бор эди. Тўпчиларни оталикка олган ташкилот вакиллари 1942 йилда Уролдан меҳмон бўлиб келган маҳалларида бу баянни совға қилган эдилар. Яна тағия уларнинг орасида бутун дивизияга донги келган баянчи сержант Сеня Матвеев бор эди, у тўп командири эди. Хужум вақтида батарея позициясини ўзгартириганда, биринчи тўпнинг олға музика чалиб борган пайги ҳам бўлган. Ушанда тўп расчёти юк машинасида ўтириб олиб бараварига қўшиқ айтар, қора мўйловли Сеня Матвеев бўлса, шапкасини пешонасига тушириб олиб, шинелининг олдини очиб, оёқларини маҳкам тираган ҳолда, ҳад'я қилинган баянни завқ блан шундай чалардики, бу чоғ пиё-

далар бейхитёр йўл бўшатиб, тўхтаб қолишарди. Бу шо-
ли-хуррам одамлар тушиб олган юк машинасининг кети-
ли кичкина замбарак чапга беланиб, сакраб-сакраб бо-
рарди, шунда ниёда аскарлар машинадагиларга тикилиб
дурмаг блан:

Омон бўл, уруш худоси! Та'зирини бер уларнинг.
Утин оқшаштирма!— дея қичқириб қолишарди.

Ҳозир бошлаймиз,— деб жавоб берарди Сеня Мат-
веев, баянини яна ҳам авжига чиқариб,— сиздан угина-
ю, биздан бугина. Хайр, жангоҳ маликаси! Жанг майдо-
шида кўришгунимизча хайр!

Лекин, муҳими бу эмас эди, албатта. Муҳими шу эди-
ки, капитан Енакиев батареясига қарашли биринчи взвол
биринчи тўпининг тўп расчёти ўз соҳасида разведкачилар
командаси сингари бутун дивизияга танилган эди.

Биринчи тўп жуда аниқ ва ниҳоятда тез отабилиш
блан машҳур эди. Бошқа тўплар, ҳатто уларнинг энг ях-
шилари ҳам эндигина иккита снаряд чиқарганда, бирин-
чи тўп учтасини отиб бўларди. Бу эса, умуман бутун тўп
расчётининг ва ундаги ҳар битта номернинг жуда яхши
ишлаганидан дарак берарди.

Фронтнинг энг яхши наводчиси, Совет Иттифоқи
Қаҳрамони Ковалёв айлиқса машҳур эди.

Хуллас, Ваняни қабул қилиб олган янги оила жуда
отоқли ва жуда э'тиборли оила эди. Тўпчилар камтар
оламлар бўлиб, ўзларининг жанговар ишларидан ортик-
чи гапирмасалар ҳам, Ваня буни дарҳол сезиб олган эди.

Ваня илгари разведкачилар командаси блан қанчалик
фахрланган бўлса, биринчи тўп расчёти блан ҳам худди
шундай фахрланадиган бўлиб қолди. Бу нарса унинг
юрагида чин солдатлик ўти борлигини жуда аниқ ва
равшан кўрсатиб турарди. Зотан, ўз бўлинмаси блан
фахрланмайдиган яхши солдат бормикан?

Лекин боланинг кўпроқ фикри-хаёлини ўзига торг-
гани ва разведкачилардан айрилганининг ҳуморини осон-
роқ тарқатишига ёрдам берган нарса — тўп бўлди.

Тўп деган сўзнинг ўзиёқ болага ҳамиша жозибали ва даҳшатли эшитилади. Бу сўз Ваня эшитиб юрган ҳамма ҳарбий сўзлар ичида энг зўри эди.

Блиндаж, пулемёт, атака, жанг, разведка, азимут, авиация, милтиқ, дзот каби ҳарбий сўзлар шунчалик кўп-ки, санаб саногига етиб бўлмайди. Лекин шу сўзларнинг ҳеч қайсисидан жанг шовқин-сурони, снарядлар чинқирғи, пўлатларнинг жаранг-журунги тўпникидек равшан эшитилмас эди. Ваня артиллерияни «уруш худоси» деб аташларини билар эди. Ваня бу ҳайбатли, зўр худони ғира-шира тасаввур этса ҳам, шу худонинг номи бўлган биргина «тўп» сўзини аниқ-равшан эшитарди.

Ваня «гўн» деган сўзни неча бор эшитган, аммо тўпни ўз қўли билан ушлаб кўриш уёқда турсин, ҳатто яқиндан туриб қараш ҳам унга камдан-кам муяссар бўлган эди. Тўпнинг ўзида, айниқса унинг жанг қилишида ақл бовар қилмайдиган бир сир бордай туйиларди. Теварақ-атрофда юзларча, ҳатто мингларча тўплар на'ра тортарди. Бутун осмон тўп отишмаларидан бир лаҳза ҳам тинмай оловланиб турарди. Одамлар шовқин зўридан бири-бирларининг қулоқларига бақириниб гапирардилар. Снарядлар жуда катта қайроқ тошдек шарақлаб, бош устидан бетўхтов ўтиб турарди. Портлашлардан ботмонлаб қора тупроқ осмонга созуриларди. Мана шу ишларнинг ҳаммасини қилаётган тўпларнинг ўзини эса, кўриб бўлмасди. Улар ҳамма ерда ҳозир бўлсаларда, ҳеч ерда бўлмагандек эдилар.

Энди бўлса Ваня тўпни яқиндан кўриб, уни ушлаб боқиш билан қолмай, балки өтишга ёрдам бериши ҳам керак эди.

Бу тўп биринчи взводнинг биринчи тўпи эди, шундай бўлгандан кейин унга қисман Ванянинг ҳам дахли бор эди.

«Чўпон бола» биринчи марта тўп олдига келган ажойиб ва ғаройиб кушни умр бўйи ёдидан чиқармади.

Капитан Енакиев батареясида ҳаммаси бўлиб тўрттаги-

на тўн бор эди. Булар бир бирдан қирқ метр ораликда қатор ўрнатилганди. Тўнлар бари бир бирига жуда ўхшарди. Шундай бўлса-да, Ваня ҳадиксираб ёнига яқин борган тўн тамоман бошқача, жаҳонда ягона ва тешти йўқ тўн эди, чунки бу тўн «ўзлариники» эди.

Тўн ярим доира қилиб қазилган кичкина оқончада стволнинг гарбга қаратиб, қазилган ерга сошник блан тиралиб турарди. Ваня ҳайратланган кўзларини тўндан узмай ҳадиксираб уни айланиб чиқди. Гарчи стволнинг оғзига қонқоққа ўхшатиб, кичкина брезент филоф кийгилиб қўйилган бўлса ҳам, Ваня унинг рўпарасидан ўтаётди, тагин бирдан отилиб кетмасин дегандай чўчиб, эҳтиётдан қадамни тезлатди ва бошини эгди.

Хуллас, тўн жуда осойишта ва саранжом кўринар эди. Бир қарандаёқ, унга эгаларининг бино қўйиб қарашлари билिनарди. У ярақлатиб артилган ва мой суртилган эди. Унинг ҳамма нарсаси жойида бўлиб, саранжом солдат кийимидай бежирим эди. Снаряд парчаси тетиб тешилган ё мертилган жойлари бўлса, яхшилаб ямалган, бўяб қўйилган эди.

Стволнинг оғзидаги филофдан бошқа, тўпда яна иккита брезент филоф бор эди. Бунинг бири қулфга кийгирилган, иккинчиси бўлса тўпнинг қалқони ёнидан туртиб чиқиб турган жуда ғалати бир нарсани ёпиб туради.

Тўп устида тагин аллақанақа парракча, ғилдиракча, ишикчалар бор эди. Тўп стволи ўрнатилган станокка белкурак, метин, болталар маҳкам қилиб илиб қўйилганди. Ана шулардан маълумки, тўп ўзи блан анчагина хилма-хил зарур буюмларни олиб юриши лозим экан.

Лекин ҳали булар ҳаммаси эмас эди.

Яқини, батартиб колхоз хўжалигининг кўпхонали бош биноси сизгари, бу тўп теварагида режаси блан ҳархил хитмаат ўрнилари, кичкина бинолар ва хоначалар жойланган эди. Тўп ёнидаги ғилдирак гупчаги баравар ерга кўмилган заряд яшиги Ваняга бош кнторага ўхшаб

кўринди; оғзи очиқ теп-текис ёғоч яшикларга зич жойлашган мис гильзали ўқлар ва ранг-баранг йўлли снарядлар кўринди, булар худди ўт ўчиручилар омборига ўхшарди; телефончининг оқошчаси ҳаммомни эсга туширарди; тўпчилар ётадиган чуқурчалар хирмон атрофига қазилган зовурни эслатарди; унда-бунда сочилиб ётган ксра гильзалар ремонтга қўйилган қишлоқ хўжалик асбобларига ўхшаб кетарди; маскировка арчалари уй олдидаги боғчани эслатарди.

Шу блан бирга бу осойишта кўринган манзараларда қандайдир қўрқинч ва хавф-хатар сезиларди.

Дастлаб бу хавф тугдирадиган нарса нима ва у қаердалигига боланинг ақли етмай юрди. Лекин кейин тушуниб олди. Бу хавф-хатар у аввалда унча парво қилмаган, снаряд ўйиб юборган чуқурлар экан. Тўплар атрофида ҳар ер-ҳар ерда бунақанги чуқурлар анча-мунча эди.

Булар янги, яқиндагина пайдо бўлган чуқурлар эди. Чуқурлардан отилиб, қорайиб кетган ўтлар устига тушган тупроқ ва лойлар ҳали ҳам чўкмаган нам ва ҳатто иссиқдай туйиларди. Бундан чиқадики, шу яқин орада, балки эрталаб бу ерга немис снарядлари келиб тушган. Немислар, албатта, мана шу тўпни мўлжаллаб отганлар.

Илгари Ваня ўз йўлида дуч келган бунақа чуқурларга ортиқча э'тибор бермас, иши ҳам бўлмасди, чуқурлар ёнидан бамайли хотир ўтиб кетаверар ва бўлар иш бўпти, снарядлар қилгулигини қилиб бўпти, хавф тугапти, деб биларди.

Энди-чи, чуқурларни кўриш замон бутунлай бўлакча та'сирга берилди. Немис снарядлари ҳозиргина батарея атрофига келиб тушган. Улар тўп атрофига тушиб ёрилиб, жуда хунук из қолдирипти. Лекин батарея кўзголмапти. Тўп олдинги ўрнида турипти. Фронтда ҳеч қанақа ўзгариш бўлгани йўқ. Бундан чиқадики, немис снарядлари ҳар зумда яна келиб тушиши ва бу гал фалокат етказиши мумкин.

Шу тобдаги совуқ куз ҳавосининг ўзини ажалдан дерак бериб тургандай туйилди. Булутлар устиди, арчилар ноҳида ва ерларда ажал шарпаси кезарди. Аммо тўчи-лар буни ҳеч пайқамаетгандай кўришарди.

Ўз тўпи теварагига жойлашиб олган солдатларнинг харқайсиси ўз иши блан овора. Бири, қарагай тахтадан ясалган снаряд яшигига ўрнашиб олиб, кўк қаламинни тупуклаб, шлёмини бошидан орқароқ суриб, хат ёзмоқда; иккинчиси тўп станогига ўтириб олиб, шинелига илгак тақмоқда; яна бири кичкинагина артиллериячилар газетасини ўқимоқда; бошқаси эса махорка ўраб, чақмоқдан учқун чиқариб, ўзи ясаб олган пиликни туташтириб, ошпоқ тутун бурқситмоқда.

Ваня, разведкачилар блан бирга яшаб, жанг майдонини турли тарафдан кузатиб юриб, урушни кенг доирада ва хилма-хил ҳолда кўришга ўрганган эди. У йўлларни, ўрмонларни, ботқоқликларни, кўприкларни, ўрмаловчи танклар, югуриб ўтучи пиёдалар, миначилар, сойликларда тўпланишаётган отлиқларни кўриб юрган эди.

Бу ерда, батареяда ҳам уруш бормоқда эди, броқ бу уруш тор доирада, бир парча ерда борганидан, биттагина тўпнинг қақир-қуқуридан (қўшни тўплар ҳам кўринмасди), уни бекитиб турган арчалар ва хира куз осмони кесиб тургандек туйилган тепалик ёнбағридан бошқа ҳечнарсга кўринмасди. Тепаликнинг орқа томонидан гоҳ-гоҳ отишмалар овози келиб турса ҳам, Ваня у томонда нима борлигини билмасди.

Ваня, бўйи баравар келадиган тўп ғилдираги олдида туриб, букикроқ тўп қалқонига ёпиштириб қўйилган қоғозни кўздан кечирабошлади. Бу қоғозга йирик қилиб тушь блан аллақандай номер ва рақамлар ёзилган эди, бола уни ўқимоқчи бўлиб беҳуда уриниб турган эди, бирининг:

Қалай, Ваняжон, тўпимиз сенга ма'қул бўлди-ми? деган йўғон, ёқимли овозини эшитиб қолди.

Бола, ўтирилиб, наводкачи Ковалёвга кўзи тушди.

— Ҳа, жуда ёқди, ўртоқ Ковалёв,— деди чаққонлик блан Ваня ва ихчам бўлиб қаддини ростлаб, честь берди.

Капитан Енакиевнинг берган сабоғи беҳуда кетмагани кўришиб турарди. Энди, катталар блан муомала қилганда Ваня ҳар доим қаддини ростлаб олиб, саволларга дадил ва чаққон жавоб қайтарарди. Наводкачи Ковалёв олдида эса у эпчиллик қиламан деб, ҳатто қондадан ошириб ҳам юборди. У қўлини шапкасининг козироғига олиб борганича, туширишни ҳам унутиб тураверди.

— Бўпти, қўлиниги тушир. Вольно,— деди Ковалёв, кичкина солдатнинг келишган қоматига мароқ блан тикилиб.

Ковалёвнинг сиртқи кўриниши — абжир солдат, Совет Иттифоқи Қаҳрамони, фронтнинг энг яхши наводкачиси деган та'рифга унча мос келмас эди.

Авалло, у ёш эмас эди. Боланинг назарида у «амаки» дан кўра, кўпроқ «бобо» дейишга муносиброқ эди. Урушдан олдин у катта бир паррандачилик фермасининг мудири бўлган. Фронтга бормаса ҳам бўладиган эди. Лекин урушнинг дастлабки кундаёқ, у кўнгилли бўлиб ёзилди.

Биринчи жаҳон уруши вақтида у артиллерияда хизмат қилган ва жуда машҳур наводкачи бўлган. Шу сабабдан, бу урушда ҳам у артиллерияга наводкачи қилиб олишларини илтимос қилди. Бошда батареядагилар унга унча ишонмай қарашди, негаки у жуда ҳам юмшоқ кўнгил ва ўтакетган содда, мўмин одам кўринди. Лекин биринчи жангнинг ўзидаёқ ўз ишига жуда моҳир, жула эпчил ва уста эканлигини кўрсатди, шундан бошлаб унинг тўғрисидаги шубҳалар бутунлай чиппакка чиқди.

Унинг тўп ёнида туриб қилган ишлари энг юқори сан'ат ва маҳорат намунаси эди. Наводкачиларнинг яхши, қобилиятлилари бўлади. Исте'додли наводкачилар ҳам бўлади. Илғор, отоқлилари ҳам бўлади. Ковалёв бўлса мисли йўқ исте'додли наводкачи эди. Ҳаммадан қизиги шуки, икки уруш орасида ўтган чорак аср мо-

байнида у ўз сан'атини улутиб қўйиш уёқди тургани, **Билки** уни яна ҳам мукамаллаштиригандай кўринарди. **Янги** уруш артиллерия олдига кўпгина янги вазифалар қўйди. Бу уруш кекса наводқачи Ковалёвнинг илгари урушида тўла-тўкис рўсбга чиқмаган кўп фазилатларини очиб берди.

Рўнарадан туриб отишда унга тенг келадиган одам йўқ эди. У ўз расчёти блан бирга тўпни очиқ ерга олиб чиқар эди-да, ўқ ёмғури остида ҳеч ҳовлиқмасдан, аниқ нишон олиб, жуда тезлик блан немис цепьларига сочма ўқ отар ёки немис танклари устига пўлаттешар снарядлар ёғдирарди.

Бу ишда маҳорат ҳарқанча зўр бўлгани блан биргина бунинг ўзи кифоя қилмасди. Бунда бениҳоя мардлик ҳам талаб қилинарди. Худди шу хислат Ковалёвда бор эди. Ковалёв кўринишида оддий ва содда бўлса-да, одатдан ташқари ботир ва жасур одам эди.

Хавф юз берган пайтларда, у тамомила ўзгариб кетар, унинг осойишта вужудида ғазаб ўти аланга оларди. У бир қадам ҳам кетга чекинмасди. У ўқ тугамагунча тўндан отаверарди. Сўнги ўқни отиб бўлгач, у тўпни олдига ётиб олиб, автоматдан отар, ҳамма дисклардаги ўқлар битгач, у ҳеч ҳовлиқиб қолмай, қўл гранаталари солинган яшикни келтирар ва кўзини қиса-қиса то немислар чекинмагунча кетма-кет граната ирғитаберарди.

Одамлар орасида ботирлар кўп учрайди, лекин Ватанни онгли равишда чин юракдан қизғин севишгина ботирни қаҳрамонга айлантиради. Ковалёв чинакам қаҳрамон эди. У Ватанни қизғин, аммо вазмин севар, унинг барча душманларидан нафратланар эди. Немисларни у, аввалги урушданоқ қаттиқ ёмон жўриб қолган эди. Унинг немисларда алоҳида ўчи бор эди. Улар ўн олтинчи йилда уни бў учи газ блан заҳарлаган эдилар. Ушандан бери Ковалёв ҳарвақт оз-моз йўталадиган бўлиб қолганди. У немислар тўғрисида гапирганда, лўнда қилиб

— Мен уларни яхши биламан. Улар ҳаромзодалар Бизнинг уларга жавобимиз фақат битта бўлиши мумкин, у ҳам бўлса, тез-тез ўт очиб, шартга қириб ташлаш. Бошқача муомалага улар тушунишмайди.

Унинг уч ўғли армияда эди. Улардан бири ҳалок бўлди. Унинг хотини врач эди, у ҳам армияда хизмат қиларди. Уйда ҳечқими қолмаган. Армия унинг уйи бўлиб қолган эди.

Қўмондонлик бирнеча марта Ковалёвни юқорироқ вазифага кўтармоқчи бўлди. Лекин ҳар сафар Ковалёв ўзини наводкачилик ишида қолдириш ва тўлдан ажратмасликни сўрарди.

— Наводкачилик менинг ҳақиқий касбим,— деди Ковалёв,— бошқа ишни бунчалик яхши удалай олмайман. Гапимга ишонаверинг. Мен амалга қизиқмайман. Аввалги урушда ҳам наводкачи эдим, бу урушнинг правардигача ҳам наводкачи бўлиб қолмоқчиман. Командирликка бўлса мен ярамайман, қариб қолдим. Ёшларга йўл бериш керак. Сизлардан бирдан-бар ўтинчим шу.

Хуллас, қўмондонлик уни ўз ҳолига қўйди. Дарвоқи, Ковалёвнинг гапи ҳақдир. Ҳарбир киши ўз ўрнида турса яхши фойда келтиради. Ахир, дарҳақиқат, иш манфатини кўзлаганда, ўртача бир взвод командири бўлгандан кўра, отоқли бир наводкачи бўлган яхшироқ-да.

Буларнинг бари Ваняга маълум эди, шу сабабдан у, донги кетган Ковалёвга ҳайиқиб ҳамда ҳурмат билан боқди.

Ковалёв баланд бўйли, қотма одам, у янги бўлсаям тўп мойи теккан калта пахталикни елкасига ташлаб олган эди. У уйида юргандай бошяланг эди. Сочи тўкилиб камаябошлаган ба'зибир одамларнинг одатича, у ҳам сочини қирдириб олдирган эди. Бўйинлари қип-қизил, шамол ялаган, бутун бетиши тарам-тарам ажин босган, сариқ мўйлаби ва топ-тоза қирилган даҳани солдатча эди.

Умуман унинг усти-боши гарчи сипо, тўпчиларникидай

покиза бўлса-да, бир қадар эскича модели эди, яъни эғнидаги қора мовут шими ҳам (уни армияга ўзи кийиб келган эди), оғзидаги жез қонланган ва тугунди қориниб кетган трубкчаси ҳам «ўтган уруш хотираси»ни эслатиб турарди.

Ковалёвдан Ваня кўп нарсаларни сўраб олишни истарди. Масалап, тўпдан қандай нишонга олинади, қандай қилиб отилади, дастлабки ҳалқача нимага керак, гилофлар кийгизиб қўйилган нарсалар нима, қалқонга ёпиштириб қўйилган қоғозда нималар ёзилган, тўпни қачон отишади — яна шу каби кўп саволлар болани қизиқтирарди.

Лекин ҳарбий одоб унинг катта одамдан бурун гап бошлашига йўл қўймас эди.

21

— Тўпимиз сенга ёққан бўлса тузук, — деди наводкachi Ковалёв, — номи чиққан тўп бу. Билган кишига, баҳоси йўқ. Жуда иш берадиган тўп.

У, отнинг ёлидан силагандай, тўп стволини қўли билан қоқиб қўйди, сўнг кафтига қаради, унга сал-палчанг юққан эди, буни кўриб чўнтагидан топ-тоза қуруқ латта чиқарди-да, тўпни яхшилаб артди.

— Тўпим озодаликни ёқтиради, — деди у ўзининг қитмирлиги учун узр сўрагандай. — Хўш, демак, сени бизга батарея командири та'лим кўргани юборипти-да?

— Худди шундай, ўртоқ сержант.

— Ҳадеб қўлингни кўтараверма. Ҳожати йўқ. Бемалол туравер. Яхши келибсан, бу ишинг дуруст. Ҳамонки тузук тўпчи бўлгинг келса, ёшлик чоғингдан тўп ёнида шиланга ўрган, ўрганиб олганингдан кейин, сочинг оқаргунча бу эсингдан чиқмайди.

У тўп станогига ўтириб олиб, омбир билан кўз ойнатини тунтабошлади, шунда у Ваняга қараб-қараб қўйр-

кан, кўзлари одатдан ташқари мурувватли ва шу блан бирга жуда узоқни кўраоладиган одамларникидай зийрак, ўткир боқарди.

— Шунақа, бўтам. Тўпга ёшликдан меҳр қўйиш керак. Мен ҳам бир вақтлар батареяга келганимда, сенга ўхшаган гўдак эдим. Бу, иним, бундан роппа-расо ўттиз йил бурун бўлган иш. Оз-мунча вақт ўтмади. Лекин у худди ҳозиргидай ёдимда. Мен, албатта, у вақтда сендан хиёл тикроқ эдим. Ёшим ўн тўққизга қадам қўйган эди. Ўзим ишқивоз бўлиб урушга боргандим. Аммо барибир бола эдим. Бу аломат ишни қара: батареямиз ўшанда ҳам худди мана шу яқин ўртадаги бир ерда турган эди. Кўрдингми умринг айланиб келишини? Ҳозир бу жойларни таниб ҳам бўлмайди, албатта.

У атрофга кўз ташлаб, қўлини силкиб қўйди.

— У пайтдан берли бу ерлар жуда ўзгариб кетипти. Ўрмон бўлган жойлар дала бўлиб қолипти. Дала ерлар бўлса, дарахтзорга айланиб кетипти. Аммо, иш қилиб, шу ўртада, Германия чегарасида, бўлгандик. У вақт чекинган эдик. Энди бўлса ҳужум қилиб бораяпмиз. Фарқ шу.

Бу сўзлар Ваняга жуда та'сир этди. Армия Шарқий Пруссияга қараб ҳужум қилаётир, Шарқий Пруссия эса Германиянинг ўзи, совет қўшинлари тез орада немис тупроғига қадам қўядилар, деган гаплар, албатта, кўп марта унинг қулоғига кирган эди.

Армиядаги ҳамма одамлар сингари, Ваня ҳам провардида албатта шундай бўлади деб астойдил ишонарди. Аммо эндиликда узоқ зориқиб кутгани «Германия чегараси» деган сўзни эшитаркан, у негадир Ковалёвнинг нима тўғрисида гапираётганини унча тушунолмаб ҳам қолди. У, жуда ҳовлиқиб кетди ва ҳатто, ўзини тута олмай, Ковалёвни амаки деб юборди.

— Германия қани, амакижон? Чегара қаерда?

— Ҳув анови ернинг ўзи-да,— деди Ковалёв қўлидаги омбирини елкаси устидан узатиб туриб. Унинг бу ҳо-

Нани чучиқираб ва ҳурмат блан машхур Ковалёвга
тикилди.

лати гўё худди адашган йўловчига таниш кўчани кўрсатиб юбораётганга ўхшарди.— Анови тепалик орқасида. Бу ердан беш километрча келади. Ундан ортиқ эмас.

— Ростми, амакижон? Мени алдаётганингиз йўқми?— деди бола зорланиб, чунки у, ба'зибир солдатларнинг ўзига ҳазил ишлатишларини кўрган эди.

Лекин Ковалёвнинг кўзлари тамомила жиддий боқарди.

— Тўғри айтаяпман,— деди у,— орада бир дар'ё бор, холос. Худди унинг нарғидан Германия бошлади.

— Батарейчи чин сўзингизми?— деб сўради Ваня шаша-пиша.

— Бу гапнинг нима ҳожати бор, ахир, биз ҳалигина нишон белгиланиш учун у ерга ўқ отиб кўрдик-ку! Мана, белгиланган нишонларни кўрдингми?

Ковалёв омбири блан тўп қалқонидати номерлар ёзилган қоғозни кўрсатди.

Броқ Ваня ҳали ҳам шубҳада эди. Уша даҳшатли, қонхўр, жирканч ўлканинг шу ерга яқин жойда, атиги беш километрча масофада эканига нишонгиси келмасди. «Германия» деб аталган бу юрт эса унинг таҳқирланган, хўрланган қалбида ана шундай хунук из қолдирган эди.

— Мени алдаманг, амакижон!— деб юборди Ваня кўзларига ёш олгундай бўлиб.

— Вой, тентагей,— деб кулди Ковалёв,— ишонмайсан-а. Ажабланадиган нима бўпти? Ахир кечагина разведкачиларимиз худди шу Германияга кетишган эди, бугун эрта блан қайтишди-ку. У ёқда ҳаммани ваҳима босган дейишади.

— Нима! Разведкачилар Германияга боришдими?

Ковалёв Ванянинг кўнглига қандай ғулғула солиб қўйганини асло кўз олдида келтираолмас эди. Демак, разведкачилар Германияга боришти. Германияга Биденко блан Горбунов ҳам албатта боришган бўлса керак. Сержант Егоров-ку, сўзсиз борган-а. Бундан чиқди, агар-

да Ваняни ўт очини изводига ўтказишмагилди, у ҳам Германияга борган бўларди. У разведкачиларни буни кўндирарди. Улар Ваняни оборинган бўларди. Бу турган гап. Бу, Ваняга қаттиқ алам қилиб кетди. Ҳарқолди у разведкачиликдан ҳали ҳам кўнгил узмаган эди. Назифа фафси қаттиқ ранжиган эди.

Бўлмаса-чи! Ҳамма разведкачилар бориб келишни ти-ю, у бўлса боргани йўқ. Хўрлиги келиб, қиш-қизариб кетди ва, лабларини тишлаб, киприкларини қўйи солди. Киприклари намланди.

— Германияга борган бўлганимда, уларга кўрсатиб қўярдим,— деб юборди у бирдан тишларини қисиб туриб, бу чоғ боланинг кўзларидан кўкимтир учқунлар чақнаб кетди.

Ковалёв болага қизиқиб қаради, лекин кулмади ва ҳеч нарса демади, шу тобда бошқа ҳарқандай солдат бўлганда ҳам, албатта болага: «Чўпон укам, жуда сержаҳл экансан-ку!» деб айтган бўларди. Ковалёв ҳозирги дақиқада Ванянинг кўнглида нималар бўлаётганини пайқаб турган эди. У трубкасини олди-да, унга махорка солиб тутатди, сўнг чекиб бўлиб тешик қопқоқчасини ёпди-да, мўйловлари орасидан хушбўй, оппоқ тутун чиқариб туриб, жуда жиддий тусда танбиҳ берди.

— Сабр қил, чўпон бола. Ҳарбий хизматда бўйсунма билиш керак. Энди сен тўп ёнида бўлишинг зарур. Германияга ҳам ава шу тўп блан бирга кириб борсан.

У, сўзим болага қуруқ насиҳатдангина иборат бўлиб қолмасин деб, илжайганича:

— Музыка блан кириб борилади!— деб қўшиб қўйди.

Худди шу дақиқада, аллақайда, арча маскировкаси арқасидан баланд овоз блан айтилган:

Батарея жангга! Биринчи тўндан отилсин!— деган қовилган эшитилиб қолди.

Телефончининг окопчасидан сержант Сеня Матвеев тўсатдан сакраб чиқиб қолди. У юрган йўлида қора петлицали шивелининг тугмаларини солар ва фижимини те-

кислар эди. У, ёш, сергак башарасини тетик тутиб, «р» ҳарфини чўзиб, овози борича қичқирди:

— Бириинчи тўп, жангга! Ун тўртинчи нишонга тўғри-
лаб, граната блан. Парчаланиб портлатучи хилидан. Сак-
киз ноль-нольнинг ўнг тарафига. Мўлжал бир юз ўн.

Ваняга сирли бир афсун бўлиб туйилган бу сўзлар ҳали айтилмасдан бурун, бир лаҳзадаёқ теваарак-атроф-
даги ҳамма нарса ўзгариб кетди — одамлар ҳам, тўпнинг
ўзи ҳам, унинг атрофидаги нарсалар ҳам, ҳаттоки яқин
уфққа мингашган осмон ҳам — бутун нарса роса силлиқ
ва мойланган пўлат каби товланиб, шиддатли ва даҳ-
шатли тус олди.

Ҳаммадан олдин наводкачи Ковалёв ўзгариб
кетди.

Ваня ҳали турган ердан қимирлагани ва «Ана, бош-
ланаяпги!» деган сўзлар дилидан ўтган ҳам йўқ эдики,
бирдан Ковалёв тўп шотисидан ирғиди-ю, бир қўли блан
аллақаердан шлёмини топиб олиб кийди ва иккинчи қў-
ли блан қалқон ёнидан туртиб чиқиб турган нарса усти-
дан брезент ғилофни кўтарди: унга боя Ванянинг кўзи
тушган эди.

Устидан ғилоф олингач у нарса янаям гўзалроқ ва
Ваня ўйлаганидан кўра ҳам сирлироқ бўлиб кўринди.
Бу нарса Ваня кўн марта кўрган дурбин, стереотрубага
ҳам ўхшар ва пўлат ҳалқалари, айланучи барабанчала-
рига бир талай майда ва йирик рақамлар ўйиб ёзилган
аллақандай машиначага ҳам ўхшаб кетарди. Бу маши-
нача боланинг хаёлига «арифметика» деган сўзни кел-
тирди. Булардан ташқари, қорайтирилган қиррали пў-
латдан ишланган тағин алланима бўлиб, унинг устида
қабарчиқ ойнаси, қийшиқ кўзгуси ҳамда узунчоқ кеси-
ги бўлган ясси қора қутичаси бор эди. Бу эса «фотоап-
парат» деган сўзни хотирга тушириб юборди.

Наводкачи Ковалёв, қора трубка устига энгашиб, кўз
тикканча ва оёқларини кериб босганича, ҳайкалдай қо-
тиб турарди, қўллари эса шу вақтда асбоблар ус-

тида жуда илдам баланд-настга чиқиб тушар, пил-жалари айланучи барабанчалар ва ҳалқаларга ушар эди.

Боланинг кўзи нимага қарашини билмай, жондираб қолди.

Дастлаб, аллаким бир зумда тўн устидан иккинчи гилофни кўтарди, шунда Ванянинг кўзи тўн затвориға тушди, роса ярқиратиб мойланган бу пўлат затвор жу-да каттакон ва оғир бўлиб, унинг алюмин дастаси на одамнинг жағига ўхшаган қийиқ ва бақувват пўлат бан-ди бор эди.

Ҳаммадан ҳам муҳими, Ваня тепки шнурини кўр-ди — бу шнур — устига эски чарм қопланган пўлат за-нжирча эди. Бу нарсанинг нималигини у дарров билди. Шу чарм қопланган занжирча бир тортилса бас — тўп отилиб кетади.

Қулфчи дастадан ушлаб тортиши блан, бир пудли қулф хамирдан қил суғургандай силлиққина, овоз чи-қармай очилиб кетди. Буни кўриши бланоқ, дарров Ваня, бу солдатнинг қулфчи эканлигини билди. Қулф очилиши блан унинг қоқ ўртаси тешик қиррали цилиндри ва бўш тўп стволининг ярқироқ бурама қаваги кўриниб кетди. Ана шу чоқ Ваня зўр иштиёқ блан ўқларға тикилиб қолди.

Улар яшиқлардан олинган ва худди мис қалпоқли солдатлардай, ерга текис қилиб терилган эди; ўқлар устларидаги йўлларининг рангига қараб: қораси — қо-рага, сариғи — сариққа, қизили — қизилга ажратилган эди. Унг тиззасини ерга тираган солдат бир ўқни чап тиззасига қўйиб олган эди, бу солдат — яшиқчи солдат эди, у снаряднинг қалпоғини бир нима қилмоқда, худди шу тобда бошқа бир солдат иккинчи ўқни тўп ёнига келтирди-да, уни тезда ствол тешигига суқиб, кафти блан итариб юборди. Ўқ орқасига жилиб кетмасдан, қулфчи дарҳол уни затвор блан итариб юборди.

Затвор шарақлаб ёпилди. Ковалёв, қора трубкадан

кўз узмай туриб, бир қўли блан тепки шнурини ушлаб, иккинчи қўлини баланд кўтариб:

— Тайёр,— деди.

— Огонь!— деб бақирди сержант Матвеев, қўлини қаттиқ силкиб.

Ваня эса ҳушини йиғиб, нималар бўлаётганини ўйлаб кўргунча ҳам йўқ эдики, наводкачи Ковалёвнинг афти дарғазаб ва кескин тус олиб, занжирни силтади ва қулф орқага қайтганда туртиб юбормасин деб, дарров қўлини тортиб олди.

Тўп шу даражада қаттиқ отилдики, боланинг назарида худди ундан ҳамма томонга қараб шанғироқ қизил халқачалар жимирлаб учиб чиққандай бўлди. Шунда Ваня думоғига ўқ-дорининг аччиқ ҳиди келиб урилганини сизди.

Бир лаҳза ҳамма Германияга қараб учиб кетган снаряднинг сустига шовқинига қулоқ солиб, жимиб қолди. Кейин Ковалёв тағин панорама ёнига келиб, бармоқларини барабанчаларга тегизди. Қулфчи затвори тортиди, ундан тутун бурқситиб мис гильза отилиб чиқди-да, шарақлаб ерга юмаланди.

Ваня ҳозиргина ўз кўзи ўнгида юз берган бу му'жизакор отишдан қулоқлари битиб, ҳайрон қолганича, қотиб тураверди. Кейин у, иш блан банд одамлар орасида бекор турганидан ўнгайсизланиб қолди. У ҳали ҳавридан тушмаган, аммо сал-пал ранги хира тортиган бўш гильзани олиб бир чеккага, тўшлаб қўйилган бошқа гильзаларга элтиб қўшиб қўйди. Ваня, ҳаммаёғи жуда юпқа ва жуда енгил бўлса ҳам, ванька-встапъка қўғирчоғи сингари тағ томони қалин ва оғир бўлган гильзани қўлида кўтариб бораркан, у худди отилиш зарбидан ҳануз майингина жингиллаб тургандай туйилди.

— Тўғри қилаяпсан, Солнцев,— деди сержант Матвеев, бу пайт у қалам блан эскирган ён дафтарига алла нималар ёзар ва шу блан бирга, янги команда кутиб телефончининг оқовчасига тикилиб-тикилиб қараб

қўйр эди.— Ҳозирча, бўшаган гильзаларни йиғиб турар-пер, улар оёқ остида ўраланиб ётмасин.

Хўп бўлади, — деди севииниб Ваня ва энди ўли ҳам муҳим, жуда шарафли ишга алоқадор эканини сезиб, қаддини ростлаб қўйди. Бу муҳим ишни фронтда ҳар вақт ҳурмат билан: «Артогонь»¹ деб атагучи эдилар.

Оғиш тўхтагандан кейин санаб чиқасан-да, бўш лотокларга тахлаб қўясан,— деди Матвеев.

Ваня лоток деган нарса нималигини унча яхши билмаса ҳам, янаям зўр хурсандлик билан:

Хўп бўлади, — деб жавоб берди.

Ваня бўшаган ҳамма гильзаларни қатор қилиб тахлади, кейин қилган ишга завқланиб қаради, броқ ҳозирча қиладиган иши қолмагани учун Ковалёвнинг олдига борди.

— Амакижон, — деб гап бошлади Ваня, лекин бу чоғ жанговар вазифани бажариш устида турганини пайқаб, дарҳол гапини тўғрилади.— Уртоқ сержант, гаширишга рухсат этинг.

Қани гапир-чи,— деди Ковалёв.

Сиздан сўрамоқчи эдим: ҳозир қаёққа олдингиз? Германиягами?

— Германияга.

Олдин нишон олдингизми?

Ҳа, олдин нишон олдим.

Сиз анови қора трубкага қараб кўзлаб нишон олдингизми?

Худди шундай.

Ваня бироз жим қолди. У яна гапиришга ботинаолмади. Сўрамоқчи бўлган нарсаси назарида — қуюшқондан ташқари — одобсизликдай туйилди. Бундай илтимос учун кийим-бошларини ечиб олиб, орқа томонга жўнаиб юборишлари ҳам мумкин. Шунга қарамасдан, эҳтиёткорликдан кўра ҳавас устун чиқди.

¹ Артогонья ўти демакдир.

— Амакижон,— деди Ваня, овозини иложи борича мулойимлаштириб,— амакижон, иш қилиб, мени уришманг. Агар мумкин бўлса, майли, мен ҳечнарсга демайман. Сиз нишон олган трубкадан бир марта қарай, амакижон, атиги бир мартагина!

— Бўлади, майли. Қарай қол. Лекин эҳтиёт бўл. Нишонни бузиб юборма.

Ваня жонини ҳовучлаб, оёқ учида юриб борди-да, Ковалёв бўшатган ўришга туриб олди. Бола, тагин бир нима бўлиб бирдан наводкани бузиб қўймай деб, қўлларини четга тортди-да, ҳали Ковалёвдан кейин қизиғи сўнмаган трубка окулярига кўзини қадади. Унга равшан доира кўринди, доирада кўкимтир паст-баланд ўрмон блан ботқоқлик ерлар манзараси яқиндан гавдаланди. Иккита қуюқ ингичка чизиқ бир-бирига мингашган ҳолда доирани тиккасига ва ётиғига кесиб ўтган эди, у ҳалиги манзарани кўчирма сурат сингари янаям аниқлаштириб кўрсатарди. Худди шу чизиқлар кесишиб ўтган жойда Ваняга ўрмондаги бошқа дарахтлардан ажралиб турган алоҳида бир узун қарағайнинг учи кўринди.

— Хўш, қалай? Ҳечнарсга кўраяпсанми?— деб сўради Ковалёв.

— Кўраянман.

— Нимани кўраяпсан?

— Ерни, ўрмонни кўраяпман. Жуда чиройлик экан!

— Бир-бирига мингашган чизиқларни кўраяпсанми?

— Ҳа. Кўраяпман.

— Якка дарахтга кўзинг тушдимми? Ҳалиги чизиқлар худди шу дарахтни кесиб ўтган-а?

— Кўриб турибман.

— Мен худди ана шу қарағайга нишонни туғрилаганман.

— Амакижон,— деди Ваня овозини паслатиб,— шу Германиями ўзи?

— Қаер?

— Мен кўраётган жой.

— Пўқ, ука. У Германия эмас. Германия бу ердан кўришмайди. Германия у ёқда, олдинда. Сен орқа томондаги марсаларни кўрайсанми.

Қанақа қилиб орқа томонда бўлсин? Сиз ахир, амакижон, у ёқни нишонга олдингиз-у?

— Ҳа, у ёқни.

— Бўлмаса шуёқ Германия экан-да?

— Пўқ, унақа эмас. Шу ёқни нишонга олганим тўғри. Қарагайни мўлжал қилдим-у, аммо бутунлай бошқа тарафга отдим.

Ваня, Ковалёв ҳазиллашаянтими ё тўғри гапираянтими деб, унга бақрайиб қараб қолди. Ахир бу қандоқ бўлди: орқани нишонга олиб, олдинга қараб отса? Жуда галати иш-ку. Ваня Ковалёвнинг афтига тикилиб, бирон яширни сир борлигини билиб олмоқчи бўлди. Лекин Ковалёвнинг қиёфаси тамом жиддий эди.

Ваня бу сирга тушунмай диққат бўлганидан, дам у оёғига, дам бу оёғига босиб, тебраниб турарди.

— Ковалёв амаки,— деди правардида Ваня, беғубор тишиқ пешонасини қаттиқ тириштириб.— Иш қилиб снаряд ўзи Германияга отилдими?

Германияга отилди.

— Уша ёқда ёрилдими?

— Уша ёқда ёрилди.

Қандоқ ёрилганини трубкадан кўрдингизми?

Йўқ, кўрмадим.

Эссизгина,— деди Ваня ачиниб.— Сиз снарядни бекордан-бекорга таваккал қилиб отиб юбораверар экансиз-да.

Нега ундай дейсан,— деди мийиғида кулиб ва лўғиллаб Ковалёв.— Биз таваккалига отмаймиз. У ёқда кўраётган нуқтада одамларимиз бор, улар қандай отаётганимизни текшириб туришади. Агар бизда бирон чатоқлик бўлса, улар дарров телефон қоқиб, қандай қилишни айтади. Биз тўғрилаб оламиз.

— У ерда ким ўтиради?

— Кузатучилар ўтиришади, старший офицер ўтиради. Ба'зи взвод офицерлари ҳам ўтиришади. Хуллас гоҳ ундоқ, гоҳ бундоқ. Масалан, бугун капитан Енакиевнинг ўзи отишни бошқараяпти.

— Капитан Енакиев у ердан Германияни кўриб турадимми?

— Бўлмаса-чи!

— Уқимиз тушиб ёрилганини ҳам кўрдимикан?

— Албатта. Мана қараб тур. Уқимиз қандай бориб тушганини ҳозир у бизга айтиб қолади.

Ваня индамади. Унинг хаёли чувалашди. У фикрини бир жойга тўплаб ололмас ҳамда қандай қилиб ерқани нишонга олатуриб, олдинга отишларига ва капитан Енакиевнинг бир ўзи ҳамма нарсани кўриши ва билишига ақли етмасди.

— Ноль учдан чапга!— бақирди сержант Матвеев.— Парчаланучи гараната блан. Мўлжал бир юз ўн саккиз.

У кучли қўллари блан Ваняни қўлтиқлаб, филдиракдан нариёққа ўтказиб қўйди. Ванянинг ўрнига эса яна боягдай Ковалёвнинг ўзи келдида, панорама олдида туриб, кўзларини қора окулярга тикди.

Бу сафар ҳамма иш аввалгидан кўра ҳам илдамроқ бажарилди. Иш шунчалик шонқин бўлишига қарамай, Ковалёв болага юзини ўгириб:

— Мана, кўрдингми, бироз адашибмиз, тўғрилаб олдик. Энди жойида бўлади,— деб қўйди.

— Огонь!— деб бақирди Матвеев ва янада қаттиқроқ куч блан қўл силтади.

Тўп ўкириб юборди. Лекин бу галги отиш болани унча чўчитмади. У ўзининг жанговар вазифасини маҳкам ёдида тутиб, чаққонлик блан тўп орқасига югуриб ўтди, шунда тўп стволи орқага тисарилгандан сўнг яна олдинга ўз ўрнига силлиққина сирғилиб бормоқда эди,

бола отилган пессик гильзани тўндан ириб тушган вагон ушлаб олди.

— Яша Солицев,— деди Матвеев, букилган тизини га ёи дафтариини қўйиб шошилганича яна бир шималарини битаётиб.— Қанча ўқ сарф бўлди?

— Иккита парчаланучи граната!— дея энчил жавоб берди Ваня.

— Яша!— деди Матвеев.

Ваня, «Совет Иттифоқига хизмат қиламан»— деб жавоб қайтармоқчи бўлди-ю, лекин бунақанги арзиманган нарсага шу сўзни айтишга уялди.

— Арзимамайди,— дея минғиллаб қўйди уялганича.

— Бўш келма, чўпон бола!— деди шодлик блан қичқириб Қовалёв, кўз ойнагини тўғрилаб туриб.— Мана энди йиғишга шошиб қолмасанг бас. Ҳозир гильзаларни тоғ-тоғ қилиб уйиб ташлаймиз.

Шундай бўлдиям. Орадан бир дақиқа ўтар-ўтмас, оқомчадан телефончининг кўк шлёми кўринди, шундан кейин сержант Матвеев йўғон, баланд ва тантанали овоз блан:

— Кетма-кет тўрт ўқ! Ифлос немис ерига қаратиб оғонь!— деб бақирди.

Тўрт марта деярлик устма-устига ўқ чиқаркан, Ваня ушиб тушган тўртта гильзани зўрға ушлаб олди. У буларини ушлаб оласолиб, қатор қилиб тизиб, текислаб ҳам қўйди.

Шу пайтдан бошлаб, тўп бир минут ҳам тўхтамасдан, иқт бовар қилмайдиган ажойиб тезлик блан отишга тушди.

Ваня тинмай югуриб келиб гильзаларни йиғаркан, кўлоқ солиб, биринчи тўндан бошқа тўпларнинг ҳам ёласташини эшитди. Ҳаммаёқдан қаттиқ команда овозлари, сапкорларнинг шарақ-шуруқи, тўпларнинг гум-бурланиш тинишлари бошлады. Энди капитан Енакиевнинг бугун битирисен отмоқда эди.

Сарфлар тинимсиз, кетма-кетига, гоҳо иккитаси

ва ҳатто уктаси бараварига қулоқни кар қилгундай чинқириқ солиб, тепалик чўққиси оша Германияга қараб учар ва у томоннинг осмони энди рус осмонига ўхшамас, балки алланечук жирканч, хира — мадан каби шурсиз, ясама, немислар осмони эди.

Тўп расчётининг номерлари Ковалёв олдига навбат билан югуриб келишарди. Ковалёв эса уларнинг ҳарқайсисига бир-икки мартадан шнурни торттириб, Германияга ўқ отдишарди. Улар отатуриб, бундай қичқиришарди:

— Ла'нати немис ерига — огонь!

— Кўриб қўй, Германия! Огонь!

— Ватан учун, Сталин учун! Огонь!

— Гитлерга ўлим! Огонь!

— Қўлларингдан нима келди, аблаҳлар? Огонь!

Ваня Ковалёв ёнига бориб, калта пахталигидан тортди.

— Ковалёв амаки, мен ҳам бир марта Германияга отай.

У, Ковалёв кўнмас деб қўрққанди. Ранги қум ўчи ва тулкиники каби думалоқ бўлиб керилиб кетган бурин қавагидан тез-тез, калта-калта нафас олабошлади. Лекин Ковалёв уни пайқамади. Шу пайт боланинг бирдан афти қизариб кетди, жаҳли чиқиб оёғи билан ер тепинди ва талаб қилган оҳангда, титроқ овозини отишма овозидан баландлатишга уриниб бақирди:

— Уртоқ сержант! Мурожаат қилишга рухсат этинг. Германияга бир отай. Мен ҳам хизмат қилдим-ку. Мана қаранг, битта ҳам қўймай, буш гильзаларни йиғиб олдим.

Шундан кейингина Ковалёв уни пайқади.

— Хўп, чўпон бола, кел. Отақол. Лекин қўлингни тез торт, тагин затвор уриб юбормасин.

— Биламан,— деди Ваня тез ва Ковалёвнинг қўлидан тепки шнурини юлиб олди ҳисоб.

У шнурни жон-жаҳди билан қисмлаганидан бармоқларининг бўғинлари оқариб кетди. Энди дун'ёда ҳеч-

қандай бир куч унинг қўлидан чарм қопланган, учинчи ҳалқалик бу занжирни тортиб ололмайдигандай эди. Бюланинг юраги қаттиқ дуқиллаб тешарди. Шу тобда унинг дилини биргина ҳис — тағин отилмай қолмасинда, деган қўрқув босган эди.

— Огонь!— деб қичқирди Матвеев.

— Торт,— деди секин Ковалёв.

Ковалёв буни айтмаса ҳам бўларди.

— Мана, пес, сенга!— деди бола бақириб ва газабга тўлиб, кучи борича занжирни тортиб юборди.

Назарида шу чоғ унинг ёнида тўп жони бордай чўчиб бир сакраб тушгандай бўлди. Тўп оғзидан ўт яллиғи чақнаб чиқди. Қулоқлар шангиллаб кетди.

Узоқдаги ўрмондан Ванянинг Германияга отган снаряд шовқини эшитилди.

22

Капитан Енакиев совуқдан бадани жулжиб, оғир эснаб қўйди.

— Негадир жуда кеч тонг отаяпти-я!

— Куз бўлиб қолди-да, ахир,— деди Охунбоев.

— Кеч куз кирди, учиб кетди зағчалар, ўрмон қипиланғоч, бўм-бўш далалар,— деб қўйди Енакиев, тағин бир эснаб.

— Чиройли ёзилган,— деди Охунбоев.— Куз жуда гўзал тасвирланган.

Капитан Охунбоев бу сўзларни тез-тез тамаки тортиштиб айтди. У эзилган немис сигаретини шошиб чекиб тутатмоқда ва пешонасини тириштириб туриб, окоп устидан кўтарилаётган сигарет тутуни кўп сезилмасин учун уни қўли блан тарқатмоқда эди. Лекин, бу жуда ориқча эҳтиёткорлик эди, чунки тонг эндигина ёришмоқда, теварак-атроф намхуш ва туман эди.

Қаниган Охунбоев ўзининг команда пунктини вақ-

тинча жойлаштирган эски немис окопи — картошка экилган даланинг чеккасида эди.

Шундоққина кўзга яқин ерда қорайиб турган картошка палаклариди майда сув томчилари оппоқ милтилларди. Унг тарафда кўз илғамас тош йўл чўзилиб кетган. Унинг икки ёнини эски бужун дарахтлари қоплаб олган. Бу дарахтларнинг йўгон таналари ва яланғоч шохлари оппоқ тонг осмонида хира ойнада экс этгандай ғира-шира кўринарди.

Чап тарафда минора сингари ўртаси чўққайган бир нечта том кўзга ғира-шира ташланиб турипти.

Рўпарада эса қорайган, нам картошка даласи қиялама пастликка қараб ёйилиб кетган, дала сиртини кўкитир туман қоплаган. Шу пастликнинг нариги томонида яна адр бошланган бўлиб, броқ уни шу тобда сра кўриб бўлмасди. Худди шу адр устидаги немис позицияларига бугун кундузи капитан Охунбоев батальони капитан Енакиев батареясининг ёрдами блан ҳужум қилиб, уни эгалламоғи керак эди.

Охунбоевнинг ўзига хос тезлик ва чаққонлик блан тузган ҳужум плани асосан қуйидагилардан ибрат эди:

Икки рота, кун ёришгунча немисларнинг ўнг томонидан яширинча айланиб ўтиб, уларнинг алоқа йўллари кўлга олади ва иложи борича, ўт очмасдан, ўз кучларининг миқдорини билдириб қўймасдан, ими-жимиди пойлаб туради. Сўнг бир рота ҳамма тўпларнинг мадади блан немис позицияларига рўпарадан ҳужум қилади. Бир рота резервда қолиши керак. Капитан Охунбоев, бир рота блан душман позицияларига ҳужум қилиб, немисларни окоплардан чиқиш ва қарши ҳужумга ўтишга мажбур қиламан деб мўлжаллади. Разведка берган маълумотга қараганда, душманнинг бир батальонча кучи бор эди. Худди душман қарши ҳужумга қўзғалган пайтда, айланиб ўтиш учун юборилган ҳалиги икки рота ён тарафдан ва балки орқа тарафдан ҳам зарба бермоғи керак. Шу тариқа, немислар исканжага

тушиб қолар ва ёи томондан очилган кучли ўт парбиси остида ўз сафларини қайтадан тўртбга солишга мажбур бўлар эди, бу ҳол эса ҳамавақт жуда катта талафот кўришга, правардида эса, эгаллаб турган жойдини тез кечишга мажбур қиларди, ё бўлмаса немисларнинг орқадаги резервларидан ажралган ҳолда, аввалги томонда жангини давом эттиришлари лозим бўларди. Брок бунда капитан Охунбоев, душманининг орқа томонида ҳаракат этаётган икки ротага мадад учун резерв ротасини юборди ва бу ерда куч жиҳатидан душмандан устун бўлиб қолади ҳам уларни қуршовга тушириб, немис позицияларини ичкари томондан ишғол қилади.

Бу план яхши эди, душман аскарларининг маънавий аҳволи ёмонлигини ҳамда Охунбоев ўқчиларининг моҳирлигини эътиборга олганда, бу планни батамом юзага чиқаришга унинг кўзи етар эди.

Лекин ҳарбир майда-чуйда нарсага ҳам алоҳида аҳамият бериб, қирқ ўлчаб — бир кесишга одатланган капитан Енакиев учун эса бу планнинг бир ноаниқ томони бор эди. Бу шундан иборатки, немисларнинг қанча резерв кучга эга эканлиги аниқ маълум эмас эди. Разведка келтирган маълумотга кўра, уларнинг резерви унча кўп эмасди. Лекин улар бу жойга кечаси бир талай мадад кучлар келтирган бўлишлари эҳтимол. Шундай қилмаганлар деб ким айтаолади? Балки, ҳозир, худди шу тобнинг ўзгинасида капитан Охунбоев ҳужум қилмоқчи бўлган тепаликнинг нариёғидаги бирор жойда немис пиеда аскарлари транстортёрлардан тушаётгандир, — у тақдирда бир ротагина резерв жуда ҳам озлик қилиб, капитан Охунбоевнинг аҳволи чатоқлашиб қолиши мумкин.

Брок, капитан Енакиевнинг бу шубҳалари аниқ далилларга асосланган бўлмай, балки фақатгина тахминларга асосланган эди, шунинг учун ҳам у, планни тинглаб, жанговар топшириқни олгач, қисқа ҳам оддийгина қилиб:

— Хўп бўлади, — деб қўйди.

Тўғриси, бошқача қилишнинг иложи ҳам йўқ эди. Охунбоев роталари марраларни эгаллаган, ҳужум машинаси сезиларли бўлмаса ҳам, харҳолда ҳаракатга келган эди, капитан Енакиев бўлса қабул қилинган қарордан ҳечқачон қайтмаслик кераклигини яхши биларди. Фақат у, жанг қаттиқ бўлишлигини ва башарти немисларда янги резервлар пайдо бўлиб қолса, у тақдирда ўз тўпларининг аниқлик ва тезлик билан отишларигагина умид боғлаш кераклигини тушунарди.

У ён дафтарига қараб, бор ўқларни ҳисоблаб кўриб, пешонасини тириштириб қўйди ва телефонда, мумкин қадар тезроқ ўт очини позициясига яна бир комплект ўқ келтиришни буюрди.

Энди бу ишларнинг ҳаммаси битди, фақат кутиш қолди, холос.

— Ҳўш, капитан,— деди Енакиев, замш қўлқоп кийган қўлини Охунбоевга узатиб,— хайр бўлмаса.

— Сиз қаерда бўласиз?

— Кузатув пунктимда. Сиз-чи?

— Мен резерв рота билан бирга бўламан.

Улар маҳкам қўл қисишди ҳам ҳар гал хайрлашиш вақтидаги одатларича, соатларини тўғрилашди. Охунбоевнинг соати олтидан ўн икки минут, капитан Енакиевники эса олтидан тўққиз минут ўтган эди.

— Орқада қолипсиз,— деди капитан Охунбоев.

— Ўзингиз ошиқаяпсиз,— деди капитан Енакиев баланд келиб.

Улар ўз соатларининг тўғрилигини айтиб, бироз тортишиб олишди. Бу тортишув фақат шунчаки эски одатларича бўлган тортишув эди. Охунбоев Енакиевнинг соати мутлақо тўғри юришини биларди.

— Тан бердим,— деди Охунбоев, чақнаган ўткир қора кўзларини шўх ўйнатиб ва соатини уч минут кетга суриб қўйди.— Ишқилиб, мен сизга тоққа 'суянгандек суянаман.

— Суянаверинг.

— Уқин айманг.

— Аямаймиз. Сиздан уғинаю, биздан буғина, — деди Енакиев, у хаёли қочганидан, унчалик жойи келми-са да, бу солдатча мақолни ишлатди.

— Энг муҳими, кейинда қолманг.

— Кейинда қолмайман.

— Хайр. Энди немис мудофаа линиясида кўришамиз-да.

— Балки ундан олдинроқ кўришармиз.

— Хўп, омоп бўлинг,— деди Охунбоев, энди командирларча кескин оҳангда.— Ишга киришинг.

— Хўп бўлади.

Улар яна бир марта қўл қисишиб, сўнг хайрлашди.

Биринчи бўлиб окопдан капитан Енакиев чиқди ва ўз телефончисига симни бу ердан кўчириб, командир кузатув пунктига тортишни буюрди, ўзи батареяда нималар бўлаётганини кўргани кетди.

Тонг отиш олдидан ёқимсиз шамол эсар, ба'зи ерларда оёқ остидаги музлар қирсиллаб қўярди. Теварак атроф тип-тинч, фақат ғарб тарафда унда-бунда немислар отган ёруғлантуручи ракеталарнинг титроқ нурлари ўйнар ва оқариб келаётган осмонда жуда хира аксларди.

Капитан Енакиев кетидан изма-из босиб, бўйнига автомат осиб олган Соболев бормоқда, капитан батареяга етганда шарқ томонда туман оч пушти рангга кирди, шамол эса одамни яна кўпроқ беҳузур қилиб жабонлади.

Батареянинг ўт очиш позицияси кулранг харсанг тошлардан ясалган, жуда узун ва кўримсиз девор орқасидаги катта олмазорга жойлашган эди. Деворнинг бир неча ерини снарядлар ўпириб юборган. Ўпирилган шу жойларнинг биридан капитан Енакиев боққа ўтди.

Тўшлар бир текис ўтқазилган кекса олма дарахтлари орасидаги ерларни чуқур ўйиб ўрнатилган, улар-

нинг оралиғи бир-биридан анча узоқ, устларига тўр маскировкалар тортиғлик. Тўпларни яқин орадан ҳам пайқаш қийин эди. Лекин олма дарахтининг яланғоч шохлари орасидан, боғнинг нариёғидаги узоқ бир ердан деразалари кўчирилган, қорамтир, бесўнақай иморатнинг черепица ёпилган узун томи кўзга ташланиб турар эди; бу қўрғончада ҳали ўчирилмаган фонарча тонг ёруғида ҳорғин ва хира нур бериб милтилламоқда эди, бу чироғ тунги нишон нуқтаси вазифасини ўтаб, батареянинг шу ердалигини билдирарди.

Автоматини ўқталган ва бетида ҳамон тун шарпаси акс этган соқчи, капитан Енакиевнинг йўлини тўсди, лекин ўзларининг батарея командири эканини пайқаб қолиб, йўл бериб тик қотди.

Капитан биринчи тўп олдига борди.

Тўп расчётининг номерлари таппа-тахт, шлёмларини кийган ва қуролланган ҳолда, тақир ерда, ҳарким ўз ўрнида ухлаб ётар эди, қайси бирлари бошларига бўш гильза, қайсибирлари снарядлардан бўшаган яшик, яна ба'зилари котелок ёки фақат қўлларини қўйиб ётар эдилар.

Ухлаб ётганлар орасидан капитан Енакиевнинг кўзи Ваиянинг ичкина гавдасига тушди. Бола оёқларини ғужанак қилиб, шлём кийган боши остига муштумини тираб, тўп станогида ётиб ухламоқда, у қўлига дистанцион калитни ваҳкам тутамлаб олган эди. Унинг лаблари эрталабки совуқдан хиёлгина кўкарган, лекин бир раҳмдил одам унинг устига мойланиб кетган пахталигини ёпиб қўйган эди, бола уйқусида сирли жилмайиб ётар эди.

Бу жилмайишни кўргач, капитан Енакиевнинг ўзи ҳам кулиб юборай деди, ammo олдига сержант Матвеевнинг рапорт бериш учун келаётганини кўриб, юзидаги табассумини яшириб, хўмрайиб олди.

Бугун батареяда навбатчилик қилаётган тўп командиридан рапорт олиб, саломлашгандан кейин, у:

- Хўш, бола қалай?— деб сўради.

Бола чаккимас, ўртоқ қанигани,— деб жаноб берди сержант ва «севастопольча фасонда» янгигина қўйилган қора мўйлови блан қоп-қора чакка сочларини синогини силаб қўйди.

- Ишляяптими?

- Ишляяпти.

— Тўпда қанақа вазифани бажараяпти?

— Шу кунгача у менда бўшаган гильзаларни тўплаб турган эди. Бугундан бошлаб, тўғриси, кеча кечқурундан бошлаб мен уни олтинчи номерга ёрдамчи қилиб қўйдим.

— Хўш, қалай? Уддаладими?

— Чаккимас, қалпоқчаларни олишни бинойи эп-ляяпти. Кутдирмай бажаради. Буюрсангиз, тўп расчё-тини уйготай.

— Керакмас, ухлашсин. Бугун иш кўп бўлади. Уқ келтирилдими?

— Келтирилди.

— Дуруст. Анави ерда деворнинг бирнеча жойи бу-зилган. Сиз текшириб кўрмадингизми? Бирон ҳодиса юз бериб қолса, ўша оралиқлардан тўпларни чиқариб олиш мумкинми?

— Ҳа. Текшириб кўрдим. Тўп сиғар экан.

— Дуруст. Буни назарда тутинг. Кузатув пунктлари блан телефон алоқаси тузук ишляяптими?

— Тузук ишляяпти.

— Унг четдаги тўпда навбатчи ким?

— Айтолмайман.

— Билиб келиб, менга айтинг, кейин, бу ерга менга машина юборишсин.

— Хўп бўлади.

Биринчи тўп ёнида сержант Матвеев блан телефон-чидан ташқари, яна бир одам ухламаётган бўлиб, у на-водкачи Ковалёв эди. Капитан Енакиев батареяда бир-дан-бир очилишиб гаплашадиган одам шу эди.

— Хуш, ишлар қалай, Василий Иванович?— деди капитан Енакиев, тўп саҳнининг чеккасига — Ковалёв ёнига ўтираётиб.

— Менимча чаккимас, Дмитрий Петрович. Мана, Шарқий Пруссияга ҳам етиб келдик.

— Ҳа, Германияга келдик,— деди капитан Енакиев хаёли паришон бўлиб ва жуда катта, аммо кўримсиз боққа, бу боғдаги таналари оқартирилган дарахтларга ҳамда қиш тушгач, бу дарахт таналарини ўраш учун тайёрлаб қўйилган қучоқ-қучоқ похолларга кўз югуртирди.

Тўғриси айтганда, капитан Енакиевнинг батареяда қиладиган ҳеч иши йўқ эди. Лекин ҳар сафар жанг бошланиши олдидан у бирнеча минут бўлса-да, ўз хўжалигига бир келиб-кетиб, одамлар ҳамда тўпларнинг жангга шай эканликларини шахсан кўришни истарди. Бундай қилмаса, ҳеч ҳам хотиржам бўлолмасди.

У бирорта тўпга кўз ташлаши бланоқ, бутун батареясининг қай аҳволдалигини тўла-тўкис билиб оларди. Ҳозир ҳам буни билиб олди. Батарея жуда яхши аҳволда эди. Буни у ҳамма нарсадан кўриб билди: чунончи, ҳарким ўз ўрнида, кийинган ва қуролланган ҳолда хотиржам ётиб ухламоқда, чуқурчалар қазилган, отиш учун ўқлар тахт қилиб қўйилган, тўплар устига яхшилаб маскировка тўри тортилган, ҳатто тунда нишон олиш учун иморат томи остига ўрнатилган фонарча ҳам равшан ёниб турипти. Лекин у, фонарни шу заҳотиёқ ўчириб қўйишни буюрди, чунки тонг отиб, сўнук шафақ шу'ласи атрофи очиқ, шипшийдам боғ ичига пастлаб ёйилиб, ер бетини жуда намхуш ва хирагина йилтиратган эди, ер бетини эса қиров босган хазонлари, хас-хашаклар қоплаб ётарди.

Кўёш туман орасидан бир дақиқа аранг юз кўрсатиб, яна қалин булутлар орасига кириб, кун бўйи йўқолиб кетадигандай туйиларди.

Капитан Енакиев соатига қаради. Кузатув пунктига

жўнайдиған вақт бўлиб қолған эди. Брок бу сифар унинг негадир ўз хўжалигини ташлаб кетгуси келмасди. Туш олдида, ўзи севиб ҳурмат қилган кишиси Ковалёв ёнида доақал яна беш минутча ўтиришни истарди. Гўё у, бугун ўзининг бутун жисмоний ва руҳий кучларинингга солуви лозим бўлишини сезиб тургандай ва сўйгги дақиқалардан фойдаланиб, шу кучларни тўплаётгандай эди.

— Уртоқ капитан, сўзлашга рухсат этинг: ўнг тарафдаги кузатув пунктида старший сержант Алейников навбатчилик қиляпти,— деди топшириқни бажариб келган Матвеев.— Машина келди.

— Дуруст. Айтинг, кутиб турсин. Боринг.

23

Капитан Енакиев чарм портсигаридан папирос чиқариб, биттасини Ковалёвга узатди. Улар чекишди.

— Шундай денг? Демак, бола дуруст кўринадими?— деди капитан Енакиев.

— Яхши бола,— деди Ковалёв жиддий ҳолда ишонч билан,— арзийдиган бола.

— Арзийдиган денг?— деб сўради Енакиев бирдан ва кўзини қисиб Ковалёвга тикилди.

— Ҳа, менимча, арзийдиган бола.

— Ундан иш чиқадими?

— Албатта чиқади.

— Менга ҳам шундай кўринди.

— Мен боя у блан тўп панорамаси олдида бироз шугулландим. Қарангки, ҳамма нарсага ақли етяпти-я. Одам ҳайрон қолади. Онаси наводкачи қилиб туққанми дейсиз.

Капитан Енакиев кулиб юборди.

Разведкачилар бўлса, уни тугма разведкачи дейишани ўзининг қайси бири тўғри бўлди экан. Хуллас, бу боламини аломат бўлиб яратилган экан-да. Тўғрими?

— Туғма тўпчи деяверинг.

— Тўғриси туғма жангчи-да.

— Ҳа, шундай деса чакки бўлмайди.

— Биласизми, Василий Иванович,— деб юборди тўсатдан капитан Енакиев, болаларникидай ишончга тўлган кўзларини Ковалёвга астойдил тикиб,— мен уни ўғил қилиб олсам дейман, нима дейсиз шунга?

— Жуда соз бўлади, Дмитрий Петрович,— деди дарҳол наводкачи, худди ўзи ҳам шу саволни кутиб тургандай.

— Мен ўзим ёлғиз одамман. Оилам йўқ. Уғлим бор эди, тўрт йил бўлдики... Сизга ма'лум-ку?

Ковалёв жиддий йўсинда бошини эгди. У бундан хабардор эди. У батареяда бу воқияни биладиган бирдан-бир киши эди. Капитан Енакиев жим қолиб, қисилган кўзлари блан қаршисига тикилди, гўё у, узоқ бир ердан кўк матрос шапкача кийган ва ҳозир тирик бўлса етти ёшга тўладиган кичкина болани ахтараётгандай эди.

— Бу-ку, албатта, унинг ўрнини босолмайди,— деди у, Ковалёвдан яширмай, чуқур хўрсиниб,— лекин... лекин, Василий Иванович, иккита ўғиллилар ҳам бўлади-ку, тўғрими?

— Уч ўғиллилар ҳам бўлади,— деди дилгир ҳолда Ковалёв ва ўзи ҳам ошкора хўрсиниб қўйди.

— Хўп, сизнинг маслаҳатингиздан жуда хурсандман. Мен, очиги, болани расмийлаштириш учун дивизион командирига рапорт ҳам бериб қўйдим. Одобли, ақлушули бир ўғилчам бўлсин. Тўғрими?

Капитан Енакиев папиросини қаттиқ бир тортди-да, оғзидан тутунни аста-секин чиқарганича, шу тутун орасидан яна олисларга боқиб, хаёлга чўмди. Шунда бирдан авзо'и ўзгариб кетди. У қулоғини олдинги марра томонга биров бурди-да, қовоғи солинди. Унга, ўнг қанотнинг узоқ бир ерида, немис мудофаасининг ичкарасида милтиқ ва миномётлардан қаттиқ отишма бошланиб

кетгандай туйилди. Капитан Енакиев Ковалёвга савол назари билан қаради.

— Аниқ. Отишмаяпти. Қаттиққина жанг бўлаяпти, — деди Ковалёв, қулоғидаги пахтали олиб.

Капитан Енакиев яна қулоқ солди. Лекин энди қулоқ солмаса ҳам аҳвол ма'лум бўлиб қолди. Милтиқ ва миномёт отишмалари овозига тўпларнинг гумбурлани ҳам қўшилди кетди. У шу қадар қаттиқ гумбурладики, буни эшитиб, ба'зибир солдатлар уйғониб кетишди. Улар ирғиб бош кўтаришлари биланоқ, ўтирган жойнинг ўзида шилемларини тўғрилай бошладилар.

Капитан Енакиев ўнг қанотда тўсатдан бошланиб қолган бу қаттиқ отишманинг боисини дарҳол тушунди. Унинг кўнглидан ўтган хунук бир иш юз берган эди. Пемислар кучли резервларини етказиб келаолган ва ҳозирда шу резервлар Охунбоевнинг душман орқа томонидан айланиб ўтиш учун юборилган икки ротасини қийратмоқда эди.

Капитан Енакиев Охунбоевга телефон қоқиш учун телефонли окопчага югурди. Лекин шу тобда унинг қаршисига окопчадан сержант Матвеев югуриб чиқиб:

Батарея, жангга!— деб қичқариб юборди.

Капитан уни йўлдан итариб юбориб, окопчага ирғиб тушди.

Командир кузатув пунктини беринг,— деди тезлик билан у.

Йўл очиқ,— деди телефонист ва трубкани енгил билан ариб олиб, унга тутқазди.

Телефонда олтинчи гапираяпти,— деди капитан Енакиев, ўзини босиб гапиришга тиришиб.— Сиз тарафда нима бўлаяпти?

Сўзкузгичи сонли нишон атрофида душман ҳаракати кучаймоқда. Атакага ҳозирланиб, куч тўплаётган кўришди.

Кучи қанча келади?

Бир батальонча бор.

— Яхши. Ҳозир етиб бораман,— деди капитан Енакиев, у трубкани ташлаб юборай деган жойда дарҳол ўзини тутиб, шозилмасдан трубкани телефонист қўлига тутқизди.

Саккизинчи сонли нишон капитан Охунбоев қоқ рўпарасидан ҳужум қилмоқчи бўлган тепаликнинг устида эди. Энди бутун аҳвол очиқ-ойдин ма'лум бўлди. Уйлангандан кўра ҳам баттароқ воқиа юз берипти, я'ни немислар Охунбоевнинг планини пайқаб, ундан олдироқ от қамчилаб қолган эканлар.

Капитан Енакиев «виллис» машинасида ариқчалар, полизлар оша гириллаганича тикка кузатув пунктига бораётганида (у фронтнинг олдинги линиясида камдан-кам ҳолларда отда юрарди), унинг қулоғига орқа тарафдан ўз батареясининг устма-уст отаётгани ва шундоққина боши устидан снарядларнинг ҳуштак чалиб ўтаётгани, олдинда эса пиёдалар жанг бошлаганини барала эшитди.

24

Командир кузатув пункти анча олдинга кўчирилган эди, шу сабабли ундан жанг майдонини бемалол кўриб бўларди.

Капитан Енакиев амбразурадан бир қарашининг ўзидаёқ, бутун вазиятни пайқаб олди. Немис пиёда аскарлар батальони капитан Охунбоевнинг рўнарадан туриб ҳужум қилишга мўлжалланган ва лекин ҳали ишга киришмаган ротасига ҳамла қилмоқ учун тепаликдан тушиб келмоқда эди.

Энди капитан Охунбоев, вазиятни ҳисобга олиб, фақат икки йўлнинг бирини танлаши: ё бироз чекиниб, жарликнинг буёғидаги эски немис окопларида бирмунча қулайроқ мудофаага ўтиб туриши керак эди, шундай қилиш анча ма'қул ҳам бўларди; ё бўлмаса у ўзиники,

дан кучи ортиқ душманга қарши жанг бошланиши ва иккинчиси бирдан-бир резерв ротасини дарҳол ишга солиши керак эди, буниси ортиқча мардлик кўрсатиши бўларди.

Капитан Енакиев ўз дўсти Охунбоевнинг фе'лини яхши биларди. Унинг қарши ҳужум бошланиши тургани гап. Ҳақиқатан ҳам Енакиев эндигина шу тўғрида ўйлаб турганида, телефонист ўзининг пастдаги уясидан унга телефон трубкасини узатиб қолди. Енакиев отишма овози гапга халал бермасин деб, окоп остига чўнқайиб, Охунбоевнинг ҳаяжонли, хушчақчақ овозини эшитди.

— Ким гапираяпти? Олтинчимисиз?

— Олтинчи эшитаяпти.

— Овозимдан танияпсизми?

— Танияпман.

— Жуда соз. Аҳвол сизга ма'лумми?

— Бутунлай ма'лум.

— Резервларни ишга соламан. Атака қиламан.

Кўмакларнинг.

— Хўп.

— Қанча вақтдан кейин кутса бўлади?

— Ун беш минутдан кейин.

— Узоқ-ку.

— Бундан эрта бошлолмайман.

— Орқада қолаяпсиз, ўғлон,— деб ҳазил қилди Охунбоев.

Вазият қанча оғир бўлишига қарамай Енакиев ҳам унга ҳазил блан жавоб қайтарди.

— Биз-ку орқада қолаётганимиз йўқ-а, ўзингиз одадагича шошилаяпсиз,— деди Енакиев, шу тобда юраги гаш бўлса ҳам.— Қаерда турибсиз?

Харитангизда стрелкали кўк доирача блан кўрсатиладиган нуқта бор-ку, ўша ердамиз.

Ҳа, тушундим, қўшни эканмиз.

Марҳамат қилсинлар.

Доир топишамиз.

— Бажони-дил.

— Хайр.

— Ўзингизни ҳам бутун хўжалигингизни ўпиб, қучоқлаб қоламан.

Телефонда бўлиб ўтган бу енгил, қувноқ ҳангома биринчи назарда бекорчи гапдай туйилса-да, аслида чуқур ма'нога эга эди. Бу гаплар Охунбоевнинг пиёда аскарлар ҳаракатига тўплар мадад бериб турсин, деган талабини, Енакиевнинг эса бу талабга розилигини аниқларди. Бу гаплар — Охунбоевнинг: «Ҳой азиз дўстим, оғир дақиқада мени доғда қолдирмайсанми?» деган саволини ҳамда Енакиевнинг: «Хотиржам бўл, менга ишонавер. Биз жангда ҳамавақт бирга бўламиз. Биргаликда галаба қиламиз, башарти ўлсак ҳам бирга ўламиз» деган жавобини билдирарди.

Шундан кейин капитан Енакиев телефонда ўз батареясининг биринчи взводига буйруқ берди, бу буйруққа биноан взвод дарҳол ўзи турган ердан қўзғалиб, бир дақиқани ҳам бекор ўтказмай олға силжиши, тўпларни дастлаб, иложи борича юк машиналарда, ундан кейин қўлда, роталар ўрнашган ергача етказиб бориши керак эди. Иккинчи взводга эса у, капитан Охунбоев зарбдор ротасининг очиқ қанотини паналаб, тўхтовсиз отиб туринглар, деб буюрди.

Шунда, Ванянинг биринчи взводда эканлиги лоп этиб эсига тушиб қолди. Дастлабки дақиқада у ўзининг буйруғини ўзгартиб, иккинчи взводни олдинга юбормоқчи, биринчи взводни эса жойида қолдириб, унга очиқ қанотни паналаб туриш вазифасини топширмоқчи бўлди. У энди телефон трубкасига қўлини чўзган ерида, тагин бирдан кескин ўгирилди ва отишни бошқаришни старший офицерга топшириб ўзи икки телефонист блан икки разведкачини ёнига олиб, Охунбоевнинг команда пунктига жўнаб кетди.

Йўлнинг бир қисмини энгашиб босиб ўтдилар, бир қисмини эса сурғалиб, эмаклаб босдилар, чунки жой

теп-текис бўлиб, аллақасқдан буларга томон биринчи марта пулемёт ўқ узабошлаган эди.

Охунбоевнинг команда пункти картошкадан бўшилган даланинг ўрталигида, ёмғирдан қорайган картошки поляри уюлиб қўйилган иккита катта гарам орқасида эди, бу ерларнинг ҳаммаси картошка экиладиган дала эди.

Капитан Охунбоев ҳозир бу ерда йўқ. Ўз ўрнида алоқачи блан телефонистни қолдириб, у резерв ротаси блан олдинга кетган эди.

Охунбоевнинг бу қадар жадал ҳаракат қилаётгани Енакиевни ҳайрон қолдирди. Энди аҳвол Енакиевга унчалик оғир кўринмади. Иккита рота блан бутун бир батальонга қарши жанг қилиш осон эмасди, албатта. Лекин Охунбоевдек шиддатли, саботли ва дов'юрак офицернинг муваффақиятни та'минлаши мумкин эди. Ундан ташқари, ён қанотга қараб кетган бояги икки ротанинг нима бўлгани ҳали аниқ ма'лум эмасди. Кейинги ма'лумотлар уларнинг қуршовга тушиб қолганини билдирди. Шундан кейин ўртада алоқа узилиб қолди. Аммо, улар қуршовдан чиқиб, немисларга орқа тарафдан зарба беришлари ҳам мумкин эди. Бу эса, жангни бир ёқли қиларди.

Капитан Енакиев взводини кутиб олиш ва тўпларни олиб яқин ҳам энг хилват йўлдан пиёдалар турган ерга етказиш учун разведкачиларни юборгач, ўзи картошка поляри гарами орқасига ётиб олди ва, харитани ёзиб, капитан Охунбоевни кутабошлади. У, қандай ҳаракат қилишини Охунбоев келгандан кейин биргаликда ҳал қилмоқчи эди.

Бу орада Ваня ўз расчёти блан бирга юк машинасига тушиб капитан Енакиев тайин қилган жойга жадал келмоқчи эди. Буларнинг кетидан иккинчи тўп расчёти тушини юк машинаси аранг етиб келарди. Иккала юк

машина ҳам қушдай учиб борарди. Шундай бўлса ҳам, ҳарвақтдаги одатича тик туриб келаётган сержант Матвеев, автоматнинг қўндоғи билан шофер кабинасини уриб:

— Нима қилганинг бу, Костя! Қани, тезроқ ҳайдасанг-чи! Тезроқ, қани тез-тез! — деб бақирини қўймасди.

Шотиси юк машинага тиркалган тўп эса, қўғирчоқ каби ғилдираб, сакраб борарди. Солдатлар муйилиш ерларда оғиб кетишарди. Уларнинг шлёмлари бир-бирига тегиб кетар, улар бир-бирларининг елкаларини ушлашиб қолишарди. Лекин бу чоғ ҳечким кулмасди. Бунақанги сафарларда одат бўлиб қолган ҳазил-ҳузул гаплар ҳам ҳозир эшитилмасди.

Ҳаммаларининг башаралари жиддий бўлиб, худди ҳайкалдай қотган эди. Кўзлари устигача тушириб олган яшил шлёмлари бўлса, изгиринли тонг қоронғисида қорамтир бўлиб кўринарди.

Ваня қаерга кетаётганларини билмасди. Уларни ўринларидан шу қадар жадал кўчиришдики, бола бирон кишидан буни сўрашга ҳам улгуролмади. У фақат ўзларини ҳозир бошланиб кетган жангга ташлашларини ва бу жангда улар ҳар сафардагидан кўра бутунлай бошқача ҳаракат қилишларини фаҳмлаб олган эди.

Ҳамма сингари, Ваня ҳам бўлажак ишни даҳшат ичида бетоқат бўлиб кутиб, бир қўли билан скамейкага маҳкам ёпишиб ва иккинчи қўли билан чўнтагидаги дистанцион калитини ушлаб-ушлаб қўярди.

Унинг лаблари бир-бирига маҳкам жишлашган; кўзлари жиддий ҳолда савол назари билан атрофга жовдираб боқар, катта шлём остида янада кичрайиб кўринган жажжи юзи худди бошқа солдатларники сингари тарашадай қотган эди.

Шудгор қилинган йўлсиз далалар ва полизларни босиб икки километрча юргач, машина жарликка қараб тушабошлади, уларнинг қаршисига узоқдан қўлларини

баланд кўтариб ва аллақандай имо-ишоралар қилиб, бир новча солдат югуриб чиқди.

Олдинги юк машина юришини хиёл секинлатди, бонги солдат машина пиллапоясига ирғиб чиқди.

— Қани, ҳайда, ҳайдайвер,— деди у тезлик блан шоферга, қорайиб кетган баҳайбат қўли блан йўл кўрсатиб.— Кучинг борича ҳайда, сра тўхтама. Апави тепачадан илдам ўтиб олиш керак. Кўраяпсанми? У ерга борилганда миномётдан дўппослаб қолади.

Шофер дастакни қаттиқ тортиб қўйган эди, радиатор буғга қопланди. Машина зўр блан ғуввос солиб тепаликка кўтарилиб кетди.

— У ерда аҳвол қалай? — деб сўради сержант Матвеев, ҳамон пиллапояда туриб йўл кўрсатиб бораётган солдатдан.

— Немиснинг бутун бир батальони бизнинг икки рогага қарши турипти. Жуда ола-тасир. Пиёдалар тўпнинг ўт очишини кутишаяпти.

— Қимнинг пиёдалари?

— Охунбоевники.

Сержант Матвеев мароқ блан бошини силкитиб қўйди.

— Ҳозир бошлаймиз.

Ваня солдатга қараса, у Биденко экан.

— Биденко амаки! — деб юборди у шодланиб.— Кўринг, мен ҳам шу ердаман. Олтинчи номер хизматини ўтказман. Менда, трубкани тўғрилайдиган махсус калит ҳам бор. Мана калитим!

Бола чўнтагидан дистанцион калитни чиқарди. Лекин Биденко Ваняни пайқамади. Худди шу тобда машина шоферга тела устига чиққан эди. Энди у жуда зўр шиддат олан физиллаб бормоқда эди. Шофер эса сўкина-сўкина жон-жаҳди блан дастакни силтаб, олға интиларди.

Бир наракайига тўртта мина машина ёнига тушиб ёрилади. Уқ яшикларининг қасир-қусури, моторнинг ғуввоси, машина кетидан ўнқир-чўнқирлар оша сакраб-

сакраб келаётган тўпнинг гулдур-гулдури орасида бола миналарнинг учиб тушганини ҳам, ёрилганини ҳам эшитолмади. Фақат унинг картошка эгатидан қўпорилиб, осмонга кўтарилган қопқора тупроқ уюмига бирдан кўзи тушиб қолди ва ўзини ҳаво тўлқини силтаб юборганини сизди.

Шундай бўлса ҳам, бу тўртта мина унчалик яқинга тушиб ёрилмагани учун, ҳечқандай зарар етказмади. Ҳаш-паш дегунча машина хатарли ердан ўтиб олди. У тепаликдан пастга жадал тушиб бораркан, тепалик усти портлашлардан қопқора қуюнга қопланган эди.

— Ана энди кечгача қуруқ ерга ташлай беради! — деди ғазаби келиб Матвеев ва олипта мўйлови блан севастопольча қирқилган чакка сочларини, гўё отишмадан ўз жойида омон қолганини билмоқчи бўлгандай, силаб-сийпаб қўйди.

— Тўхтат! — деди Биденко.

Машина қаттиқ бурилиб тўхтаркан, тўпнинг оғзи душман тарафга тўғриланиб қолди. Тўпчилар ерга ирғиб тушиб, тўпни передокдан чиқарабошлашди. Ана шундагина Ваняга Биденконинг кўзи тушди.

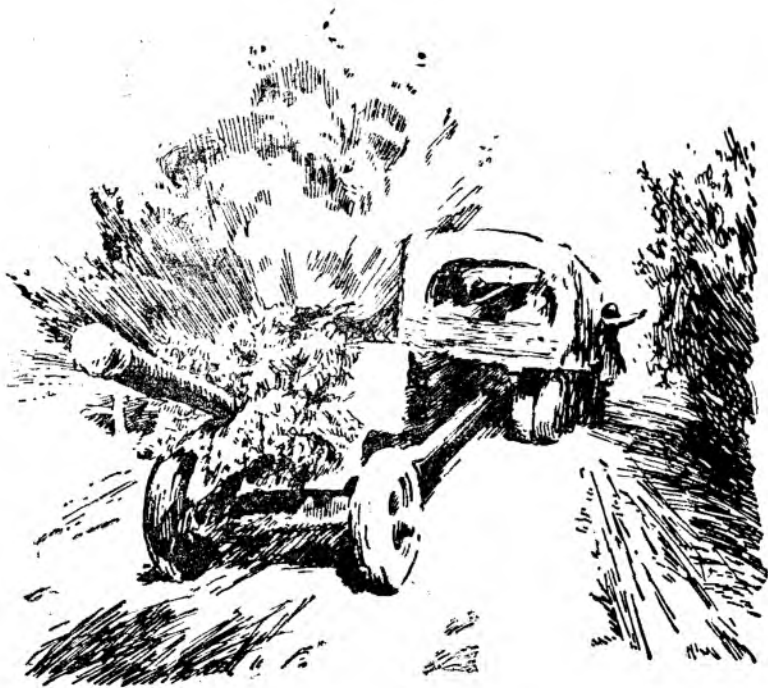
— Ия чўпон боламисан? Оббо, оғайнимей! Сен ҳам шу ердამисан?

У бақувват қўллари блан болани кўтариб, баланд юк машинадан ерга тушириб қўйди.

— Мана кўринг, Биденко амаки,— деди ҳовлиққанича Ваня разведкачига дистанцион калитни кўрсатиб.

— Уҳў, туппа-тузук тўпчи бўлиб қопсан-ку!

Биденко болага шод-хуррам қараш блан бирга, озмоз ғайирлиги ҳам келди, у бурун ўз тарбиясида бўлган боланинг усти-бошини тўпчилар қанчалик тузатиб қўйганликларини аниқламоқчи бўлди. Ванянинг усти-бошида биттагина ўзгариш бор эди, тўпчилар унга шлём кийгизиб қўйган эдилар. Бу нарса Ваняни эски солдатларга янада кўпроқ ўхшатиб юборган эди. Қолган нарсаларининг бариси худди аввалгича эди. Тўғри, Ваня-

Энди юк машина жуда тез юриб кетди.

нинг кийим-кечаги энди аввалгидай яп-янги бўлмай, анча уринган, гижимланган, этиги эзилиб, қўнжи пастга сидирилган, шинелининг енгида бир ерига тўп мойи тегиб доғ бўлиб қолган эди.

Буларнинг ҳаммаси Биденкога ичидан ҳатто жуда ёқиб тушган эди. Бу аломатлар унинг меҳр қўйган боласига янада кўпроқ ҳарбий тус бериб турар эди. Лекин у ҳарқалай гап қотишдан ўзини туюлмади-да:

Ҳамма ёғинг узилиб-юлқилиб, уваданг чиқиб қолгани ку... Қараб бўлмайди-я, — деб қўйди.

Амакижон, айб менда эмас. Бирхил вақтда синамасдан, тўп ёнида, шундоқ ерда ётиб қоламиз.

— Тўп ёнидамиш...— деди алам қилиб Биденко.— Биздалигингда топ-тоза юардинг. Ҳарҳолда ҳукумат берган уст-бошни аяб, озодароқ кийиш керак.

Ваня, бу гапларни Биденко шунчалик тили қичиб айтаётганини тушунарди. Биденко уни аввалгидай яхши кўришини найқаб турган эди. Бирданига унинг кўнгли кўтарилиб кетди ва унга кейинги вақтда ўз бошидан кечган қувончли ва муҳим воқиаларни, я'ни: бир марта ўз қўли блан тўп отганини, кечаги кундан бошлаб уни олтинчи номер қилиб қўйганларини, капитан Енакиев ўзига ўғил қилиб олаётганини ва бу ҳақда дивизион командирига рапорт берганини,— ҳамма-ҳаммасини айтиб бергиси келди.

У разведкачидан, Горбунов қалай, деб сўрагиси ва уларда қандай яхши гаплар борлигини, қанақанги янги ўлжалар олганини билгиси келди.

Лекин буларнинг ҳечбирини айтиб улгуролмади. Теварак-атрофда жанг бормоқда. Ҳар дақиқа жуда ганимат эди. Ортиқча гаплашинига илож бўлмади.

Тўплар передокдан чиқарилди, ўқ яшиклари машинадан туширилди, бу ишлар бир ярим минут ичида бажарилди, ана шу чоқ сержант Матвеев:

— Гилдиракларга ўтилинг! — деб команда бериб қолди. Бу — Ваня ҳалигача ҳеч эшитмаган янгича команда эди.

25

Номерлар шу заҳотиёқ тўпни қуршаб, стволини кўтаришди-да, ҳарбир гилдирак ёнига икки кишидан туриб олишди. Улар гилдирак қалпоқларига қайишни тақиб, инқиллашиб, ҳаллослашиб, Биденко югурганича кўрсатиб бораётган томонга қараб, тўпни жадал тортиб кетишди.

Қолган солдатлар ўқ яшикларига ёпишиб, тўпнинг кетидан судраб қолишди.

Болага ҳечким ҳечнима демаса ҳам, нима қилиши но-
раклигини ўзи тушунди. У яшикка тақилган арқондан
ушлаб олиб, яшикни ўрнадан қўзғотишга урниди. Лекин
яшик зил-замбил эди. Шунда Ваня кўп ўйлаб етиб тур-
май, дистанцион калит блан яшикнинг қопқоғини очиб,
қуюқ қилиб мой сурқалган иккита узунчоқ ўқни икки
елкасига қўйди ва юк зўридан чўққайганича ҳалиилар
кетидан югуриб қолди.

У етиб борганида, тўп картошка пояларининг катти
ғарами олдига ўрнациб, жангга ҳозир бўлиб турган эди.
Унинг яқинида иккинчи тўп ҳам турарди.

Капитан Енакиев ҳам шу ерда эди.

Ваня уни ҳечқачон ҳозирги ҳолатда кўрмаган эди.
У оддий солдатлардай шлём кийиб, оёқларини ёзиб,
тирсакларини ерга маҳкам тираб, дурбинга тикилгани-
ча, узала тушиб ётар эди.

У блан бир қаторда, бўйнига тасмасидан маҳкам бой-
ланган ола-була плаш-палатка ёпинган Охунбоев авто-
матига суяниб, ёнбошлаб олган эди. Унинг олдида
дастурхон каби харита ёзиғлиқ эди. Ванянинг кўзига
харита бетидан бир нуқтага қаратилган иккита йўғон қи-
зил ёй аломати кўриниб қолди. Бу ерда яна икки киши
ётипти, булар наводкачи Ковалёв блан иккинчи тўп на-
водкачиси эди, унинг фамилиясини Ваня ҳали билмас
эди. Уларнинг ҳар иккови батарея командири тикилган
тарафга қараб турардилар.

— Яхши кўраяпсизларми? — деб сўради капитан
Енакиев.

— Яхши кўраяпмиз,— деб жавоб беришди ҳар икка-
ла наводкачи.

— Нишонгача неча метр келади, деб ўйлайсиз?

— Етти юз метр келар.

— Тўғри. Етти юз ўттиз. Ушанга қараб отасизлар.

— Хўн бўлади.

— Аниқ мўлжал олинглар. Тез-тез отинглар. Сур'ат-

ни бўшаштирманглар. Пиёдалардан ажралиб қолинмасин. Алоҳида команда бўлмайди.

Капитан Енакиев ҳарбир сўзни худди мих қоққандай чўрт кесиб, кескин ва қисқа қилиб уқдириб айтди. Охунбоев унинг ҳар сўзини ма'қуллаб, бошини тебратар ва садафдай оппоқ тишларини кўрсатиб, бутунлай кўнгилсиз, галати илжаярди.

— Умумий сигнал блан бараваҗига ўт очилсин! — деди капитан Енакиев.

— Битта қизил ракета отилади,— деди сабри чидамай Охунбоев, харитани сафар сумкасига солаётиб.— Мен ўзим отаман, кузатиб туринглар.

— Хўп бўлади.

Охунбоев тасма учини сафар сумкасининг темир илгагига суқиб уни маҳкам тортиб қўйди.

— Кетдим! — деди у, кескин қилиб ва хайрлашмасданоқ. Кейин олдинга қараб, катта-катта қадам ташлаб кетди, у томонда милтиқ отишмаси тобора кучаймоқда эди.

— Саволлар йўқми?— деб сўради капитан Енакиев наводкачилардан.

— Йўқ.

— Тўпларга ўтилсин.

Шундан кейин ҳар иккала наводкачи сурғалиб ўз тўплари олдига қараб кетишди. Ана шундагина Ваня атрофда одам кўп эканини кўрди: бу ерда батареячилар ҳам, пиёда аскарлар ҳам, сумка осиб олган икки санитар қиз ҳам, тери қопланган яшик ва темир ғалтак ушлаган бирнеча телефонист ҳам, қўли ва бошини дока блан бойлаган бир ярадор ҳам бор эди — уларнинг бариси ерга ётиб олишган эди. Агарда улар бир жойдан иккинчи жойга ўтадиган бўлсалар, сурғалишиб ўтардилар.

Бундан ташқари, Ваня гоҳ-гоҳ ҳавода аллақандай қушнинг аниқ, янгроқ чирқиллашига ўхшаш бир говуш келаётганини энди пайқади. Билса, бу—дайди ўқларнинг

свози экан. Шундан кейингина у, пиёда аскарлар билан ерга жуда яқин турганини билиб қолди. Шу ондайқ ўши пиёдалар сафига кўзи тушди. Пиёдалар шундоқ уларнинг ёнгинасида эди.

Картошка даласи ўртасидаги тепачаларга аллақачоноқ Ванянинг кўзи тушган эди. Бу тепачалар унга картошга пояларининг ғарами бўлиб кўринди. Энди у, мана шуларнинг худди ўзи пиёдалар сафи эканини аниқ тушунди. Бу тепачаларнинг нариёғида эса, ҳозир бизнинг одамлардан ҳечким бўлмай, фақат немислар жойлашган эди.

Шу пайт у, аста энгашиб олиб, ўз тўпи олдига борди-да, снарядларни ерга қўйди ва яшик ёнидаги ўзининг олтинчи номери ўрнига ер бағирлаб ётиб олди.

Ваняга бугун унинг атрофида бўлаётган ишларнинг ҳаммаси ҳаддан ташқари секин бораётгандай ғалати туйилди. Ҳақиқатда эса бу ишлар ниҳоят даражада тезлик билан бўлаётган эди.

Ваня эндигина, бир амаллаб капитан Енакиевни ўзимга қаратсам-у, унга кулиб дистанцион калитни кўрсатсам ҳамда: «Саломат бўлинг, ўртоқ капитан!» — десам, хўп саз бўларди-да, деб ўйлаб турган, хуллас, у ҳам ўз тўпи билан бирга бўлиб, ҳамма солдатлар қатори жанг қилаётганини капитанга билдиришни ният қилган эдики, шу чоғ олдинги томондан астагина қарсиллаб осмонга қизил ракета кўтарилиб қолди.

Капитан Енакиев ўридан ирғиб туриб, қисқа, кескин ва шиддат билан:

— Ҳужум қилиб келаётган немис сафларига қарата рўпарадан тикка огонь! — деб қичқирди.

— Огонь! — деб ҳайқириб юборди сержант Матвеев ҳам.

Ана шу дақиқанинг ўзидаёқ ва балки бундан ҳам олдинроқ, иккала тўп ҳам отиб қолди. Уша заҳоти тўплар яна гўмбирлаб қолди, унинг кетидан тағин усти-устига ўқ чиқарди. Тўплар кетма-кет тўхтовсиз отабошлади

Отилган ўқ овозлари портлаш овозлари блан қўшилишиб кетди. Тўп атрофини даҳшатли гулдурос босди. Ўқдоридан бурқсиб чиққан аччиқ, ёқимсиз дуд одамнинг кўзини қалампирдай ачиштириб ёшлантирарди. Ҳатто Ванянинг думоғи бу дуддан какра мазасини туйгандай бўлди.

Тутун босган гильзалар ствол ичидан кетма-кет сачраб чиқиб ерга тушаркан, сакраб-сакраб юмалаб кетарди. Лекин энди гильзаларни йиғадиган одам йўқ эди. Уларни шундайича оёқ блан итариб юборишарди.

Ваня қўли қўлига тегмай, ўқларни қутичадан чиқариб, устидаги қалпоқларини тушириб турди.

Ковалёв ишни ҳамавақт тез қиларди. Лекин у ҳозир айниқса яшин тезлигидай чаққон ҳаракат қилмоқда эди. Ковалёв палорама ёнидан жилмасдан турганича, бир йўла икки қўлини ишга солиб стволни кўтарадиган ва бурадиган механизмларни тезоблик блан, ба'зан ҳар томонга қаратиб айлантириб турарди. Дам-бадам мўйловларини кемшук тишлари блан ямлаб туриб, тепки шнурини қаҳр-ла қисқа тортиб кўярди. Шунда тўп такрор-такрор қаттиқ ларзага келиб, оппоқ порох дудига қопланиб кетарди.

Капитан Енакиев бўлса Ковалёв блан бир қаторда тўп гилдирагининг у томонида, дурбиндан кўз узмай, ўз снарядларининг тушиб ёрилишини кузатиб турарди. Енакиев, яхшироқ кўриш учун гоҳо четга ўтар, гоҳо олдинга югуриб бориб, ерга ётиб оларди. Бир сафар, яқин ерга бирнеча мина тушиб ёрилди, шунда Ваня битта ўқ парчасининг тўп қалқонига қарсиллаб келиб текканини эшитди. Ана шунга қарамай, капитан Енакиев ниҳоятда эпчиллик блан ғарам устига ирғиб чиқиб, бирмунча вақт тик тураверди.

Капитан Енакиев яна тўп олдига қайтиб келди-да, қўли блан Ковалёвга алланимани кўрсатиб, шошганича:

— Ҳа-ҳа, худди шундай, дуруст. Яна бир марта,— деб қўйди.— Энди икки чизиқ ўнгроққа қаратиб отиш ке-

рак. Кўраяпсанми, уларнинг миномёти туришти. Қани, ўша ёққа тўғрила! Уч дона. Огонь!

Тўп яна қаттиқ ларзага келди. Капитан Енакиев бўлса, дурбиндан кўзини узмасдан, тез-тез гапириб турди:

— Ҳа, ҳа, худди шундай. Балли, Василий Иванович, худди чуқурчасига туширдинг. Овози ўчди, песнинг. Энди, марҳамат қилиб яна пиёдаларни кўзлаб уравер. Ҳа, итваччалар! Ерга қапишиб олишди-я, бошларини кўтаролмайди. Боплаб уравер, Василий Иванович.

Бир гал, айниқса ўринлатиб отилганда, капитан Енакиев, ҳатто хохолаб юборди ва дурбинни ташлаб, чапак чалиб қўйди.

Ваня ўз капитанини ҳечқачон ҳозиргидай чаққон, тетик ва яшарган ҳолда кўрган эмасди. Солдат ўз командири блан қандай фахрланса, у ҳам ўз капитани блан доим шундай фахрланарди. Аммо ҳозир солдат сифатидаги фахрланиш устига, бошқа бир туйғу, я'ни ўғлининг ўз отаси блан фахрланиш туйғуси ҳам қўшилишган эди.

Тўсатдан капитан Енакиев қўлини кўтарган эди, иккала тўп ҳам жимиб қолди. Шунда Ваня бир жойга йиғилган, камида ўнтача пулемётнинг шошилинич блан ола-тасирига олиб бўғилиб-тиқилиб тариллай бошлаганини эшитди. Отишма шовқуни шундай зўр эдики, бундан Ванянинг а'зойи-баданини совуқ тер босди. Бу яхши бўлдими, ёки ёмон бўлдими, Ваня тушунолмаётган қолди. Броқ у капитан Енакиевнинг башарасига қарагандан кейин жуда соз бўлганини пайқади.

Кейинчалик бола солдатлардан эшитса, булар Охунбоевга қарашли ўн иккита пулемёт экан. Бу пулемётлар яшириб қўйилган бўлиб, немислар жуда яқинлашиб келишига довур дамани чиқармай турган. Кейин тўсатдан, ҳаммаси бирданига ўт очиб қолган.

— Ҳа, думини хода қилиб қолди-ку! — деди капитан Енакиев. — Қани, чекинаётган немис сафларига қаратиб майда ўқ сочар снарядлар блан отинглар. Нишон ўттиз беш. Трубка ўттиз беш. Огонь! — деб қичқирди у.

Шу блан ҳарқайси тўп олти мартадан ўқ чиқарди; сўнгра у яна қўли блан енгилгина ишора қилиб, ўт очишни тўхтатди.

Пулемётлар муттасил ўқ ёғдираверди, броқ, энди уларнинг бир-бировидан ошиб тушган ғуввос ҳайқириғи устига даланинг ҳар томонидан жуда кўп одамларнинг: «урра-а-а-а!» солиб қичқиришган овозлари қўшилиб кетди.

— Олға! — деди капитан Енакиев ва ҳечқаяққа алақсимасдан олға томон югуриб кетди.

— Ғилдиракларга ўтилсин! — деб қичқирди, чеккаси-дан қон оқабошлаган сержант Матвеев.

Тўплар ҳам яна олдинга қараб жилиб кетди. Энди улар тағин ҳам илдамроқ силжиб борди. Жангда қизишиб кетган пиёда аскарлар тўпларнинг қаршисига югуришиб чиқиб қолар ва қаттиқ ҳайқириқ солишиб, тўпчиларга ғилдирак кегайларидан итаришга ёрдамлашарди. Ба'зибирлари ўқ солинган яшикларни кўтаришиб ё сургашиб боришарди.

Бу орада капитан Охунбоев немисларнинг ерга ётиб, окоп қазиб олишига асти имкон бермай, уларни ҳамон қувиб бормоқда эди. Охунбоев фақат ўн икки пулемётни қўққисдан ишга солиш блангина қаноатланиб қолмади. У, миномёт батареясини запасда сақлаб қўйган, яхшилаб ниқобланган бу миномётлардан ҳали бир марта ҳам ўқ чиқарилгани йўқ эди.

Тўплар ҳозирча йўлда бўлиб ҳали отолмаётгани сабабли, миномёт батареясига навбат етди. Батарея, ўқларни ғуж қилиб туриб, тум-тарақай қочаётган немислар устига бир варақайга ўқ ёғдирди. Немислар жуда тез қочаётганидан уларни қувиб бораётган пиёда аскарлар ва булар қаторида тўплар ҳам анчагача тўхтаб ололмадилар.

Енакиевнинг тўплари сра ҳам тўхтамасдан, адрнинг қоқ белигача силжиб борди, бу ер блан немисларнинг асосий позициялари орасида жуда оз масофа қолган эди.

Шу ерга келганда немислар полиздаги узун зонурнинг нариги томонида тўхтаб қолаолган эдилар. Лекин шу пайтда тўплар стиб келиб қолди ва жанг яна авж олиб кетди.

Тўплар энди ўқчи аскарлар ячейкалари орасида турарди. Ваня ўнг ва чап тарафда пиёда аскарларнинг ер бағирлаб ётиб олиб отаётганларини кўрди. У ўқ узатиб туручиларнинг рух яшикларини судраб тез югурганларича ўқчиларнинг кетига бориб ётиб олаётганларини ҳам кўрди.

Ванянинг қулоғига офицерларнинг отишга команда бериб қичқирган овозлари эшитиларди.

Ҳамма жойда уйдум-чуқурлар ҳосил бўлиб, улардан тутун бурқсаб кўтарилмоқда эди. Ҳамма ёқда отилиб бўлган темир гильзали пулемёт ленталари, пачоғи чиққан немис сувдонлари, оғир рух илгаклар қадалган, чармдан қилинган сафар жабдуқларининг бўлак-сўлаклари, ёрилмай қолган миналар, пора-пора бўлган немис плаш-налаткалари, қонга беланган латталар, фотокарточкалар, откириткалар ва яқиндагина жанг бўлиб ўтган майдонни ҳарвақт қоплаб ётадиган бир талай ахлатлар чочилган эди.

Замбарак яқинида тупроқ тусли кўкимтир тор мундир ва каттакон кулранг резина этик кийган бир неча немис мурдаси чўзилиб ётарди.

Аввалгига Ваня, бу ерда узоқ туриб қоламиз шекилли, деб ўйлади.

Лекин, капитан Охунбоев атаканинг бўшашиб кетаётганини кўриб, ўзининг учинчи, сўнгги козирини ишга солди, бу — сра ишлатилмаган янги взвод эди, капитан Охунбоев бу взводни аҳвол жуда танг келиб қолгандагина ишлатаман деган мақсадда асраб келар эди. Бу взводни у яширинча ва ниҳоятда илдамлик блан олиб келди, взвод сафини жуда усталик блан ёйди-да, Енакиев тўплари ёнидан олиб ўтиб, ҳали дурустроқ ўрнашиб ололмаган немисларнинг қоқ ўртасига қараб ўзи атакага бошлаб борди.

Бу тантана дақиқаси эди. Броқ, бугун эрта блан Ванянинг атрофида бўлган барча воқиалар нақадар те- зоблик блан ўтган бўлса, бу тантана дақиқаси ҳам шунча- лик тез ўтиб кетди.

Тўп расчёти янги жойга чаққон ўрнашиб олиш учун эндигина белкуракларга тутинган эдики, Ваня атрофидаги ҳамма нарсаларнинг тўсатдан алланечук ёмон бир аҳвол- га тушиб қолганини сизди. Жанг гулдиросидан сўнг чўк- кан бу жимжитликда болага жуда хавфли ва ҳатто даҳ- шатли бир аҳвол юз бергандай туйилди.

Капитан Енакиев тўп қалқонига суяниб, кўзини қис- ганича узоқларга тикилиб турарди. Ваня ҳечқачон унинг бетиди ҳозиргидай гамгинлик аломатини кўрмаган эди.

Ковалёв унинг ёнида қўли блан олдинги томонни кўрсатиб турарди. Улар аста-секин бир-бирлари блан гаплашиб қўяр эдилар. Ваня қулоқ солди. Унга булар худди аллақандай жумбоқ ўйнаётгандай кўринди.

— Бир, икки, уч,— деди Ковалёв.

— Тўрт, беш,— деб қўшиб қўйди капитан Енакиев.

— Олти,— деди Ковалёв.

Ваня командир блан наводкачи тикилаётган тараф- га қаради. Ванянинг кўзига хира бўлиб, хунук уфқ ва унинг тепасида бирнеча баланд чўққи том, бирнеча кек- са дарахат ва темирйўл водокачасининг шарпаси илаш- ди. У, бошқа ҳечнарсани кўрмади.

Лекин шу чоғ капитан Охунбоев келиб қолди. Унинг бетлари чўғдай қизиб, қизариб кетган, у ҳар вақтдагидан кўра ҳам яхлит кўринарди. Дуддан қорайган бетларидан қоп-қора тер қўйилиб, анордай қизарган иягидан чак-чак томарди. У, бетиди терни плаш-палаткасининг этаги блан артиб турарди.

— Уч минг метр наридан водокачка томонга қараб бешта танк бостириб келаяпти,— деди у, нафас олиб.

— Олтита,— деб тўғрилаб қўйди капитан Енакиев,— икки минг саккиз юз метр нарида.

— Балки шундайдир,— деб қўйди Охунбоев.

Капитан Енакиев дурбинга қаради-ла:

— Пиёда аскарлари ҳам бор экан,— деди.

Капитан Охунбоев шошилиб унинг қўлидан дурбинни олиб, у ҳам ўша томонга қарай бошлади. У дурбинни уфқнинг уёғидан буёғига суриб анчагача тикилди. Охир дурбинни қайтариб берди.

— Икки ротача пиёда аскарлари бор,— деб қўйди Охунбоев.

— Ҳа, тахминан шунча,— деди капитан Енакиев.— Сизнинг аскарларингиз қанча қолган?

Охунбоев бу саволга тўппа-тўғри жавоб бермади.

— Талафот катта,— деди тажанглик блан ва бўйнига плаш-палаткасининг тасмасини бойлаб, этигининг йиғилиб қолган қўнжини тортиб қўйди-да, автоматини силкитганича катта-катта қадам ташлаб олдинга югуриб кетди.

Орада ўтган бу сўзлар қанчалик секин айтилган бўлмасин, «танклар» деган сўз ўша заҳотиёқ ҳар иккала тўпга етиб борди.

Солдатлар, ҳечқандай гап-сўзсиз тез-тез ер қазишга тушишди. Бешинчи ва олтинчи номерлар бўлса, яшиқлардан бронятешар ўқларни шоша-пиша олиб, уларни алоҳида қилиб тахлай бошлашди. Ваня жанг вақтида ўзи турадиган ўрнини маҳкам ёдида тутиб, ўқларга уннаб кетди.

Худди шу чоғ, капитан Енакиевнинг кўзи болага тушиб қолди.

— Бу қанақаси! Ҳали сен шу ердამисан?— деди у.— Бу ерда нима иш қилаяпсан?

Ваня ўша заҳотиёқ таққа тўхтаб, қадини ростлади.

— Биринчи тўпнинг олтинчи номери бўламан, ўртоқ капитан,— деди у чаққонлик блан, қўлини шлёмининг четига обориб. Унинг шлёмидаги тасмачаси иягига ёпишмасдан осилиб турарди.

Охириги айтганда, бола бунда хиёл найрангвозлик қилди. Аслда у, олтинчи номер эмас, балки фақат олтинчи номер ҳузурида запас ҳисобланарди. Аммо у олтинчи

номер бўлишини ва ўз капитани ҳам тутинган отаси олдидан обрўйлироқ бўлиб кўринишни азбаройи истаганидан беихтиёр ёлғон гапирди.

У Енакиев қаршисида қаддини ростлаб, кўк кўзларини катта очиб, унга тикилиб турарди. Батарея командирининг кўриб қолганидан унинг кўзлари қувончдан порлаб кетди.

У капитанга тўп кетидан ўқларни ташиб борганини, ўқ қалпоқчаларини туширганини ва яқингина жойда мина ёрилганда ҳам сра қўрқмаганини айтиб бермоқчи эди. У, бўлиб ўтган ҳамма нарсани капитанга айтиб бериб, ма'қуллатмоқчи, ундан ҳам солдатча: «Қойил!» деган сўзни эшитмоқчи эди.

Лекин шу тобда капитан Енакиев Ваня блан гаплашиб туришга мойил эмасди.

— Нима бўлди сенга, эсингни едингми?— деди капитан Енакиев чўчиб.

У: «Тушунмаяпсанми, ахир? Устимизга танклар босиб келаяпти-я! Бу ерда ўлиб кетасан-а, тентак! Қоч бу ердан!»—деб бақириб юборгиси келди. Лекин, ўзини босди.

У, жиддий ҳўмрайиб, тишлари орасидан кескин қилиб:

— Жўна ҳозир бу ердан,— деди.

— Қаёққа?— деб сўради Ваня.

— Орқага. Батареяга. Иккинчи взводга. Разведкачилар олдига. Истаган жойингга.

Ваня капитан Енакиевнинг кўзларига боқиб туриб, ҳамма нарсага тушунди. Лаблари қалтираб кетди. У янада қаддини баландроқ тутди.

— Ҳечқаёққа кетмайман,— деди у.

— Нима?— дея ажабланиб такрор сўради капитан Енакиев.

— Ҳечқаёққа кетмайман,— деди яна бола ўжарлик блан, кўзларини ерга тикиб.

— Сенга буюраман, эшитдингми?— деди секин капитан Енакиев.

— Ҳеч кетмайман,— деди Ваня. У шунчалик титроқ

— Қизиласкар Солнцев! — деб қичқирди Енакиев, ҳаммага эшигарди қилиб.

овоз блан гапирган эдики, ҳатто унинг киприклари ёшланди.

Ана шу чоғ капитан Енакиев бу кичкина одамнинг, ўз солдати ва ўз ўғлининг дилида кечаётган ҳамма нарсани дарҳол пайқади. У бола блан тортишиб ўтиришнинг ҳожати йўқлиги ва бефойдалигини тушунди, зотан ҳозир бунинг фурсати ҳам эмас эди.

Унинг лабларида ёшларга хос беғубор, шўх, айёр бир табассум билинар-билинемас акс этди. У, сафар сумкаси-дан маълумот ёзиладиган бир варақ кулранг қоғоз олиб, тўп қалқони устига қўйди-да, кўк қалам блан дарров бирнеча оғиз сўз ёзди. Кейин қоғозни кичкинагина кулранг конвертга солиб ёпиштирди.

— Қизил аскар Солнцев!— деди у, эшитсин учун, баланд овоз блан.

Ваня сафда юргандек қадам ташлаб келиб, пошналари-ни тақ этиб қўйди.

— Мен, ўртоқ капитан.

— Сизга жанговар топшириқ. Шу пакетни дарҳол дивизион команда пунктига, штаб бошлиғига етказинг. Тушундингизми?

— Тушундим.

— Қайтариб айтинг-чи.

— Шу пакетни дивизион команда пунктига, штаб бошлиғига дарҳол етказиб бериш буюрилади,— деб қайтарди Ваня бурро қилиб.

— Тўғри.

Капитан Енакиев конвертни узатди. Ваня пакетни чаққон олди. Шинелининг тугмаларини ечди-да, пакетни гимнастёркасининг чўнчагига солиб қўйди.

— Кетсам рухсатми?

Капитан Енакиев узоқдан эшитилаётган моторлар гулдуросига қулоқ солиб, жим қолди. Кейин бирданига ўгирилди-да, қисқа қилиб:

— Хўш? Нима қилиб турибсиз? Боринг!— деб қўйди.

Броқ Ваня жовдираган кўзларини ўз капитанидан узолмасдан, қаддини ростлаганича тураверди.

— Нима дейсан? Хўш?— деди эркалаб Енакиев.

У, болани ўзига тортди-да, бирдан жуда тез ҳаракат қилиб, маҳкам бағрига босди.

— Топшириқни бажар, ўғлим,— деди ва эскирган жамш қўлқопли қўли блан астагина Ваняни ўзидан нари сурди.

Ваня чап кифти блан айланди-да, шлёмини тўғрилаб олиб, алақсимасдан югуриб кетди. У, юз метрча нари бормасдан, орқа тарафидан тўп овозларини эшитиб қолди. Капитан Енакиевнинг тўплари танкларга қарши ўқ уза бошлаган эди.

26

Ваня ҳарсиллаб ва терга ботиб артиллерия позициясига етгач, қидира-қидира дивизион команда пунктини топган пайтда, капитан Енакиевдан ажраллишган бояги тепаликда соятдан бери қизгин жанг бормоқда эди.

Бутун тепаликни аралаш-қуралаш бўлиб паға-паға буруқсиган оқиш-қорамтир ва кулранг қуюқ тутунлар қоплаб олган эди. Улар янги туғилган қўзининг барраси-дек бурама ва жингалак эди.

Тутун орасида портлашлар зарбидан чақмоқлар чақиларди. Ер зириллаб турарди. Гўё алла қаерда катта бир дарвоза тўхтовсиз қаттиқ очилиб-ёпилиб тургандай, ҳаво безовта кезмоқда эди.

Яқин ва узоқ ерларда турган батареяларимиздан очилган ўнларча снарядлар ҳар лаҳза бош устидан шу тепалик тарафига физ-физ ўтиб турарди.

Штаб бошлиғи Ваняга қарамасдан пакетни олиб ўқиди-да:

— Ҳим. Хабарим бор,— деб қўйди.

Кейин пакетни ҳарбий маълумотлар сақланадиган папкага солди.

Ваня штаб блиндажидан чиқди-да, орқасига қараб, физиллаб кетди. У, капитан Енакиев турган тепаликнинг ёлғиз ўзидагина эмас, балки бутун фронт бўйлаб жанг бораётганини эндигина пайқаб қолди. Жанг ҳаракати аста-секин ғарбга силжиб бормоқда эди.

Ваня югуриб бораркан, моторлаштирилган пиёда аскарларнинг юк машиналари унинг ёнидан физиллаб ўтиб қоларди; танклар чуқурликлардан ўрдак сингари лапанглаб борар; ўзиюрар замбараклар ўрмаловчи занжирларини ғизирлатганларича, — кўринишда секин, аммо аслида тез ҳаракат қилар; телефончилар ўзларининг таёқ ва ғалтакларини олиб, йўл-йўлакай линияни узайтириб чопишар; баланд-пастликлардан физиллаб сакраб кетаётган «виллис» машинасида тепаси қизил, ўзи кулранг папах кийган генерал харитани худди газета сингари ёзиб борарди.

Хуллас, атрофдаги бутун нарса жойидан қўзғалган, ҳамма нарса ҳаракатда, ҳамма олға томон шошилмоқда эди.

Ваня ўзига таниш бўлган жойни араб таниди, бу жой ҳам ўзгарган, алланечук бегона, ғалати бўлиб қолганди. Ваня ўз тўпидан ажралгандан буён қанча вақт ўтганини билолмади. Унга гўё бирнеча минутгина ўтгандай туйилди. Аслида эса бирнеча соат вақт ўтиб кетган эди. У, тепаликда жанг давом этаяпти деб ўйлаб, жуда шошмоқда эди.

У ерда аллақачон ҳамма иш битиб кетганини Ваня билмасди: танклар қириб ташланган, атака қайтарилган, қўлга кирган тепалик мустаҳкамлаб қўйилган, замбараклар турган ер эса деярлик орқа томонда қолиб кетганди. Ҳаммадан ҳам, буларнинг қандай рўй берганига унинг ақли етмасди. Капитан Енакиевнинг икки замбарани ва Охунбоев батальонининг қолган-қутган кучлари ҳамма ўқларини отиб тугатганидан кейин, ўзларини қуршаб олган немисларни қирқ минут давомида қўл гранаталари билан қайтариб тургани, гранатлар ҳам қолмагани-

дан кейин, найзалар, белкураклар ва қўлларига нима дуч келса шу блан жанг қилганлари унга ма'лум эмасди. Немислар ҳадеб босиб келавергандан кейин капитан Енакиев дивизионга телефон қоқиб, дивизион батареясининг ўз томонига қаратиб ўт очишини сўради.

Буларнинг ҳечбиридан Ванянинг хабари йўқ эди. Лекин у таниш ерга яқинлашган сари, аллақандай ваҳими аста-секин унинг қалбига ғулғула солаверди.

Аммо бу ер ҳам энди таниб бўлмайдиган ҳолга келган эди. Ваня буни аранг таниб олди.

Мана, бу ер уларнинг биричи марта рўпарадан туриб ўқ узган марраси. Ваня буни картошка поялари ғарамидан билиб олди, капитан Енакиев унинг устига чиққанида, поялар бир оз ёнга оғиб қолганди. Илгари бу ғарамнинг ёнида ўқлардан бўшаган, ёрилиб кетган яшик ётарди. У ҳозир ҳам шу ерда ётипти. Броқ кимдир бу яшикнинг ўқ тахлайдиган катак тахтачаларини нима учундир суғуриб олган-да, тагин шу жойнинг ўзига, музлаган ерга ташлаб кетган. Шундан бошқа кўзга таниш нарса йўқ эди. Энг муҳими, ўша вақт шу ерда турган кишилар энди кўринмасди, Ваняга бу ер ўша кишилар туфайли таниш бўлиб қолган эди.

Бола нари кетди.

Илгари Охунбоев пиёда аскарлари ётган далада ҳозир ёниб кўмирга айланган юк машинадан тутун бурқсиб турарди. Унинг атрофини портлаган ва чочилган тўп патронлари босиб кетганди. Ваня, бу ҳойнаҳой капитан Енакиевга ўқ етказиб бермоқчи бўлган юк машина бўлса керак деб ўйлади.

Яна нари боргач, Ваня немисларнинг пачоқланган иккита танкини кўрди, илгари улар йўқ эди. Очилиб ётган танкнинг биридан немиснинг кулранг обмоткаси куйган, қалин пошнасига темир михлар қоқилган бир оёғи тарвақайлаб чиқиб турарди. Тўпининг стволи ёрилиб кетган иккинчи бир танк ёнидаги чуқур ичида электр лампочкасига ўхшаган аллақандай дарз кетган бир шиша ётарди.

Бу шиша ичидан силқиган ялтироқ қуюқ суюқлик фосфор сингари сариқ ва хира алангга бериб секин ёнар эди.

Яна нарироқдаги ерларнинг ҳаммаси ўйилиб, ўнқир-чўнқир бўлиб кетган. Катта-кичик чуқурларнинг оралиғи шунчалик яқинки, оёқ қўйиш учун текис жой ҳам қолмаган. Ҳар қадам сайин дам пастга тушиб, дам кўтарилиб юриш керак. Ваня бу ердан ўттиз қадамча юриб, бутунлай тинкаси қуриди.

Оғир шлём кийган бошини иссиқ тер босди. Зилдай шинель елкасини босарди.

Ванянинг ёнидан бирнеча нотаниш тўпчилар ўтди; уларнинг бири елкасига яшил антенна ўрнатилган кўк яшикни қўйиб борар эди, бу антенна уч дона энсиз барг чиқарган қамишга ўхшаб кетарди.

Баланд қора бияга миниб олган нотаниш бир тўпчи-капитан ва унинг кетидан елкасига автомат осган нотаниш бир разведкачи ўтиб кетди.

Осмонни қалин булут босган, совуқ шамол қор учқунларини олиб келаётган, дилни ғаш этучи бу пайтда теъарак-атрофдаги ҳамма нарса нотаниш, бегона бўлиб тўйилди.

Шу вақт Ваня бирдан ўз замбарагини кўриб қолди. У сал бир ёққа ёнбошлаган ва негадир бир ғилдираги йўқ, бу ғилдирак ўрнига бирнечта бўш ўқ яшиклари устма-уст тахлаб қўйилган эди.

Тўп яқинида ён тахталари очиқ юк машинаси турар, бирнеча киши унга алланимани авайлаб ортмоқда эди.

Бола юраги орқага тортиб яқинроқ борди. Тўп қарши-сидаги дала немис мурдалари блан тўлиб кетган эди. Ҳамма ерда тўда-тўда бўш гильзалар, пулемёт ленталари, босиб-янчилган портлатиш асбоблари, қонга беланган белкураклар, халталар, пачоғи чиққан гильзалар, йиртиб ташланган хат, ҳужжатлар чочилиб ётарди.

Бутунлай абжағи чиққан мана шу нарсалар орасида таниш тўпи бирмунча камроқ шикастлангандек кўринди, тўп станогида бошини хам қилиб ва қўлларини осилти-

— Майли, чўпон бола, майли. Шунақа ҳам бўлади.
Вақти келганда солдат ҳам йиғлайди.

риб, бутун гавдаси блан очик затворга суялганича капитан Енакиев ўтирарди.

Ванянинг назарида капитан Енакиев ухлаётгандек кўринди. Бола унга ўзини ташламоқчи бўлди-ю, броқ аллақандай гайри-ихтиёрий зўр бир куч уни тўхтатиб, ҳайкалдай қотишга мажбур этди.

У қимирламай, капитан Енакиевга тикилиб қолди, унга термулган сайин кўз олдидаги манзара уни баттарроқ даҳшатга соларди.

Капитан Енакиевнинг гавдасига қуйгандек ярашиб тушган шинели ит талагандай пора-пора бўлган ва қонга беланган эди. Шлёми ерда юмалаб ётарди, қор учқунлари қўнган кулранг сочларини шамол елпиб турарди.

Капитан Енакиевнинг боши жуда қуйи эгилганидан

юзи кўринмасди. Лекин ундан тинмай чакиллаб қон томиб турарди. Қон тома-тома тўп станогни остида ҳалқоб ҳосил бўлган эди.

Капитан Енакиевнинг қўлларида негадир қўлпоқ йўқ эди. Бир қўли айниқса яққол кўриниб турарди. У оппоқ оқариб кетган, панжаларининг қони қочган, тирноқлари эса кўкариб кетганди.

Эскироқ бўлсаям, топ-тоза, ихчам этик кийган оёқлари ғайри табиий бир ҳолда чўзилган бўлиб, худди ҳозирнинг ўзгинасида пошналари блан ер тепиб, юриб кетадигандай эди.

Ваня Енакиевга тикилди, бу кишининг капитан Енакиев эканини билган бўлса ҳам, бунга ишонмас, асти ишонгиси келмасди. Йўқ, бу мутлақо бошқа — жонсиз, аллақандай нотаниш бир киши эди ва айниқса у, болага шу лаҳзада унинг атрофини қуршаб олган бутун нарсалар каби ёт кўринди.

Шу чоғ кўққисдан аллаким Ванянинг поғони устига оғир қўлини мулойимгина қўйди. Ваня юқорига тикилиб қараса, Биденко экан. Зўр гавдали, меҳрибон ва қадрдон разведкачи унинг қаршисида турар ва эркалаб жилмаярди.

Унинг бақувват бир қўли Ванянинг елкасида эди, дока блан қалин қилиб ўралган ва қонли латта боғланган иккинчи қўлини эса худди чақалоқ кўтаргандай қовушмасдан кўкрагига босиб турар эди.

Шу чоғ Ванянинг дили алланечук ўксиб кетди. У Биденконинг бағрига ташланиб, уни белидан қучоқлаб олди, куйинди ҳиди босган дағал шинелига юзини суркаб, беихтиёр кўзидан дона-дона ёш тўкди.

— Биденко амакижон... Биденко амакижон... — деб юборди бутун вужудини титроқ босиб ва йиғидан ўзини туголмай Ваня.

Биденко бўлса унинг бошидан оғир шлёмини астагина олди-да, тарашланган ҳароратли бошини дока ўраган қўли блан силаб туриб, ҳаяжон блан деди:

— Майли, чўпон бола, майли. Шунақа ҳам бўлади. Вақти келганда солдат ҳам йиғлайди. Илож йўқ. Ахир уруш-да.

27

Ҳалок бўлган капитан Енакиевнинг чўнтагидан кичкина хат топиб олдилар. Бу хатни у, ўз томонига қаратиб ўт очишларини сўраш олдидан ёзган эди. Гарчи бу хат шошиб-пишиб ёзилган бўлса ҳам, капитан Енакиев буни жуда осойишта шароитда ўз блиндажида ўтириб ёзган деб ўйлаш мумкин эди. Хат жуда аниқ, бирон жойи ҳам ўчирилмасдан ёзилган эди.

Ваҳоланки, бу хатни ёзаркан, ўша даҳшатли, сўнги дақиқада унинг атрофида деярлик ҳечким қолмаган эди.

Капитан Охунбоев плаш-палаткаси остидан қўлларини икки ёнга ёзиб узала тушиб ерда ётарди. Уқ унинг кенг пешонасининг қоқ ўртасидан тешиб ўтганди. Ковалёв бўлса худди ҳозиргина этигини ечиб, пайтавасини бошқатдан ўрамоқчи бўлиб ерга ўтирганда, тўсатдан ёнига оғиб тушган ва шу куйи қотиб қолган эди.

Шундай бўлса-да капитан Енакиев хатида уни ёзган куни, ойи, йили ва соатигача қўйишни унутмаган. У ҳатто шу хатни ёзган ерини: «Саккизинчи сонли нишон районида» деб кўрсатиб ҳам қўйган. У имзо чеккандан кейин нуқта қўйишни ҳам унутмаган.

Хатни учбурчак қилиб буклаб, топиш осон бўлсин деб гимнастёркасининг сиртқи чўнтагига солиб қўйган.

Бу хатда капитан Енакиев ўз батареяси билан видолашган, барча жанговар ўртоқларига салом айтган ва қўмондонликдан сўнги ҳарбий ҳурмат кўрсатиб, ўзини Германияда эмас, балки жонажон совет тупроғида дафн этишларини сўраган.

Бундан ташқари, тутинган ўғли Ваня Солнцевнинг тақдири тўғрисида ғамхўрлик кўрсатишларини, уни авбал яхши солдат ва кейинчалик лаёқатли офицер қилиб етиштиришларини илтимос қилган.

Капитан Енакиевнинг сўнги ўтинчи шараф блан ба-
жарилди: уни совет тупроғида дафн этдилар.

Бўрон қабр устини биринчи ёққан қор блан қоплаган-
дан кейин, Ваня Солнцевни полк команда пунктига, ко-
мандир ҳузурига чақирдилар. Бу ерда Ваня, яна тагин
солдат тақдирида ўзгариш бўлишидан дарак беручи сўз-
ни эшитди.

Артиллерия полкининг командири Ваняга уни Суво-
ров мактабига юборажакларини билдирди ва:

— Тайёрлан,— деди.

Орадан тўрт кун ўтгач, вокзалдан қадимий рус шаҳ-
рининг марказига олиб борадиган паст-баландлик катта
кўчадан ефрейтор Биденко Ваня Солнцевни бошлаб бо-
рарди.

Улар шошилмасдан боришар экан, юзларида гурур
блан бирга билинар-билинмас норозилик сезиларди, одат-
да фронтчилар фронт орқасидаги шаҳар кўчаларидан
ўтганларида бундаги ҳаётнинг суст ва тартибсизлигидан
ажабланиб, шундай ҳолатга тушарди.

Биденко қўли боғланган, юксиз, енгилгина қадам бо-
сиб борарди. Бола елкасига кўк буюм халтасини осиб
олган эди.

Бу халтага бир талай керакли-кераксиз нарсалар со-
линганди, ўз ўғилларини узоқ сафарга жўнатаётган раз-
ведкачилар блан тўпчилар бу нарсаларни Ваняга совға
қилишган эди.

Буюм халтасига алифбе китоби блан компас солин-
ган ўша машҳур тўрва ҳам жойланган эди. Пушти ранг
целлулоид идишда ҳушбўй атир совун блан тешик-тешик
кўк целлулоид қин ичида тиш чўткаси бор эди. Унда
теш паршоғи, ип-игна, этик чўткаси ва мой ҳам бор
эди. Бир банка чўчқа гўшти, кичкина халтачада кесма
қанд, битта гугурт қутичада туз, яна бир қутичада қуруқ
чой ғамланган эди. Кружка, лабда чалинадиган гармош-
ка, ўлжа заживалка, учи тигли бирнеча снаряд парчаси ва
йирик калибрли немис пулемётининг иккита ўқи ҳам бўлиб,

буларнинг бири сариқ, иккинчиси қора патронли эди. Бир буханка нон блан юз сўм пул ҳам бор эди.

Лекин халта ичидаги нарсаларнинг энг қимматлиси— «Суворовский натиск» газетасига ва яна унинг устидан рўмолчага маҳкам қилиб ўраб олинган капитан Енакиевнинг погонлари эди, бу погонларни капитан Енакиевдан хотира бўлсин деб Ваняга хайрлашиш чоғида полк командири топширган ва кўз қорачиғидай сақлаб, Ваня ҳам эҳтимол уларни тақиш даражасига етган пайтигача эҳтиёт қилишини тайинлаган эди.

Полковник болага капитан Енакиев погонларини топшираётиб, бундай деган эди:

— Сен ўз ота-онангнинг яхши ўғли бўлгансан. Разведкачилар блан тўпчиларга ҳам яхши ўғил бўлдинг. Капитан Енакиевга муносиб — яхши, довжорак, уддабурро ва қобил ўғил бўлдинг. Ҳозирда ҳам бутун артиллерия полкимиз сени ўз ўғли деб билади. Бунинг ёнингда тут. Энди ўқишга жўнаясан, мен умид қиламанки, қадрдон полкингга испод келтирмайсан. Ишонаманки, сен энг яхши ўқучи, кейинчалик эса энг яхши офицер бўласан. Аммо шуни билиб қўй: ҳарвақт ва ҳамма ерда, аввал-охир сен ўз она Ватанингнинг ҳамда шу Ватаннинг энг асл фарзанди Сталиндек улуғ одамнинг содиқ ўғли бўлмоғинг керак. Хайр, Ваня Солнцев, улғойиб офицер бўлганингда, ўз полкига қайт. Биз сени кутамиз ҳам ўз қадрдон кишимиздай қабул қиламиз.

Ваня блан Биденко қалин қор босган шаҳарни бошдан-охир ўтиб, Екатерина замонидан қолган ва олди баланд устунлар ҳамда арклар блан безалган катта уйдиги келиб тўхтадилар.

Шаҳар қирқ иккинчи йилда бирмунча вақт немислар қўлида бўлиб, бу уйнинг қайбир жойларида ёнғин аломатлари ҳали ҳам сақланарди.

Жимжимадор темир панжараларни қиров босган эди. Уйнинг атрофида бирнеча кекса қайин дарахтлари ўсган. Унинг тепасидаги қарғалар ин қўйган баланд шох-

ларини панжара сингари қиров босган, бу шохлар қизғин ҳавода омонат осилиб тургандай кўринар ва бутунлай кўмкўк бўлиб товланарди.

Ботиб бораётган нурсиз қуёш совуқ туманда тухум саригига ўхшаб кўринарди, бу чоғ кўҳна ёнғин минорасининг ёниб кетган деворлари устида зағчалар учишиб юрарди.

Биденко блан Ваня контроль будкадан ўтдилар, кейин катта гумбазли йўлақда Биденко Ваня блан бирга ҳужжатлар солинган пакетни навбатчи офицерга топширди, ўзи бўлса йўгон равоқ остидаги қадимги ёғоч сандиқ устида ўтириб кутабошлади.

У анча вақт кутди. Бу орада ёш трубачи бирнеча бор зинапоя тагидан чиқиб келиб, соатга қараб карнайини чалиб қўйди. Қалин тош деворли ва полига катак-катак тош ётқизилган бу кенг йўлақда карнайнинг қаттиқ овози қулоқни кар қилгудай янгради. Бу овоз мис панжарали тош зинапоядан юқорига таралиб, аста тинар ва фақат заиф акс садо бинонинг аллақайси чекка бурчакларида йўлақлар, синфлар ва заллари бўйлаб анчагача кезарди.

Бу ерда ҳарбир иш карнай чақириги блан бўларди. Бу уйнинг кўз илғамас ҳаётини карнай бошқариб турарди. Карнай чалиниши блан бирдан юзларча одамнинг говур-гувури ва тапир-тупур оёқ товушлари эшитилиб қоларди. Яна шу карнай овози бирдан сув қуйгандек жимлик ўрнатар, бу пайт умивальник жўмрагидан томиб турган сувнинг чакиллаши блан зинапоя остидаги соатнинг тик-тик этишидан бошқа овоз эшитилмасди. Бир сафар карнай овози кўзга кўринмаётган ротага сафга тизилишни буюрди, шунда Биденконинг қулоғига яна ўша кўзга кўринмаётган ротанинг шов-шув қилмасдан қаердадир саф тортгани, бир-икки санашиб, икки қатор бўлиб, бир ёққа бурилишгани ва кейин «Ать-два, ать-два, ать-два... левой! левой!» командаси блан, пишиққина ботинка кийган юзларча оёқнинг бараварига шаҳдам қадам ташлаб, тезгина юриб кетгани эшитилди.

Бир сафар зинапоянинг иккинчи супачасида қора мундир ва қизил ҳошияли узун шим кийган кичкина, сариқ бола пайдо бўлди. Боланинг бу ерга жуда авайлаб, қўрқа-писа чиқиб желганига қараганда, карнай, шу фурсатда унинг бу ерга чиқишига рухсат этмаганилигини ва боланинг сўрамасдан, ўз бошича чиққанини билиш мумкин эди.

Бола бу ўртада ҳечким йўқ деб ўйлаб, қорнини зинапоя панжарасига тиради-да, сепкилли пучуқ башарасида мамнунлик акс эттириб, пастга сургалиб тушабошлади. Бу чоғ Биденкони кўриб қолиб жуда уялиб кетди, мундирини тузатиб, катак-катак текис тош ётқизилган полдан худди сафдагидек юриб бориб ён тарафидаги эшикка кириб кетди.

Биденко бўлса ма'юс ўтирар ва кечга томон ўқтин-ўқтин оғрий бошлаган ярадор қўлини силар эди. У Ваняни ташлаб кетишга кўзи қиймас эди, чунки у энди умрбод ажралаётганларини сезаётган эди.

Зинапоянинг биринчи супачасида деворнинг бир тарафини бутунлай қоплаган катта сурат осилган эди. Бу суратда худди ўзи осилиб турган ердагидек оқ зинапоянинг расми туширилган эди. У худди шу зинапоянинг давомига ўхшаб кўринарди. Унинг чеккаларида бурунги замон замбараклари, барабан, байроқ ва карнайларнинг расми солинган эди. Зинапоядан қизил погонли қора мундир кийган кичкина бир бола юқорига чиқиб борарди. Елкасига кулранг плашининг барини ташлаб олган, шпор тақилган, қўнжи тиззадан баланд этик кийган, кўкрагига олмас юлдуз қадаган ҳамда кенг пешонаси теппасида бир тутам кулранг сочли Суворов юқоридан болага қўлини узатиб турар эди.

Карнай ва байроқлар ўртасидан зинапоя бўйлаб юқорига кўтарилаётган бола, Биденкони назарида, ўзининг Ваняси, чўпон боласи бўлиб, Суворов худди унга қўлини чўзаётгандай туйилди.

Броқ, шу пайт ён тарафдаги эшик очилиб, даҳлизга

навбатчи офицер блан Ваня кириб келди. Биденко сакраб ўрнидан туриб, қаддини ростлади. Биденко Ваняни энди Суворов мактаби кийимида кўраман деб кутган эди. Броқ бола шинельсиз ва сочсиз (дарҳол сочини олдиришган эди) бўлса ҳам, ҳамон ўзининг армия кийимида эди.

Навбатчи офицер:

— Уқучи Солнцев, кузатиб келган одамингиз блан хайрлашишингиз мумкин,— деди-да, ўзини четроққа олиб турди.

Ваня Биденко олдига келди. Улар нима қилишларини билмай, анча вақт жим қолишди.

Шу чоғ бола ўзининг бутун ҳаётини бирма-бир хотирдан ўтказди. Шунда у, ўзининг кечириб келган ҳаётининг умрбод тугаганини ва энди асло эски ҳаётига ўхшамаган бошқача бир ҳаёт бошланаётганини англади.

— Хайр, чўпон бола,— деди энг охир Биденко.

— Оқ йўл бўлсин,— деди Ваня.

У Биденконинг бағрига ташлангуси, уни саккизинчи сонли нишон районидаги мажақланган тўп ёнида бўлганидай қучоқлаб олгуси, куйинди ҳидли шинелига юзларини суртиб йиғлагуси келди. Аммо кўпдан бери унинг ҳаётини бошқариб юрган аллақандай қудратли бир куч уни тўхтатиб қолди.

Биденко индамасдан қўлини узатди. Бола бу ҳайбатли, дағал қўлни биринчи марта қисар экан, унинг бутун кучи ва мулойимлигини ҳис этди. Шунда Биденко ўзини тутиб туролмай, худди саккизинчи сонли нишон районида бўлганидек, Ванянинг сочсиз бошини бу сафар ҳам дока бойланган қўли блан силади.

Биденко мис пружинали оғир ташқари эшикни очар экан, Ваня дабдурустан овозининг борича:

— Хайр, Биденко амаки!— деб бақариб юборди.

Разведкачи бўлса орқасига ўгирилмай, кўчага чиқиб кетди.

Бирнеча соатдан кейин Ваня, эртага эрталабдан бошлаб кийиш учун каптенармусдан¹ формали кийим-бош олди. Уларни бўйига ўлчаб кўргач, кариайнинг буруғига амал қилиб, бошқа шогирдлар билан бирга каттакон иссиқ уйда, алоҳида кроватьда, устига ян-янги тивит одеял ёпиб уйқуга кетди.

Унинг ястиғи остида капитан Енакиевнинг поғонлари турарди.

Тонг отаётганда, туриш вақти яқинлашиб қолганда кекса генерал, мактаб бошлиғи ўз одатига кўра, ўғилларининг қандай ухлаётганини кўриш учун ётоқхоналарни айланиб чиқди. У одатда ҳаммадан эрта уйғонарди.

У, Ванянинг кровати олдида тўхтаб, болага узоқ тикилиб туриб қолди. Ваня қаттиқ уйқуга толган бўлсада, устидан одеялини тепиб ташлаб, беҳаловат ётарди. Унинг юзида кўраётган тушларининг аломатлари акс этиб, ҳар дақиқа унинг туси ўзгариб турарди.

Кўраётган тушлари боланинг бутун борлиғини қаттиқ чулғаб олганидан, генерал унинг устига одеялни ёпиб, ястиғини тўғрилаб қўйганини ҳам сезмади.

Генерал унинг уйқу ичида мамнунлик акс этиб турган юзига боқар ва шу кичик солдат қалбининг энг чуқур ерларигача қўл солиб, унинг дилидаги ҳамма нарсани яқиндан билгиси, юрагидаги энг нозик ҳисларигача пайқаб олгуси келарди.

Ванянинг бошидан кечган воқиялар ипидан-ипиасигача генералга маълум эди. У, батареяда Ваняни чўшон бола деб юритишганини ҳам, албатта, биларди. Бу исм генералга жуда ёқиб тушган эди. Генералнинг ўзи ҳам оддий деҳқон оиласидан чиққан эди. У, гоҳо-гоҳо ўзининг болалик чоғларини эслаб қўйишни яхши кўрарди.

¹ *Каптенармус* — ҳарбий қисмларда хўжалик мудир.

Ҳозир генерал ухлаб ётган чўпон болага тикилар экан, бир маҳал ефрейтор Биденко эслагани каби, у ҳам ўзининг болалик чоғларини эслаб кетди: қишлоқ, наҳор пайти сутдек оппоқ туман босган ям-яшил майса-зорда сизирларнинг ўтлаб юриши, шудринг томчиларининг бинафша ранг, кўмкўк, қипқизил, сарғиш тусда рангбаранг товланиши, қамишдан қирқиб ясаб олган кичкина сибизғасини пуфлаб, нозик, майин, бир-бирига ўхшаш ҳамда шўх-шўх овозлар янграгани ёдига тушди.

У боланинг одеял остидан чиқиб турган қўлларига беихтиёр термулиб қолди. Боланинг жажжи бармоқлари уйқу аралаш гўё сибизға тешикчалари устида юраётгандек қимирларди.

Улуғ Сталин байроқлари остида илгари Царицин, Кронштадт ва Орёл ёнида жанг қилган, граждандар урушининг қаҳрамони, Улуғ Ватан уруши вақтида ҳам ўша шонли байроқлар остида яна ўша Орёл ва ҳозир Сталинград деб аталган ўша Царицин ёнида жанг қилган довюрак кекса генерал, тепа сочлари тушган, юзларини қалин ажин босган, кўзлари ўткир чақнаб турган бу мард ва забардаст одам, болага тикилиб турган ерида бирдан бошини эгди-да, оқ оралаган мўйлабларини силаб туриб, мулойим кулиб қўйди.

Шу пайт, ўриндан туришга ундаб чалинган карнай овози зинапоядан йўлаклар ва заллар бўйлаб ёйилди.

Ваня карнайнинг ўриндан туришга ундаган, ўткир, ҳукмрон овозини шу заҳотиёқ эшитган бўлса-да, лекин тез уйғонақолмади. У, қаттиқ уйқига толган кўзларини бирданига очолмай, бирмунча вақт жим ётаверди.

Шунда генерал қаддини букиб, секингина боланинг қўлидан тортди.

Худди шу пайт Ваня уйғониш олдидан сўнгги тушни кўраётган эди. Ҳали яқиндагина ўнгида бўлиб ўтган воқиялар тушига кирган эди.

Ванянинг тушида, узунасига кетган оппоқ йўлдан оқ

рангдаги юк машина капитан Енакиевнинг жасадини олиб бораётган эмиш. Теварак-атрофда қиш либосига бурканган жуда гўзал рус қарағайзори ёйилиб ётипти. Полк байроғи блан қопланган тобутнинг тўрт чеккасида бўйинларига автомат осган тўрт солдат турипти, Ваня буларнинг бешинчиси бўлиб, тобутнинг бош тарафида турарди.

Тун пайти. Бутун ўрмонда совуқ изғирин кезади. Кекса арчаларнинг учлари юлдузларнинг нурида гўё фосфор блан ишқалангандек ялт-юлт товланади. Тизза бўйи қорга кўмилган арчаларнинг бўйи бениҳоя баланд. Буларга қараганда телефон симёғочлари гугурт чўпларидек кичрайиб кўринарди. Чамандек юлдузлар ёйилган осмон эса, арчалардан ҳам баланд. Осмоннинг, оппоқ уч бурчак бўлиб кетган йўл блан туташиб, қора бахмал тусда уч-бурчак шаклини олган жойидаги юлдузлар айниқса гўзал порламоқда. У ерда бирнеча катта-катта ва жуда равшан ёруғ беручи юлдузлар жимир-жимир товланиб турипти, гўё булар дун'ёдаги энг нодир ҳам энг йирик олмослардан ўйилган дейсиз.

Гоҳо юлдузлар бетига прожекторнинг ингичка совуқ шу'ласи тушиб ўтади. Броқ бу шу'ла юлдузларнинг ўткир нурини ўчиришга ҳам, лоақал хиралантиришга ҳам қодир эмас. Юлдузлар янада равшанроқ, янада гўзалроқ чақнамоқда.

Атрофни зўр сукунат босган, бу сукунат арчалар, юлдузлар ва ҳатто ана шу зимзиё чексиз осмондан ҳам ошиб тушгудай эди.

Тўсатдан ўрмоннинг қоронғи ва олис бағридан аллақандай овоз эшитилди. Ваня буни дарров пайқади. Бу овоз карнайнинг ўриндан туришга ундаган ўткир, ҳукмрон овози эди. Карнай уни чорлаётган эди. Шу замон ҳамма нарса сирли бир тарзда ўзгариб кетди. Йўл ёқаларидаги арча дарахтлари ўрнини генералларнинг савлатли плашлари ва бароқ буркалари эгаллади. Ўрмон нурафшон зал-

га айланди. Ўрмондаги йўл ўрнида замбараклар, барабанлар ва карнайлар қуршаган катта мрамар зина пайдо бўлиб қолди.

Ваня ана шу зинадан югуриб кетди.

Югуриш унга қийин бўлди. Лекин елкасига кулранг плашининг барини ташлаб олган, шпор тақилган, қўнжи тиззадан баланд этик кийган, кўкрагига олмос юлдуз қадаган ҳамда ёрқин пешонаси тепасида бир тутам кулранг сочли чол юқоридан унга қўлини узатди.

У, Ванянинг қўлидан тутиб, пиллапоялар орқали баландга етаклаб олиб чиқиб кетди; улар чиқиб бораётган жойнинг энг юқорисида, тўрт даф'а бўлган ғолибона урушдан гувоҳлик бериб туручи жанговар байроқлар шу'ласига кўмилиб Сталин турарди. Эғнидаги шинелининг қайтарма ёқаси орасидан бриллиант маршаллик юлдузи ялт-ялт товланарди.

Фуражкасининг текис козирёги остидан хиёл қисилган, сергак, ўткир кўзлари Ваняга талабчан тикилган эди. Ваня унинг қора мўйлаблари остидан жиддият блан оталарча жилмайиб турганини кўрди, гўё унга Сталин:

— Кел, чўпон бола... Дадил қадам ташлаб келавер!— дегандек бўларди.

На узбекском языке

В. КАТАЕВ

СЫН ПОЛКА

(ПОВЕСТЬ)

Госиздат УзССР — Ташкент — 1953

1.)

ТУЛИҚСИЗ ЎРТА ВА ЎРТА МАКТАБ
БОЛАЛАРИ УЧУН

Редактор *М. Усмон*
Техредактор *Я. Пинхасов*
Корректор *М. Рустамов*

Босмахонага берилди 7/IV 53. Босишга руж-
сат этилди 3/VIII 53. Р 05828. Қозғоз формати
84×108/32= 3,438 қозғоз листи — 11,28 печ. л.
Нашр. л. 9,7+1 вклейка. Индекс: 6/а. Дого-
вор № 370—52. Тиражи 75000. Баҳоси 3 с. 90 т.

ЎзССР Маданият министрлиги Ўзглавиздати-
нинг № 1 босмахонаси. Тошкент, Ҳамза кў-
часи, 33. Заказ № 228. 1953.

3c.20r.